

“ญี่ปุ่นอย่างที่เห็น”
ลำดับที่ 14

ญี่ปุ่นปัจจุบันกับการกลายเป็น
สังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ

“ญี่ปุ่นอย่างที่เป็น”
ลำดับที่ 14

ญี่ปุ่นปัจจุบันกับการกลายเป็น
สังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ

“ญี่ปุ่นอย่างที่เป็น” ลำดับที่ 14

ญี่ปุ่นปัจจุบันกับการกลายเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

นรินทร์ ดำรงชัย.

“ญี่ปุ่นอย่างที่เป็น” ลำดับที่ 14 ญี่ปุ่นปัจจุบันกับการกลายเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ.-- กรุงเทพฯ : โครงการสันติไมตรีไทย - ญี่ปุ่น (Japan Watch) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2563.
152 หน้า.

1. ญี่ปุ่น--ภาวะสังคม. I. ชื่อเรื่อง.

306.0952

ISBN 978-616-488-134-1

ผู้เขียน นรินทร์ ดำรงชัย

พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2563

จำนวนพิมพ์ 300 เล่ม

จัดทำโดย โครงการสันติไมตรีไทย- ญี่ปุ่น (Japan Watch)

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

โทรศัพท์ 02-221-2422 โทรสาร 02-221-2422

www.japanwatch.today

พิมพ์ที่ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ

10330

โทรศัพท์ 0-2218-3557 โทรสาร 0-2218-3547

<http://www.cupress.chula.ac.th>

E-mail: cuprint@hotmail.com

คำนำ

โครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่นสนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) เป็นชุดโครงการประสานงานที่ก่อตั้งขึ้นจากวิสัยทัศน์ว่าในบริบทโลกสมัยใหม่ ประเทศต่าง ๆ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเกี่ยวพันและส่งอิทธิพลต่อกันลึกซึ้งกว้างขวาง ดังนั้น การทำความรู้จักและเข้าใจประเทศอื่น ๆ จึงมีความสำคัญและจำเป็นมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศเพื่อนบ้านและมิตรประเทศสำคัญ ๆ เช่น ประเทศญี่ปุ่น

ญี่ปุ่นมีบทบาทและอิทธิพลต่อโลก ภูมิภาค และต่อประเทศไทยทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนโครงสร้างภายในประเทศ หรือบทบาทพหุติกรรมแสดงออกของญี่ปุ่นส่งผลต่อไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งรวดเร็ว รุนแรง และเป็นไปอย่างซ้ำ ๆ การทำความรู้จักและเข้าใจประเทศญี่ปุ่นจึงเป็นประโยชน์ทั้งในแง่มุมมองที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบาย และวางแผนพัฒนาประเทศ หรือกำหนดจุดยืนของประเทศต่อญี่ปุ่น และต่อประเทศอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และในแง่มุมมองการมองมุมกลับเปรียบเทียบทบทวนเพื่อเห็นภาพและเข้าใจประเทศไทยที่ชัดเจนมากขึ้นด้วยเช่นกัน

เอกสารชุด “ญี่ปุ่นอย่างไรที่เป็น” เป็นส่วนหนึ่งของผลผลิตตามเป้าหมายของโครงการฯ เพื่อประมวลข้อมูลความรู้เกี่ยวกับญี่ปุ่นเผยแพร่ในสังคมไทย โครงการฯ มีความคาดหวังว่าสังคมไทยจะได้รับประโยชน์จากเอกสารชุดนี้ตามสมควร

โครงการสันติไมตรีไทย-ญี่ปุ่น

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	1
ความตระหนักของชาวญี่ปุ่นต่อความเป็น “ชนชั้นกลาง”	7
สู่ความเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ	12
- สังคมที่ยอมรับความเหลื่อมล้ำ	21
ความเหลื่อมล้ำทางรายได้	32
- สาเหตุหลักของความเหลื่อมล้ำทางรายได้	37
ความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาค	55
วงจรแห่งความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่น	59
ผลกระทบในมิติทางสังคมที่เกิดจากความเหลื่อมล้ำ	64
- คุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ	67
- ความไม่สมดุลทางประชากรศาสตร์	79
- การโดดเดี่ยวทางสังคมและการถูกกีดกันออกจากสังคม	88
- ความไม่ปลอดภัยและไม่มั่นคงในสังคม	91
ความพยายามในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่น	99
- ความพยายามโดยภาครัฐ	99
ก. นโยบายด้านการว่าจ้างและค่าตอบแทน ที่เท่าเทียม	100
ข. นโยบายด้านการรับมือกับความยากจนในเด็ก	106
ค. นโยบายด้านการจัดสรรรายได้และ สวัสดิการสังคม	109
- ความพยายามจากภาคประชาสังคม	120
สรุป: ทางออกของความเหลื่อมล้ำ	123

	หน้า
ข้อเสนอแนะในการรับมือกับปัญหาทางสังคม อันเกิดจากความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย	125
บรรณานุกรม	130

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
รูป 1 อัตราความยากจนในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1985-2015	34
รูป 2 อัตราความยากจนในประเทศกลุ่ม G7 (ข้อมูลล่าสุดใน ค.ศ. 2018)	36
รูป 3 เปรียบเทียบจำนวนผู้รับจ้างแรงงานแบบประจำ กับไม่ประจำในญี่ปุ่น ตั้งแต่ ค.ศ. 1989-2018	41
รูป 4 อัตราเงินเดือนเฉลี่ยของชาวญี่ปุ่นจำแนกตามเพศ และสถานภาพการว่าจ้าง ใน ค.ศ. 2019	47
รูป 5 รูปแบบการทำงานของแม่ครอบครัวใบเลี้ยงเดี่ยว ชาวญี่ปุ่นใน ค.ศ. 2016	48
รูป 6 ครัวเรือนที่รับการคุ้มครองจากรัฐจำแนก ตามประเภทครัวเรือนตั้งแต่ ค.ศ. 1997-2016	49
รูป 7 อัตราการเพิ่มและลดของประชากรญี่ปุ่นในแต่ละ จังหวัด	58
รูป 8 ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ของบิดามารดากับ ระดับการศึกษาของบุตร	62
รูป 9 วงจรความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น	63
รูป 10 ผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมอันเกิดจากความเหลื่อมล้ำ	66
รูป 11 อัตราความยากจนในครัวเรือนที่มีบุตรจำแนก ตามลักษณะครัวเรือน (ข้อมูล ค.ศ. 2016)	71

	หน้า
รูป 12 ค่าใช้จ่ายที่ใช้ไปกับระบบการคุ้มครองการดำเนิน ชีวิตในญี่ปุ่น ตั้งแต่ ค.ศ. 2006-2017	77
รูป 13 คาดคะเนสถานการณ์ในอนาคตเมื่อประชากร ยุคน้ำแข็งแห่งการจ้างงานเข้าสู่วัยชรา	78
รูป 14 เปรียบเทียบและคาดคะเนการเปลี่ยนแปลง ของจำนวนครัวเรือนลักษณะต่าง ๆ	80
รูป 15 ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ต่อปีของชายญี่ปุ่น กับอัตราการแต่งงานครั้งแรก	82
รูป 16 จำนวนและอัตราส่วนของประชากรในญี่ปุ่น ตั้งแต่ ค.ศ. 1950-2060	86
รูป 17 การเปลี่ยนแปลงจำนวนและอัตราส่วนผู้ใช้แรงงาน ชั่วคราวแบบจ่ายออม ตั้งแต่ ค.ศ. 2013-2018	101
รูป 18 มาตรการแก้ไขปัญหาความยากจนในเด็ก	106
รูป 19 เปรียบเทียบค่าสัมประสิทธิ์จีนิจี้จำแนกตามอายุ เจ้าบ้าน	110
รูป 20 การเปลี่ยนแปลงอัตราภาษีแบบขั้นบันได ในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1986 จนถึงปัจจุบัน	112

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 สถานการณ์สวัสดิการสังคมระหว่าง พนักงานประจำและไม่ประจำ	54
ตาราง 2 การคุ้มครองการดำรงชีพประเภทต่าง ๆ ในประเทศญี่ปุ่น	75
ตาราง 3 เปรียบเทียบจำนวนประชากรวัยกลางคนที่ยัง ไม่แต่งงานและอาศัยร่วมกับพ่อแม่ (ล้านคน)	83
ตาราง 4 การช่วยเหลือด้านอาชีพโดยภาครัฐทั้งส่วนกลาง และระดับท้องถิ่น	102
ตาราง 5 เปรียบเทียบระดับค่าใช้จ่ายพื้นฐานต่อปี ที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตระหว่างโตเกียว กับชนบท (ข้อมูล ณ วันที่ 1 เมษายน 2016)	118

บทนำ

ภายหลังจากสิ้นสุดลงของสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้นมา ญี่ปุ่นไม่เพียงมีความโดดเด่นในเรื่องการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมจารีตที่สืบทอดมาแต่ครั้งโบราณ หากแต่เกาะเล็ก ๆ แห่งนี้ยังมุ่งมั่นพัฒนาเศรษฐกิจจนกลายเป็นประเทศที่มีความมั่งคั่ง และกลายเป็นหนึ่งในสมาชิกประเทศผู้นำทางเศรษฐกิจสังคมในภูมิภาคเอเชียอย่างไม่เป็นที่กังขา ความมั่งคั่งที่เกิดขึ้นได้กระจายไปสู่ประชาชนชาวญี่ปุ่นทุกระดับอย่างทั่วถึง พร้อมความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ปრაกฏการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การเกิดขึ้นของวาทกรรมความเป็น “ประเทศแห่งชนชั้นกลาง” หรือที่คนญี่ปุ่นเรียกกันว่า “อิจิโอกุโซจูริว¹ (一億総中流)” ซึ่งกลายเป็นความตระหนักร่วมกันของคนญี่ปุ่นเกือบทั้งประเทศมาเป็นเวลากว่า 30 ปี โดยจากการสำรวจความตระหนักของประชาชนชาวญี่ปุ่น ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงานคณะรัฐมนตรีมาอย่างต่อเนื่องพบว่า

¹ แปลตรงตัวได้ว่า “ทั้งร้อยล้านเป็นชนชั้นกลาง” สาเหตุที่ใช้คำว่า “อิจิโอกุ” (มีความหมายว่า “หนึ่งร้อยล้าน”) ก็เพราะยุคนั้นเป็นยุคที่จำนวนประชากรทั่วประเทศญี่ปุ่นโดยประมาณอยู่ที่ราว 100 ล้านคน ดังนั้นการใช้คำว่า “อิจิโอกุ” จึงมีความหมายในเชิงอุปมาถึงความ เป็น “ประชาชนชาวญี่ปุ่นทั่วทั้งประเทศ”

ตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1970 สืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ชาวญี่ปุ่นมากกว่าร้อยละ 90 มีความตระหนักร่วมกันว่า สถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและการดำเนินชีวิตของตนนั้น อยู่ในระดับกลาง² ภาพความเจริญก้าวหน้าและการใช้ชีวิตที่ทันสมัยสุขสบายที่ได้รับการถ่ายทอดออกไป ส่งผลให้ภาพสามัญทัศน์ของญี่ปุ่นในฐานะประเทศของชนชั้นกลางที่มั่งคั่ง ก่อตัวขึ้นในสายตาผู้คนทั่วโลก บ้างก็ใฝ่ฝันจะได้ใช้ชีวิตอยู่ในประเทศแห่งความสุขสบายและความเท่าเทียมกันเพื่อชีวิตที่ดีกว่า ดังเห็นได้จากการที่มีชาวต่างชาติย้ายถิ่นฐานมาอาศัยอยู่ในประเทศญี่ปุ่นอย่างถูกกฎหมายรวมทั้งสิ้นถึง 2,637,251 คน (ข้อมูลล่าสุด ค.ศ. 2018) (法務省, 2019)

ว่าพร้อมกับการก้าวกระโดดทางเศรษฐกิจและการกลายเป็นสังคมบริโภคนิยมอย่างเต็มตัว ญี่ปุ่นในปัจจุบันกลับต้องเผชิญกับปัญหามากมาย ทั้งปัญหาการชะลอตัวทางเศรษฐกิจ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการกลายเป็นเมืองใหญ่ และการเสื่อมสลายของชุมชนเกษตรกรรม ปัญหาการว่างแรงงาน ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ ซึ่งปัญหาดังกล่าวโดยมาก ก่อตัวให้เห็นอย่างชัดเจนภายหลังการเกิดขึ้นของสถานการณ์ความตกต่ำทางเศรษฐกิจที่เริ่มมีให้เห็นตั้งแต่ราวต้นทศวรรษที่ 1990 สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน หรือที่ถูกระบุโดยทั่วไปว่ายุคสองทศวรรษแห่งการสูญเสียน (the Two Lost Decades)

² จากทั้งสิ้น 6 ตัวเลือก ได้แก่ สูง กลางค่อนข้างสูง กลาง กลางค่อนข้างต่ำ ต่ำ และ ไม่น่าใจ ซึ่ง “ระดับกลาง” ดังกล่าว เป็นข้อมูลรวมระหว่าง กลางค่อนข้างสูง กลาง และกลางค่อนข้างต่ำ

ปัญหาประการหนึ่งที่มีให้เห็นอย่างชัดเจนและต่อเนื่องภายหลังจากที่ญี่ปุ่นเข้าสู่ยุคสองทศวรรษแห่งการสูญเสีย ได้แก่ ปัญหาความยากจน³ โดยพบว่าเมื่อญี่ปุ่นเข้าสู่ยุคสองทศวรรษแห่งการสูญเสียนั้น ตัวเลขรายได้สุทธิส่วนบุคคลตกต่ำลงมาตลอดระยะเวลากว่า 20 ปีที่ผ่านมา (岩崎, 2019)

³ การจำกัดความคำว่า “ความยากจน (poverty)” จำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

ก) **ความยากจนสัมบูรณ์ (absolute poverty)** เป็นการกำหนดระดับความยากจนโดยคำนวณความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีพออกเป็นตัวเงิน โดยจะใช้ *เส้นความยากจน (Poverty Line)* เป็นเกณฑ์สะท้อนระดับค่าครองชีพขั้นต่ำที่สุดที่มนุษย์จะยังชีพอยู่ได้ ดังนั้นผู้ที่มีรายได้ต่อคนต่อเดือนต่ำกว่าเส้นความยากจนจึงจะถือเป็นคนยากจน การหาเส้นความยากจนจะยึดหลักรายได้ที่เพียงพอต่อการบริโภคขั้นพื้นฐานโดยคำนวณจากจำนวนแคลลอรี่ของอาหารและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ

ข) **ความยากจนสัมพัทธ์ (relative poverty)** พิจารณาความยากจนโดยเปรียบเทียบระดับรายได้ของประชากรแต่ละกลุ่มสามารถทำได้ 2 วิธี คือ เปรียบเทียบระดับรายได้ของประชากรแต่ละกลุ่มว่าส่วนแบ่งของรายได้ทั้งหมดมีความแตกต่างอย่างไร ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ และเปรียบเทียบรายได้ของคนจนกับรายได้เฉลี่ยของคนทั้งประเทศ เพื่อแสดงให้เห็นผู้มีรายได้ต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของคนทั้งประเทศ

ทั้งนี้โดยทั่วไปหากพูดถึงความยากจนในกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว มักหมายถึงความยากจนสัมพัทธ์ แต่ในกรณีของประเทศญี่ปุ่นในปัจจุบันนี้ ประเด็นเกี่ยวกับความยากจนที่ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นปัญหานั้น เริ่มมีความสัมพันธ์กับระดับค่าครองชีพขั้นต่ำที่สุดที่มนุษย์สามารถยังชีพได้ จึงเป็นความเกี่ยวข้องกับความยากจนสัมบูรณ์ด้วย

ปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่นกลายเป็นเรื่องเรื้อรังยิ่งขึ้นกว่าที่เคยมีมาในอดีต ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงปัญหาความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้ในปัจจุบัน โดยเฉลี่ยแล้วจะพบคนที่อยู่ในเกณฑ์ของผู้ที่มีฐานะยากจน 1 คน ต่อชาวญี่ปุ่นทุก ๆ 7 คน อีกทั้งในบรรดาครัวเรือนที่ต้องประสบกับปัญหาความยากจนนั้น เป็นครอบครัวไบเล็ยงเดี่ยวมากกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนทั้งหมด โดยเมื่อคิดเป็นอัตราส่วนความยากจนพบว่า อัตราส่วนความยากจนของครอบครัวไบเล็ยงเดี่ยวอยู่ที่ร้อยละ 50.8 ในขณะที่อัตราส่วนความยากจนโดยรวมในประเทศญี่ปุ่นอยู่ที่ร้อยละ 15.6 ซึ่งถือได้ว่าเป็นอัตราส่วนที่สูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้วที่เป็นสมาชิกองค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (Organisation for Economic Co-operation and Development: OECD) (みずほ総合研究所, 2017)

นอกเหนือจากความเหลื่อมล้ำทางรายได้ สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น มิให้เห็นในหลายอีกมิติ ไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ความเหลื่อมล้ำทางสภาพในสังคม ความเหลื่อมล้ำทางการแพทย์และสาธารณสุข ความเหลื่อมล้ำทางภูมิภาค ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ดังที่ Usui (碓井, 2008: 88-92) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของความเหลื่อมล้ำไว้ว่า ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคมล้วนมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งวงจรมความเหลื่อมล้ำในประเทศญี่ปุ่นสมัยใหม่เริ่มต้นมาจากความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ภายใต้

ค่านิยมทางสังคมที่ยึดถือประวัติทางการศึกษา (學歷社会) เป็นเครื่องมือนำไปสู่ความก้าวหน้าทางอาชีพการงานที่เป็นเสมือนค่านิยมหลักอันฝังรากลึกในสังคมญี่ปุ่นมาเป็นเวลายาวนาน ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวส่งผลให้เกิดเป็นความเหลื่อมล้ำทางการว่าจ้าง (อันได้แก่โอกาสในการได้รับว่าจ้างเข้าทำงานในสถานที่ทำงานที่มีค่าตอบแทนสูง มั่นคง และได้รับสวัสดิการที่ดี) จนนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ เนื่องจากผู้ที่ได้รับการศึกษาดี มีโอกาสได้รับการว่าจ้างสูงกว่า และมีรายได้ที่สูงและมั่นคงกว่าผู้ที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาต่ำ และความเหลื่อมล้ำทางรายได้ที่เกิดขึ้นนี้เอง ที่นำไปสู่ประเด็นความเหลื่อมล้ำที่สำคัญอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพ ไปจนกระทั่งถึงความเหลื่อมล้ำทางภูมิภาค ฯลฯ และกลายเป็นปัญหาเรื้อรังในปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้เมื่อพูดถึงประเด็นเรื่องของความเหลื่อมล้ำนั้น จึงมีความจำเป็นต้องพิจารณาถึงภาพรวมของปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในทุกมิติของสังคม เนื่องจากทุกภาวะความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น มีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงระหว่างกันและกันอย่างลึกซึ้งนั่นเอง

ความเรื้อรังของภาวะความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่นได้นำไปสู่ปัญหาสังคมมากมายในปัจจุบันซึ่งส่งผลกระทบต่ออย่างกว้างขวางต่อประชาชนทุกเพศ ทุกวัย และทุกอนุในประเทศ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจนในเด็ก ปัญหาคนจนชนชั้นแรงงาน (Working Poor) ปัญหาคนชราที่ถูกทอดทิ้ง ปัญหาการเสียชีวิตอย่างโดดเดี่ยว เป็นต้น ซึ่งภาพเหล่านี้ล้วนยังไม่ค่อยได้รับการนำเสนอสู่ผู้คนภายนอกประเทศญี่ปุ่นสักเท่าไร ด้วยเหตุผล

ดังกล่าว เพื่อเป็นการเผยแพร่ให้ผู้อ่านได้เห็นและมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความเป็นตัวตน และสถานการณ์ที่แท้จริงที่ญี่ปุ่นในปัจจุบันกำลังต้องเผชิญอยู่ ซึ่งสวนทางกับภาพลักษณ์หรือภาพสามัญทัศน์ที่คนทั่วโลกยังคงมีอยู่ในใจ หนังสือเล่มนี้จึงเป็นการรวบรวมและสังเคราะห์ภาพรวมเกี่ยวกับปัญหาทางสังคมของประเทศญี่ปุ่น โดยมุ่งเน้นไปที่ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นภายหลังจากการแตกสลายลงของภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ จนทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำทางรายได้มากที่สุดเป็นลำดับ 8 ในบรรดากลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหมด (岩崎, 2019) นอกจากนี้ยังเป็นการสรุปภาพรวมการกลายเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำของญี่ปุ่นตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงจนกระทั่งถึงปัจจุบัน รวมถึงวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะปัญหาและผลกระทบทางสังคมที่สืบเนื่องจากความเหลื่อมล้ำ ตลอดจนแนวทางในการพยายามแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ทั้งนี้ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะช่วยให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพความเป็นญี่ปุ่นปัจจุบันในอีกมิติหนึ่ง อันจะนำไปสู่ความรู้ความเข้าใจในประเทศญี่ปุ่นอย่างถ่องแท้ อีกทั้งยังสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความตระหนักถึงผลกระทบของภาวะความเหลื่อมล้ำที่มีต่อสังคม เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาหาแนวทางในการรับมือกับสถานการณ์ในลักษณะคล้ายคลึงกันที่อาจเกิดขึ้นในประเทศไทยในอนาคตต่อไป

ความตระหนักของชาวญี่ปุ่นต่อความเป็น “ชนชั้นกลาง”

ความพยายามในการสร้างความเท่าเทียมให้เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่นนั้น เริ่มมีให้เห็นอย่างเป็นทางการตั้งแต่ราว ค.ศ. 1868 หรือภายหลังจากการปฏิรูปเมจิ ซึ่งเป็นการปฏิรูปที่เกิดขึ้นโดยกลุ่มซามูไรหัวก้าวหน้าที่ต้องการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมของญี่ปุ่นให้มีความเป็นสมัยใหม่และเสริมสร้างความเข้มแข็งของประเทศเพื่อให้มีสถานภาพทัดเทียมกับอารยประเทศทางฝั่งตะวันตก ที่กำลังคุกคามภูมิภาคเอเชียอย่างรวดเร็วในขณะนั้น ทั้งนี้หนึ่งในนโยบายหลักของการปฏิรูปเมจิ ได้แก่ การล้มล้างชนบทรธรรมนิยมประเพณีแบบเก่า ที่เป็นระบบซึ่งแบ่งแยกชนชั้นอย่างชัดเจน โดยเรียงลำดับชนชั้นในสังคมญี่ปุ่นออกเป็น 4 ชั้น หรือ ชิโนโคโซ (士農工商) ได้แก่ ซามูไร ชวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า (อันถือได้ว่าเป็นหนึ่งในรูปแบบของความเหลื่อมล้ำทางโครงสร้าง) และหันมามุ่งเสริมสร้างความเท่าเทียมกันของประชาชน หรือ โคกูมินเปียวโด (国民平等) ซึ่งหนึ่งในนักคิดผู้มีชื่อเสียงยุคนั้นที่มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ความเท่าเทียมกันเกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่น ได้แก่ พุกุซาวะ ยูกิจิ ดังที่เขาได้กล่าวไว้ในช่วงต้นของหนังสือ “กะคุมง โนะ ชูชูเมะ” ที่โด่งดังของเขาว่า “สวรรค์ได้สร้างมนุษย์เราทุกคนให้เกิดมา มีสิทธิในการใช้ชีวิตอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกชนชั้นฐานันดรสูงหรือต่ำ แต่สิ่งเดียวที่จะทำให้มนุษย์แต่ละคนมีความแตกต่างกันได้ก็คือ ความพยายามในการไฝ่หาความรู้ติดตัวต่างหาก” (福沢, 2009: 9-10)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการมุ่งเน้นที่จะพัฒนาประเทศ ให้มีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัยทัดเทียมกับประเทศตะวันตก จึงเป็นเหตุให้ความต้องการในการผลักดันสังคมญี่ปุ่นไปสู่ความเท่าเทียมกันในยุคนี้ยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจนเท่าใดนัก โดยยังมีความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มพ่อค้าและผู้ใช้แรงงาน หรือเจ้าของที่ดินรายใหญ่กับเกษตรกรรายย่อยให้เห็นอย่างชัดเจน จนกระทั่งหลังจากที่ญี่ปุ่นต้องปราศัยในสงครามโลกครั้งที่สองใน ค.ศ. 1945 และตกอยู่ภายใต้การยึดครองของฝ่ายพันธมิตร (ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วเป็นการยึดครองญี่ปุ่นโดยสหรัฐอเมริกา) จึงเป็นที่มาของจุดเปลี่ยนที่สำคัญทางสังคมของญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง กล่าวคือ สหรัฐอเมริกาซึ่งเข้ามายึดครองญี่ปุ่น มีมาตรการอย่างจริงจังในการล้มล้างระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมและสนับสนุนความเหลื่อมล้ำทางโครงสร้าง ไม่ว่าจะเป็นการมีอำนาจเหนือกฎหมายของระบอบจักรพรรดิ ระบบเจ้าขุนมูลนาย ระบบการผูกขาดทางการค้า ระบบการครอบครองที่ดินขนาดใหญ่ การเอารัดเอาเปรียบเกษตรกรรายย่อย ฯลฯ มาตรการดังกล่าวของสหรัฐฯ เป็นเหตุให้ความเหลื่อมล้ำทางโครงสร้างที่เคยมีมาในยุคก่อนค่อย ๆ เลือนหายไป แทนที่ด้วยโอกาสทางสังคมที่ประชาชนทุกเพศทุกวัยได้รับอย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น อีกทั้งต่อมาเมื่อญี่ปุ่นประสบความสำเร็จทางด้านการค้าระหว่างประเทศ การพัฒนาทางเทคโนโลยี ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจแบบก้าวกระโดดที่ส่งผลให้รายได้โดยรวมของประชากรมีเพิ่มมากขึ้น ความเจริญก้าวหน้าและความมั่งคั่งเริ่มขยายตัวจากเมืองสู่ชนบท จากบริษัทยักษ์ใหญ่สู่บริษัทขนาดกลางและย่อม จึงทำให้ความยากจน

อันเนื่องมาจากสภาวะแร้นแค้นหลังพ่ายแพ้สงครามสิ้นสุดลง แทนที่ด้วยการเพิ่มขึ้นของกลุ่มประชาชนชั้นกลางที่กลายเป็นกลุ่มประชากรที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคมญี่ปุ่น

ความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องส่งผลให้ญี่ปุ่นได้รับเลือกเป็นเจ้าภาพจัดการแข่งขันกีฬาโอลิมปิกฤดูร้อนครั้งที่ 18 ขึ้น ณ กรุงโตเกียว ระหว่างวันที่ 2 ถึง 18 ตุลาคม 1964 ทำให้ญี่ปุ่นกลายเป็นชาติแรกในประวัติศาสตร์ของเอเชียที่ได้รับเกียรติอันยิ่งใหญ่ และเมื่อผ่านไปอีกเพียง 6 ปี ญี่ปุ่นยังมีโอกาสเป็นเจ้าภาพจัดงานเวิลด์ เอ็กซ์โป (WORLD EXPO) ซึ่งเป็นงานแสดงนิทรรศกาลนานาชาติที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลก ณ เมืองโอซากา ในช่วงเดือนมีนาคมถึงกันยายน 1970 ในครั้งนั้นมีประเทศเข้าร่วมงานทั้งสิ้น 77 ประเทศ และมีผู้คนจากทั่วโลกมาร่วมงานถึงกว่า 64,220,000 คน ภายในงานแสดงนิทรรศการนานาชาตินี้ ได้มีการนำเสนอผลงานนวัตกรรมทางเทคโนโลยีสมัยใหม่มากมาย อันทำให้ผู้คนจากทั่วโลกเกิดความประทับใจในความเจริญก้าวหน้าของญี่ปุ่นเป็นอย่างมาก การจัดงานมหกรรมนานาชาติทั้ง 2 ครั้งนี้ นอกจากจะนำมาซึ่งความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่และความภาคภูมิใจของชาวญี่ปุ่นแล้ว ยังเป็นเสมือนการถ่ายทอดภาพลักษณ์ความเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจ ตลอดจนความมั่งมีและมั่งคั่งของประชาชนชาวญี่ปุ่นที่ยังคงติดตรึงอยู่ในความคิดของผู้คนทั่วโลกมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน และทำให้ภาพสามัญทัศน์ของญี่ปุ่นในฐานะประเทศแห่งชนชั้นกลางที่แทบไม่มีความเหลื่อมล้ำในสังคม ก็ก่อตัวขึ้นทั้งในและนอกประเทศจากนั้นเป็นต้นมา (吉見, 2014: 42)

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าความตระหนักของชาวญี่ปุ่นต่อการเป็นสังคมแห่งชนชั้นกลางนั้น ได้ก่อตัวขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 1970 โดยจากการสำรวจทางประชากรเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของประชาชน ซึ่งดำเนินการโดยสำนักนายกรัฐมนตรี (ปัจจุบันคือสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ) ใน ค.ศ. 1973 พบว่า ชาวญี่ปุ่นมากกว่าร้อยละ 90 มีความตระหนักว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตประจำวันของตนจัดอยู่ในระดับ “กลาง” และความตระหนักต่อการเป็นสังคมของชนชั้นกลางในญี่ปุ่นก็เริ่มมีให้เห็นนับแต่นั้นเป็นต้นมา จนเป็นที่มาของวาทกรรมความเป็น “ประเทศแห่งชนชั้นกลาง” หรือ “อิจิโอกุไซจูริว (一億総中流)” ที่กลายเป็นความภาคภูมิใจอย่างหนึ่งของคนญี่ปุ่นในยุคแห่งความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ ถึงความเป็นเกาะเล็ก ๆ ที่สามารถก้าวสู่ความเป็นประเทศที่มีความเท่าเทียมกัน แตกต่างกับชาติตะวันตกที่มีความเจริญไปก่อนหน้าแล้วหลายชาติไม่ว่าจะเป็นอังกฤษหรือสหรัฐอเมริกา ที่ความเจริญรุ่งเรืองกลับนำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำในสังคมที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้หากพิจารณาถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตประจำวันและความมั่นคงทางครัวเรือนของผู้คนในยุคนี้ ก็ไม่เป็นที่น่าแปลกใจเลยที่ความตระหนักดังกล่าวจะเกิดขึ้นในหมู่ชาวญี่ปุ่นจำนวนมาก เพราะการพัฒนาทางเศรษฐกิจแบบก้าวกระโดดที่มุ่งเน้นที่ปริมาณการผลิตภายใต้ลัทธิบริโภคนิยม ทำให้ผลประกอบการของธุรกิจห้างร้านต่าง ๆ เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ประชาชนมีรายได้เพิ่มขึ้น และแทบทุกครัวเรือนสามารถจับจ่ายสินค้าอำนวยความสะดวก ไม่ว่าจะเป็นรถยนต์ เครื่องซักผ้า เครื่องปรับอากาศ โทรทัศน์ ตู้เย็น ฯลฯ ได้อย่างง่ายดาย

จุดเริ่มต้นของวาทกรรม “อิจิโอกุโซจูริว” มาจากบทความซึ่งเขียนโดยนักเศรษฐศาสตร์ชื่อ มูรากามิ ยาซุซูกะ (村上泰亮) เรื่อง “ความเป็นจริงของชนชั้นกลางใหม่” (新中間階層の現実性) ลงในหนังสือพิมพ์อาซาฮี ฉบับภาคบ่ายของวันที่ 20 พฤษภาคม 1977 (橋本, 2018: 20-22; 神林, 2012) โดยเขาอ้างถึงผลการสำรวจประชากรที่พบว่าคนญี่ปุ่นถึงร้อยละ 90 มีความรู้สึกต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของตนว่าอยู่ในระดับ “กลาง” และตั้งข้อสังเกตว่า ความเจริญก้าวหน้าแบบก้าวกระโดดทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้มาตรฐานการใช้ชีวิตของคนญี่ปุ่นมีสูงขึ้น ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างประชาชนกลุ่มที่ทำงานในออฟฟิศ (white-collar workers) กับกลุ่มที่ทำงานในโรงงาน (blue-collar workers) ลดความชัดเจนลง การขยายตัวของเมืองเกิดขึ้นอย่างเท่าเทียม ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้กลุ่มชนชั้นกลางที่มีรูปแบบการดำเนินชีวิตและค่านิยมคล้ายกัน กลายเป็นกลุ่มประชากรก้อนใหญ่ในประเทศ จนผู้คนในทุกระดับของสังคมไม่ว่าจะเป็นผู้อำนวยการฝ่ายหรือพนักงานทั่วไป หัวหน้าโรงงานหรือคนงาน ผู้จัดการร้านหรือพนักงานขาย ตลอดจนเกษตรกร ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของประชากรกลุ่มนี้ทั้งสิ้น เขาได้เรียกคนกลุ่มนี้ว่าเป็นกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ ที่ทุกคนล้วนมีความเท่าเทียมกัน

แม้ว่าจะมีนักคิดนักวิชาการหลายฝ่ายแสดงความไม่เห็นด้วยกับบทความของมูรากามิ โดยให้เหตุผลว่าสิ่งที่เขาเขียนเป็นการตีความเกินจริง ขัดกับข้อเท็จจริงทางสังคมหลายประการเพราะแท้ที่จริงแล้วความไม่เท่าเทียมระหว่าง

ชนชั้นมิให้เห็นในสังคมญี่ปุ่นมาโดยตลอด แต่อย่างไรก็ตาม บทความดังกล่าวได้ส่งผลต่อโครงสร้างความคิดของคนญี่ปุ่นโดยทั่วไป รวมถึงนักวิชาการสายสังคมศาสตร์จำนวนมากจนนำไปสู่การก่อตัวของวาทกรรม “อิจิโอกุโซจูริว” ในที่สุด อย่างไรก็ตามก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า วาทกรรมดังกล่าวเป็นเสมือนอุปสรรคประการหนึ่งที่ทำให้ชาวญี่ปุ่นมองข้ามข้อเท็จจริงว่า อันที่จริงแล้วความเหลื่อมล้ำนั้นเกิดขึ้นในหลายส่วนของสังคมมาอย่างต่อเนื่องด้วยเช่นกัน

สู่ความเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ

“การนอนในสภาพนั้น มันทั้งหนาวเหน็บ แล้วก็เจ็บปวดไปทั้งตัว แค่นอนหลับตาลงก็ยากเหลือเกิน...การมารับแจกอาหารในวันนี้ทำให้ผมได้มีข้าวกินเสียที หลังจากที่ไม่มีอะไรลงกระเพาะมา 3 วันติดกันแล้ว”

เป็นคำพูดของชายวัย 50 ปี ที่มาขอรับแจกอาหารในเที่ยงวันที่ 21 เมษายน 2020 ณ เมืองฟูกูโอกะ ซึ่งองค์กรไม่แสวงผลกำไร “บ้านบิโนะจิมะเมกุมิ (美野島めぐみの家)” จัดขึ้นเพื่อช่วยเหลือผู้คนที่ไร้ที่อยู่และต้องอาศัยอยู่ตามท้องถนนหรือโฮมเลส เป็นประจำทุกสัปดาห์ โดยในวันนั้นมีผู้คนมาเข้าแถวรอรับอาหารถึงกว่า 40 คน เขาเล่าว่าภายใต้สถานการณ์โควิด 19 ซึ่งรัฐบาลมีความจำเป็นต้องประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินมาตั้งแต่กลางเดือนเมษายน ทำให้อินเทอร์เน็ตคาเฟ่ ซึ่งเป็นที่พักอาศัยของเขาถูกบังคับให้ปิดการให้บริการชั่วคราว ด้วยเหตุนี้เขาจึงต้องหาที่นอนตามริมถนน และขอใช้ห้องน้ำ

ในบ้านของเพื่อนที่รู้จักกันที่อินเทอร์เน็ตคาเฟ่เพื่ออาบน้ำทำความสะอาดร่างกายสัปดาห์ละครั้ง เขาจะเลือกบริเวณใต้สะพานใหญ่หรือบริเวณบันไดทางเข้าสถานีรถไฟใต้ดินเพื่อใช้เป็นสถานที่อาศัยหลับนอนในยามค่ำคืน เนื่องจากสามารถกำบังฝนได้

เขาเล่าว่าก่อนจะกลายมาเป็นโฮมเลสดังเช่นในปัจจุบันนี้ เขาเคยทำงานเป็นพนักงานประจำในบริษัทรับจัดงานแต่งงานทันทีหลังจากจบการศึกษาระดับมัธยมปลาย ต่อมาต้องแยกทางกับภรรยาและลูกสาว 2 คน และเปลี่ยนงานมาเรื่อย ๆ โดยรับจ้างใช้แรงงานตามพื้นที่ก่อสร้างทั่วประเทศ จนประมาณช่วง ค.ศ. 2012 เขาจึงเริ่มรับงานในลักษณะพนักงานสัญญาจ้าง มีรายได้ต่อเดือนราว 170,000 เยน และเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เขาเริ่มอาศัยอินเทอร์เน็ตคาเฟ่เป็นที่พักแรม แต่การระบาดของไวรัสโควิด 19 ทำให้งานของเขาค่อย ๆ หายไปตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ และในวันที่มาขอรับแจกอาหาร เขามีเงินติดตัวทั้งสิ้นเพียง 30 เยนเท่านั้น

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งทั่วประเทศ เช่น โตเกียว โอซาก้า คานาซาว่า ได้พยายามหามาตรการในการช่วยเหลือด้วยการเหมาโรงแรมหรือบ้านเช่า เพื่อให้คนเหล่านี้ได้เข้าพักอาศัยโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายในช่วงการระบาดของเชื้อโควิด 19 แต่ข้อเท็จจริงที่ว่า ในปัจจุบัน ภาครัฐยังไม่มี ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงสถานการณ์ของคนที่ไม่มีที่อยู่อาศัยถาวรได้ตึ๊ง ทำให้การรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าวเป็นไปได้ อย่างไม่ค่อยราบรื่น และยังมีผู้คนอีกมากมายที่รอการช่วยเหลือ

จากสังคม นอกจากนี้แม้ว่าญี่ปุ่นจะมีระบบสวัสดิการสังคมที่จัดสรรเงินช่วยเหลือผู้ยากจนก็ตาม แต่เขาก็ยังลังเลที่จะรับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล เพราะหากตัดสินใจรับการช่วยเหลือหมายความว่าลูกสาวของเขาจะทราบทันทีว่าเขาตกอยู่ในสภาพของคนไร้บ้าน ซึ่งเป็นสิ่งสุดท้ายที่เขาอยากให้พวกเธอรับรู้ แต่เขาก็ยังไม่ละทิ้งความคิดนี้ เพราะหากได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาล จะทำให้เขาพอมีเงินพอที่จะเช่าบ้าน และกลับมามีชีวิตที่ดีขึ้นกว่านี้ได้ (西日本新聞, 2020)

นี่เป็นเพียงตัวอย่างเดียวที่แสดงให้เห็นถึงความยากจนของคนญี่ปุ่นกลุ่มหนึ่งที่มีตัวตนอยู่จริงในสังคมปัจจุบัน และเป็นผลผลิตอันเกิดขึ้นมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1970 ที่แม้ญี่ปุ่นจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจและประเทศจนสามารถก้าวขึ้นมาเป็นหนึ่งในผู้นำทางเศรษฐกิจทัดเทียมกับมหาอำนาจอื่น ๆ ในโลก อีกทั้งยังมีภาพสามัญทัศน์ของการเป็นประเทศที่ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีและมีความเท่าเทียมกัน แต่ในความเป็นจริงแม้ว่าภาพเหล่านี้จะไม่ได้รับการนำเสนอออกมาอย่างชัดเจนเท่ากับที่เป็นอยู่ในปัจจุบันก็ตาม แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าความเหลื่อมล้ำก่อตัวขึ้นในสังคมญี่ปุ่นมาเป็นเวลายาวนาน ดังเห็นได้จากการที่นักคิดหลายฝ่ายแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งต่อวาทกรรม*อิชิโอะกุโซจูริว* ว่าวาทกรรมดังกล่าวเป็นแค่เพียงภาพลวงตาที่คนญี่ปุ่นอยากให้เป็นเท่านั้น

ความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่นยุคร่วมสมัยนั้นเริ่มแสดงตัวตนออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัดขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1980 (橋本, 2018) โดยมีความชัดเจนขึ้นเมื่อญี่ปุ่นไม่สามารถรักษาเสถียรภาพความมั่นคงทางเศรษฐกิจไว้ได้อีกต่อไป ดังเห็นได้ว่าความสำเร็จที่ญี่ปุ่นสร้างขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 1970 คาบเกี่ยวมาถึงทศวรรษที่ 1980 นั้น เริ่มแสดงให้เห็นถึงความสั่นคลอน โดยในปลายทศวรรษ 1980 ภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่เริ่มแตกตัวลง นำไปสู่การอ่อนตัวลงของค่าเงินเยน พันธบัตรและราคาหุ้น จนทำให้ญี่ปุ่นต้องก้าวเข้าสู่ยุคสองทศวรรษแห่งการสูญเสียด้านความมั่นคงทางการเมืองที่ลดลงควบคู่กันไปด้วย การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่เกิดขึ้นในทศวรรษนี้ทำให้ภาพของ “ญี่ปุ่นผู้เป็นที่หนึ่ง⁴ (Japan As Number One)” กลายเป็นเพียงภาพตัวแทนแห่งความรุ่งเรืองในอดีต ที่ตรงข้ามกับสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งพบว่าประชากร

⁴ “Japan as Number One: Lessons for America” หนังสือที่แต่งโดย Ezra Vogel ผู้เชี่ยวชาญด้านญี่ปุ่นศึกษา มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ได้รับความนิยมนับอย่างสูงในทศวรรษ 1980 ในหนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์การพัฒนาของญี่ปุ่นสู่การเป็นประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ตลอดจนการบริหารประเทศ การพัฒนาคน การควบคุมอาชญากรรม การจัดการทรัพยากรและพลังงาน รวมถึงการลดมลภาวะได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเขาได้แสดงให้เห็นว่าญี่ปุ่นสามารถดำเนินการพัฒนาประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพเหนืออเมริกา และอเมริกาควรเรียนรู้แนวทางการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่น

ที่มีรายได้ต่ำ⁵ มีจำนวนเพิ่มขึ้น อีกทั้งอัตราส่วนของประชาชนชั้นกลางที่เคยเป็นกลุ่มประชากรที่มีมากที่สุดในช่วงปี 1980 ก็ถดถอยลงอย่างต่อเนื่อง ปรากฏการณ์ดังกล่าวล้วนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำภายในประเทศขยายวงกว้างออกไปและมีความเรื้อรังมากกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต

อย่างไรก็ตามแม้ในช่วงทศวรรษ 1980 มีความพยายามที่จะแสดงให้เห็นว่าสังคมญี่ปุ่นกำลังค่อย ๆ ก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยความเหลื่อมล้ำให้เห็นบ้างก็ตาม แต่สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในสังคมก็ยังไม่ได้รับความตระหนักถึงเท่าที่ควร หนึ่งในนักวิชาการที่พยายามชี้ให้เห็นถึงความน่ากังวลของสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่นในยุคนี้คือ โอซาวะ มาซาโกะ เธอพยายามชี้ให้เห็นว่ารูปแบบการบริโภคที่เริ่มมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและมีความแตกต่างกันเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ความต้องการของผู้บริโภคมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำของศักยภาพในการบริโภครายบุคคลที่มากขึ้นด้วยเช่นกัน นอกจากนี้สถานการณ์การเติบโต

⁵ ประชากรที่ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มผู้มีรายได้ต่ำ หรือ *เทโอะโซโดะกุชะ* (低所得者) ได้แก่ ผู้ที่ได้รับการยกเว้นการเสียภาษีซึ่งโดยประมาณแล้วรายได้โดยเฉลี่ยต่อปี หากเป็นคนโสดอยู่ที่ราว 1 ล้านเยน คู่สามีภรรยาอยู่ที่ 1.3 ล้านเยน คู่สามีภรรยาที่มีบุตรอยู่ที่ 1.68 ล้านเยนขึ้นไป แต่โดยทั่วไปหากรายได้ต่อปีภายหลังจากการหักภาษีอยู่ที่ราว 2-2.5 ล้านเยนก็จะถูกจัดอยู่ในกลุ่มประชากรที่มีรายได้ต่ำ ซึ่งอัตราส่วนของผู้มีรายได้ต่ำในประเทศมีอยู่มากกว่าร้อยละ 40 ของจำนวนแรงงานทั้งหมดในประเทศ และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (平均年収.jp, 2020)

ทางเศรษฐกิจที่ชะลอตัวลง ทำให้ผลประกอบการทางธุรกิจแต่ละประเภทอยู่ในระดับที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด อันนำไปสู่ความแตกต่างทางรายได้ของทั้งผู้ประกอบการและประชาชนที่มีมากขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้สังคมญี่ปุ่นกำลังเปลี่ยนแปลงจาก “สังคมแห่งชนชั้นกลาง” ไปสู่สังคมที่สภาวะความเหลื่อมล้ำทางรายได้มีมากขึ้นอย่างที่ไม่เคยเป็นมาในอดีต (小沢, 1985)

ต่อมาเมื่อเข้าสู่กลางทศวรรษ 1990 หลายฝ่ายเริ่มแสดงความกังวลเกี่ยวกับประเด็นความเหลื่อมล้ำมากยิ่งขึ้น โดยเริ่มต้นจากงานเขียนของ ทาจิบานะกิ โทชิอากิ แห่งมหาวิทยาลัยเกียวโต ที่พยายามชี้ให้เห็นถึงสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำภายในประเทศญี่ปุ่น โดยกล่าวว่าแม้สังคมญี่ปุ่นจะยังไม่แสดงความเหลื่อมล้ำให้เห็นอย่างชัดเจนเหมือนดังเช่นในสหรัฐอเมริกา แต่เมื่อเทียบกับหลายประเทศในยุโรปแล้ว ถือได้ว่าความไม่เท่าเทียมที่เกิดขึ้นมีความน่ากังวลอยู่มาก โดยนับตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 1980 เป็นต้น มาญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมแห่งความไม่เท่าเทียมกันอย่างรวดเร็ว เขาได้หยิบยกดัชนีจีนิ⁶ (GINI Index) ซึ่งเป็นดัชนีที่ชี้ให้เห็นถึงระดับความไม่เท่าเทียมกันในสังคมขึ้นมาวิเคราะห์ ทาจิบานะกิ อธิบายว่า ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงและญี่ปุ่นได้ก้าวเข้าสู่ยุคก้าวกระโดดทางเศรษฐกิจ ความเหลื่อมล้ำ

⁶ เป็นดัชนีที่ใช้สำหรับวัดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ โดย 0 แสดงถึงการกระจายตัวความมั่งคั่งของประชากรเท่ากันหมด และ 1 แสดงว่าไม่มีการกระจายตัวของความมั่งคั่งเลย ดังนั้นหากทุกคนในสังคมมีรายได้เท่าเทียมกันหมด ค่าจะอยู่ที่ 0 และเป็น 1 หากความมั่งคั่งไปจุกอยู่ที่คนเพียงคนเดียว

ในสังคมก็มีผลลงอย่างเด่นชัด และแม้ว่าต่อมาญี่ปุ่นจะเข้าสู่ช่วงการชะลอตัวทางเศรษฐกิจก็ตาม แต่ระดับความเท่าเทียมกันในสังคมก็ยังคงตัวอยู่ได้ในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามก็ดีขึ้นหลังจากช่วงเศรษฐกิจฟองสบู่ที่มูลค่าของหุ้นและอสังหาริมทรัพย์เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ความแตกต่างและช่องว่างทางการเงินระหว่างผู้ที่มีสินทรัพย์ในลักษณะดังกล่าวเก็บสะสมไว้กับผู้ที่ไม่ได้มีสินทรัพย์เหล่านี้ไว้ในครอบครองเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด กระทั่งเมื่อญี่ปุ่นก้าวเข้าสู่ยุคที่เศรษฐกิจฝืดเคืองและการจัดสรรรายได้เกิดขึ้นอย่างไม่เท่าเทียม อีกทั้งระบบการเน้นประสิทธิภาพลดยุคให้ความสำคัญเหนือความเท่าเทียม จึงทำให้ความเหลื่อมล้ำกลายเป็นปัญหาเรื้อรังในสังคมญี่ปุ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (橘木, 1998) ความพยายามของทาจิตานะกิในการแสดงให้เห็นถึงข้อเท็จจริงทางสังคมดังกล่าว ได้สร้างความตกใจให้กับคนญี่ปุ่นส่วนใหญ่ที่ยังมีความเชื่อต่อความเป็นสังคมแห่งความเท่าเทียมกันเป็นอย่างดี

ต่อมา ซาโตะ โทจิกิ ก็ได้พยายามชี้ให้เห็นว่านับตั้งแต่ครึ่งหลังของทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา สังคมญี่ปุ่นที่เคยเปิดกว้างให้คนทุกชนชั้นมีโอกาสนในการก้าวสู่ตำแหน่งและหน้าที่การงานที่ดีขึ้นนั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมที่การแบ่งแยกระหว่างชนชั้นอย่างชัดเจน เขาทำการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของผู้เป็นบิดาต่อความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานของบุตร และพบว่าในช่วงของการก้าวกระโดดทางเศรษฐกิจนั้น การก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งบริหารระดับสูงหรือตำแหน่งสำคัญในองค์กรของปัจเจกบุคคล ไม่มีความสัมพันธ์ใด ๆ กับตำแหน่ง

และหน้าที่การงานของผู้เป็นบิดา แต่เมื่อเข้าสู่ปลายทศวรรษ 1980 กลับเห็นได้ว่าโอกาสในการขึ้นสู่ตำแหน่งสำคัญในองค์กรนั้นมีแคบลงอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งซาโตะได้อธิบายว่า สาเหตุที่ปรากฏการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้น เป็นเพราะในช่วงที่เศรษฐกิจเจริญก้าวหน้าหน้านั้น บริษัทต่าง ๆ เติบโตและขยายตัวเป็นอย่างมาก ส่งผลให้มีตำแหน่งสำคัญรองรับผู้ที่มีความสามารถได้อย่างไม่จำกัด แต่เมื่อเศรษฐกิจเริ่มฝืดเคืองการขยายตัวขององค์กรมีอยู่จำกัด โอกาสการขึ้นสู่ตำแหน่งบริหารซึ่งมีเพียงน้อยนิดนั้น จึงตกไปสู่กลุ่มคนที่มีโอกาสในมือเพียงไม่กี่คน ซึ่งได้แก่กลุ่มคนที่เกิดมาในครอบครัวที่ผู้เป็นบิดามีอำนาจทางเศรษฐกิจและสังคม นำไปสู่ข้อสรุปของซาโตะที่กล่าวว่า ปรากฏการณ์นี้ทำให้สังคมญี่ปุ่นกำลังกลับไปสู่ความเป็นสังคมแห่งการแบ่งแยกชนชั้นอย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง (佐藤, 2000)

จนกระทั่งเมื่อเข้าสู่ปลายทศวรรษ 2000 คำว่า “สังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ” หรือ *คาคุชะซาไก* (格差社会) จึงกลายเป็นคำนิยามที่ผู้คนกล่าวถึงและให้ความสนใจเป็นอย่างมากในสังคม (神林, 2012: 67) เนื่องจากการแบ่งแยกชนชั้นปรากฏเป็นภาพที่ชัดเจนขึ้น สังคมมีการแบ่งแยกคนโดยให้ความสำคัญเพียงแค่ว่าเรื่องของ “ความสามารถ” เป็นลำดับแรก ทำให้ผู้คนในญี่ปุ่นจำนวนมากต้องตกอยู่ในภาวะของความสิ้นหวัง ที่แม้ว่าจะพยายามกระเสือกกระสนดิ้นรนสักเพียงใด แต่หากไม่ได้เกิดมาในครอบครัวที่มีฐานะ มีพื้นฐานที่ดี หรือมีความสามารถเหนือผู้อื่น ก็ไม่อาจทำให้ชีวิตของตนเปลี่ยนแปลงไปหรือดีขึ้นกว่าเดิมได้ สถานการณ์ดังกล่าวนำไปสู่สิ่งที่

ยามาตะ มาซาฮิโระ นักสังคมวิทยาชื่อดังของญี่ปุ่นเรียกว่าเป็น “ความเหลื่อมล้ำทางความหวัง” หรือ คิโบคะกุชะ (希望格差) (山田, 2007) ส่วน คนโตะ (近藤, 2005) ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับสุขภาพของผู้คนในสังคม โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าการที่ผู้มีรายได้ต่ำถูกกีดกันออกจากสังคมนั้น ส่งผลให้คนเหล่านี้ขาดโอกาสในการมีสุขภาพที่แข็งแรงสมบูรณ์ อันนำไปสู่ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพและสาธารณสุขอีกด้วย ดังจะเห็นได้ว่าอายุขัยของประชาชนที่เป็นชนชั้นล่างในสังคมหรือผู้ที่ต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่ด้อยพัฒนาจะมีต่ำกว่ากลุ่มคนที่อยู่ในสภาพแวดล้อมคุณภาพชีวิตที่ดีกว่า เนื่องจากคนเหล่านั้นไม่มีทางเลือกในการบริโภคสิ่งที่มีประโยชน์ และไม่สามารถเลือกอาศัยในพื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมที่ดีนั่นเอง นอกจากนี้เมื่อพิจารณาโดยจำแนกตามช่วงอายุเขายังพบว่า ชุมชนที่ความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างสมาชิกในชุมชนสูง ส่งผลให้อัตราการเสียชีวิตของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นมีต่ำกว่าชุมชนที่นิยมในความเป็นปัจเจก และคนที่แต่งงานแล้ว มีแนวโน้มที่จะม้อัตราการเสียชีวิตต่ำกว่าคนที่ไม่ได้แต่งงาน (碓井, 2008: 127)

ความสนใจต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำได้รับการยกระดับขึ้นอีกในราว ค.ศ. 2014 ซึ่งเป็นปีที่นักเศรษฐศาสตร์ชาวฝรั่งเศส โทมัส พิกเกตต์ตี (Thomas Piketty) ได้เผยแพร่หนังสือชื่อ “ทุนในศตวรรษที่ 21 (Capital in the Twenty-First Century)” ที่อธิบายถึงความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ซึ่งเขารวบรวมข้อมูลต่าง ๆ

ทั้งข้อมูลภาษี เงินเดือน รายได้ประชาชาติ ความมั่งคั่ง ผลตอบแทนรายปีของทุน ฯลฯ ในช่วงเวลาสามศตวรรษ (ศตวรรษที่ 18-ต้นศตวรรษที่ 21) จากกว่า 20 ประเทศ เขาชี้ให้เห็นว่าระดับความเหลื่อมล้ำที่สูงนั้นเป็นปัญหา อีกทั้งยังจะบิดเบือนประชาธิปไตยด้วยผลประโยชน์มหาศาล และบั่นทอนอุดมการณ์ที่ว่าทุกคนต่างเกิดมาอย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ การกระจุกตัวของความมั่งคั่งอาจส่งผลกระทบร้ายแรงหากยังไม่ได้รับการควบคุม และรัฐบาลสามารถแก้ไขการสะสมของปัญหาเหล่านี้หากพวกเขามีความจริงใจที่จะจัดการ ความนิยมในหนังสือเล่มนี้ทำให้เกิดปรากฏการณ์ “พิคเก็ตต์บูม” ในญี่ปุ่น และสร้างความตื่นตัวต่อปัญหาความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่นขึ้นมาได้เป็นอย่างมาก (みずほ総合研究所, 2017: vi)

สังคมที่ยอมรับความเหลื่อมล้ำ

ความตระหนักและการยอมรับสถานภาพของความเหลื่อมล้ำมีความแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละสังคม สำหรับประเทศญี่ปุ่นนั้น นักคิดหลายฝ่ายมักแสดงความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า ประชาชนโดยรวมของประเทศยังตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาดังกล่าวไม่มากนัก ซึ่งจากการสำรวจโดยหนังสือพิมพ์อะซาฮีใน ค.ศ. 2015 พบว่าชาวญี่ปุ่นร้อยละ 46 เห็นว่าความเหลื่อมล้ำทางรายได้ที่เกิดขึ้นในประเทศไม่ได้อยู่ในระดับที่มากเกินไป แต่เป็นระดับที่ยอมรับได้ และในประเด็นเกี่ยวกับการสืบทอดความเหลื่อมล้ำจากรุ่นสู่รุ่นนั้น ร้อยละ 51 คิดว่ามาตรฐานการดำเนินชีวิตในวัยเด็กส่งผลมาจากกระทั่งเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ และความเหลื่อมล้ำ

ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันกำลังฝังรากลึกในสังคม ในขณะที่ ร้อยละ 44 ไม่คิดเช่นนั้น (みずほ総合研究所, 2017: 102) ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าประชาชนญี่ปุ่นกว่าครึ่งหนึ่งมีความคิดว่าสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในปัจจุบันยังเป็นสิ่งที่ยอมรับได้นั่นเอง ซึ่งสามารถสรุปได้ว่าสาเหตุที่ทำให้เป็นเช่นนั้นเนื่องมาจากปัจจัยดังต่อไปนี้

ก. *วาทกรรมอิโวกุโซจูริว* ที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความภาคภูมิใจถึงการเป็นชนชาติที่มีความเป็นหนึ่งเดียว (homogeneous nation) จนกลายเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญประการหนึ่งของชนชาติญี่ปุ่น แต่ขณะเดียวกันก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจในวาทกรรมดังกล่าวเป็นเสมือนม่านบังตา มิให้ชาวญี่ปุ่นยอมรับหรือเกิดความตระหนักต่อความแตกต่างทางสังคมที่ค่อย ๆ คืบคลานเข้ามาครอบงำสังคมมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังเห็นได้ว่า แม้เรื่องของความเหลื่อมล้ำจะได้รับการหยิบยกขึ้นมาพูดถึงตั้งแต่ในช่วงทศวรรษ 1980 แต่ผู้คนก็ยังไม่เล็งเห็นถึงความสำคัญเท่าใดนัก โดยต้องใช้เวลากว่า 2 ทศวรรษหรือจนกระทั่งเข้าสู่ทศวรรษ 2000 ความตระหนักในปัญหาดังกล่าวจึงเริ่มได้รับการยอมรับและกล่าวถึงโดยทั่วไปมากยิ่งขึ้น

ข. *ความศรัทธาในอุดมการณ์ปัจเจกนิยม หรือ โคจินชุงิ* (個人主義) ซึ่งกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาสำหรับคนญี่ปุ่นยุคใหม่ คือสาเหตุอีกประการหนึ่ง

ที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำกลายเป็นปัญหาเรื้อรัง จนทำให้ญี่ปุ่นปัจจุบันกลายเป็นสังคมที่แบ่งออกเป็น 2 ชั้น ได้แก่ กลุ่มคนผู้มีอันจะกิน หรือ กลุ่ม “ผู้ชนะ” ที่ได้รับการยอมรับและมีตัวตนอย่างชัดเจน กับกลุ่มคนที่ต้องเผชิญกับปัญหาการดำรงชีวิต หรือ กลุ่ม “ผู้แพ้” ซึ่งถูกมองข้ามและละเลยเหมือนไร่ซึ่งตัวตน (碓井, 2008; みずほ総合研究所, 2017) ดังเห็นได้จากผลการสำรวจของ NHK ที่พบว่าตั้งแต่ ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา คนญี่ปุ่นมีแนวโน้มที่จะนิยมมีความสุขกับการใช้ชีวิตของตนในแต่ละวันอย่างอิสระ มากกว่าจะให้ความสำคัญกับการวางแผนในอนาคต และเป็นที่น่าสังเกตว่า กลุ่มประชากรวัยหนุ่มสาวที่ต้องประสบกับปัญหาความเหลื่อมล้ำ กลับเป็นกลุ่มที่สนับสนุนค่านิยมในลักษณะนี้อย่างชัดเจน กล่าวคือคนหนุ่มสาวในยุคนี้เป็นกลุ่มคนที่มีความตระหนักต่อเรื่องของชนชั้นในสังคมน้อยมาก พวกเขาจะให้ความสำคัญแต่เรื่องของการใช้ชีวิตในแบบของตัวเองเป็นหลัก แนวคิดเช่นนี้ทำให้คนหนุ่มสาวในยุคนี้โดยมากไม่ค่อยมีความกระตือรือร้นในการทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่นอย่างลึกซึ้งเท่าใดนัก และชอบที่จะอยู่ลำพัง ยิ่งเป็นกลุ่มคนในระดับล่างแล้ว ก็ยิ่งมีพฤติกรรมการเก็บตัวเด่นชัด อีกทั้งมีความสามารถในการสื่อสารกับผู้คนต่ำ แตกต่างจากคนในวัยเดียวกันในระดับชนชั้นที่สูงกว่า (三浦, 2005) ทั้งนี้เนื่องจาก

ทัตสึรุ นักสังคมวิทยาที่มีชื่อเสียงได้พยายามแสดงให้เห็นถึงความวิตกกังวลต่อทัศนคติและพฤติกรรมความเฉื่อยชาของคนญี่ปุ่นรุ่นใหม่ไว้ว่า ประชากรกลุ่มนี้ขาดความสนใจที่จะเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ รอบตัว ไม่คิดพยายามเปลี่ยนแปลงตัวเองให้ดีขึ้น พยายามยกย่องเอกลักษณ์ของตัวเองและผู้อื่น โดยหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ไม่กล้าลองผิดลองถูก ทำให้พวกเขา มีความเข้าใจการใช้ชีวิตอยู่ต่ำ และมักมีพฤติกรรมหลีกเลี่ยงจากความเครียดโดยเลือกที่จะหนีจากปัญหาหรืออุปสรรค⁷ พฤติกรรมดังกล่าวนี้นั่นเองที่เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้คนกลุ่มนี้ไม่สามารถเติบโตให้ขึ้นมาจากสถานภาพของความเป็นชนชั้นล่างในสังคมได้ (内田, 2009) นอกจากนี้ ค่านิยมในความเป็นปัจเจกนี้ ทำให้ความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมบนพื้นฐานของการรับรู้ปัญหาด้วยความคิดที่เป็นกลางไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แนวคิดและค่านิยมดังกล่าวจึงกลายเป็นสิ่งที่สนับสนุนให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคม ถูกละเลย และญี่ปุ่นจึงกลายเป็นสังคมที่เพิกเฉยต่อความพยายามในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้เอง ความน่ากังวลอีกประการหนึ่ง ได้แก่ การนิยม

⁷ ช่วงทศวรรษ 1980 เป็นช่วงที่ญี่ปุ่นเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาเป็นการศึกษาแบบยูโทริ (ゆとり教育) ที่เน้นเอกลักษณ์ส่วนบุคคลและการใช้ชีวิตอย่างผ่อนคลาย (สามารถอ่านรายละเอียดได้ในนรินุช ดำรงชัย, 2562)

ในความเป็นส่วนตัวโดยไม่แยแสสิ่งต่าง ๆ รอบตัว ที่กลายเป็นเรื่องทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนหนุ่มสาวในปัจจุบัน ประกอบกับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology: IT) ไม่เพียงแต่จะเป็นตัวเร่งให้คนยากจนถูกตัดขาดออกจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมเท่านั้น หากแต่ยังเป็นส่วนผลักดันให้คนเหล่านี้เกิดความผิดปกติทางจิตใจ จนทำให้ตัดสินใจที่จะจบชีวิตตนเองลง หรือในทางกลับกันเลือกที่จะแสดงพฤติกรรมร้ายแรงในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นได้อีกด้วย

- ค. *อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่* หรือ *ชินจิชูซัง* (新自由主義: Neoliberalism) เป็นอีกหนึ่งค่านิยมที่ถูกหยิบยกขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมากในปัจจุบันว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งเสริมให้ชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่ สมยอมและมองข้ามสภาวะความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่ถูกวางรากฐานในญี่ปุ่นมานับตั้งแต่ภายหลังการตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาทั้งทางตรงและทางอ้อมมาตลอดช่วงเวลามากกว่า 70 ปี ประกอบกับการแข่งขันอย่างเข้มข้นบนการเปรียบเทียบสากลในกระแสโลกาภิวัตน์และระบบทุนนิยมที่ส่งเสริมการแข่งขันอย่างเสรี ภายใต้ระบบตลาดที่หลายฝ่ายเชื่อว่าเป็นระบบที่ทำให้ทุกคนสามารถมีโอกาสที่จะเข้าถึงความมั่งคั่งได้ กลายเป็นเรื่องปกติที่ได้รับการยอมรับ

โดยทั่วไปในสังคมญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามนักวิชาการหลายฝ่ายได้พยายามแสดงให้เห็นว่า การที่รัฐดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมภายใต้อุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ไม่ว่าจะเป็นการลดความเข้มข้นในการควบคุมตลาด เน้นการแข่งขัน ลดภาระด้านสวัสดิการสังคม ตลอดจนลดภาษีจำนวนมากให้แก่คนรวย โดยเชื่อว่าจะเป็นการประโยชน์ในการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศนี้เอง ที่เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่มีส่วนทำให้ผู้คนทั่วไปมองว่าสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติในสังคมที่ทุกคนต้องยอมรับ (橘木, 2016: 50-54)

- ง. *ค่านิยมในการประเมินคนจากความสามารถ* หรือ *โนเรียกุซุจิ* (能力主義) ซึ่งเป็นผลผลิตอันเกิดขึ้นจากการผลิตซ้ำของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ทำให้การประเมินคุณค่าของคนอยู่ที่ระดับความสามารถส่วนบุคคลเป็นหลัก โดยมองข้ามความได้เปรียบต่าง ๆ ที่มีติดตัวมาตั้งแต่กำเนิดไม่ว่าจะเป็น ทรัพย์สินเงินทอง สถานภาพทางชนชั้นที่สูงกว่า (อันนำไปสู่โอกาสทางการศึกษาที่ดีกว่าซึ่งล้วนเป็นปัจจัยเสริมที่ทำให้บุคคลแต่ละคนมีระดับความสามารถที่แตกต่างกัน ค่านิยมดังกล่าวจึงกลายเป็นสิ่งที่ช่วยคุ้มครองความร่ำรวยและความสำเร็จให้อยู่ในมือของคนเพียงกลุ่มเดียวไว้อย่างต่อเนื่อง ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้ผู้ที่มีฐานะยากจนต้องหันมาโทษตัวเองว่าความล้มเหลวหรือความพ่ายแพ้ของพวกเขา

นั้นเกิดมาจากความสามารถที่มีไม่มากพอ และนั่นเป็นสิ่งที่พวกเขาไม่สามารถเปลี่ยนแปลงแก้ไขอะไรได้เลย ค่านิยมเช่นนี้ทำให้การปิดกั้นโอกาสความก้าวหน้าในอาชีพการงานของผู้ที่มีความขยันขันแข็งไม่ย่อท้อในการทำงานและมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อองค์กรแต่มีความสามารถต่ำอย่างไม่มีไยดี กลายเป็นเรื่องปกติที่ทุกคนยอมรับได้ในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน โดยเข้ามาแทนที่รูปแบบการบริหารองค์กรญี่ปุ่นแบบดั้งเดิม ที่ให้ความสำคัญกับการใส่ใจ ดูแล และให้ความสำคัญกับการเลี้ยงดูบุคลากรขององค์กรเป็นอย่างดีเสมือนเป็นสมาชิกในครอบครัว ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าคนญี่ปุ่นในปัจจุบันมีความจงรักภักดีและทุ่มเทให้กับองค์กรลดลงเป็นอย่างมาก

- จ. *ค่านิยมการยึดถือความรับผิดชอบส่วนบุคคล* หรือ *จิโกเซกินินรอน* (自己責任論) ซึ่งเป็นเสมือนผลผลิตอีกประการหนึ่งของแนวคิดปัจเจกนิยม ประกอบกับอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ค่านิยมดังกล่าวมุ่งเน้นความสามารถส่วนบุคคลเป็นหลัก ทำให้ผู้คนส่วนมากมีความคิดว่าการกระทำ การตัดสินใจ หรือผลที่เกิดขึ้นกับการดำรงชีวิตของบุคคลใด ล้วนเป็นความรับผิดชอบส่วนตัวของบุคคลนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ละคนจึงต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อผลประโยชน์และความมั่งมีของตัวเอง

ทั้งนี้จากการสำรวจการแบ่งชั้นทางสังคมและ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมทั่วประเทศ โดยกลุ่ม นักวิจัยด้านสังคมศาสตร์ในประเทศญี่ปุ่นใน ค.ศ. 2015 พบว่าโดยรวมแล้วคนญี่ปุ่นถึงร้อยละ 52.9 ให้การสนับสนุน โดยมีแค่เพียงร้อยละ 17.2 ที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ ซึ่งกลุ่มที่ให้การสนับสนุน แนวคิดเช่นนี้ในระดับสูงที่สุด ได้แก่ กลุ่มประชากร ที่มีความมั่งมีมั่งคั่ง (ร้อยละ 64.8) และกลุ่มประชากร เพศชาย (ร้อยละ 60.8) ตามลำดับ หรือแม้แต่ ประชากรที่ถูกจัดอยู่ในระดับความยากจนสัมพัทธ์ ก็ยังให้การสนับสนุนแนวคิดนี้ถึงร้อยละ 51.3 (橋本, 2018: 42-45)

แนวคิดเช่นนี้ทำให้ผู้คนละเลยที่จะให้ความ ใส่ใจเอื้ออาทรต่อกันและกัน จึงไม่แปลกเลยที่สังคม ในปัจจุบันมีน้อยคนมากที่จะสนใจว่ามีใครบ้างที่ไม่ สามารถจ่ายค่าเช่าบ้านได้ มีคนชราสักกี่คนที่ต้องตาย อย่างโดดเดี่ยว หรือมีเด็กสักกี่คนที่ต้องเรียนในโรงเรียน ที่ไม่มีสนามเด็กเล่น ภาพของคนไร้บ้านที่ต้องอาศัย พื้นที่แคบ ๆ ใต้สะพานข้ามแม่น้ำเป็นที่พักอาศัย ได้รับการนำเสนอแค่เพียงเป็นตัวละครประกอบ ตัวหนึ่งในละครสืบสวนสอบสวน หรือยิ่งกว่านั้น บางครั้งก็วาดฝันกลางวันให้กับกลุ่ม “ผู้แพ้” ในสังคม ด้วยการนำเสนอละครที่แสดงเรื่องราว ความสำเร็จในความรักของหนุ่มโอดาคุที่ไม่มี แม้แต่งานประจำ ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่มีทางเกิดขึ้น

ในชีวิตจริง สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะคนส่วนมากมองว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตคน ๆ หนึ่งนั้น เป็นผลมาจากความสะเพร่า ความอ่อนแอ และเป็นเรื่องของชนชั้นแรงงานและคนว่างงานที่ไม่สามารถเอาตัวรอดได้ในโลกที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน และมองคนเหล่านี้เป็นเพียงแค่ตัวชีวิตที่สร้างขึ้นเพื่อแบ่งแยกระหว่างผู้ชนะออกจากผู้แพ้

จ. ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างนักการเมืองและนักธุรกิจ นอกจากอุดมการณ์และค่านิยมในระดับปัจเจกแล้ว โครงสร้างทางสังคมที่กลุ่มผู้มีผลประโยชน์ทางธุรกิจและนักการเมืองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเด็นเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำ ไม่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาหาทางออกอย่างจริงจัง กล่าวคือภายใต้ระบบทุนนิยมและเสรีนิยมใหม่ กลุ่มผู้ประกอบการและผู้มีผลประโยชน์ทางธุรกิจ ย่อมต้องพยายามทุกวิถีทางเพื่อสนับสนุนให้การบริหารกิจการของตนได้รับผลกำไรสูงสุด และสร้างความมั่งมีมั่งคั่งให้กับตนได้มากที่สุด คนกลุ่มนี้จึงไม่ต้องการยอมรับข้อเท็จจริงที่ว่าญี่ปุ่นในปัจจุบันได้กลายเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำแล้ว เนื่องจากยิ่งปัญหาความเหลื่อมล้ำได้รับความตระหนักมากเท่าใด ก็หมายความว่าไม่เพียงแต่ความมั่งมีมั่งคั่งของตนจะถูกหยิบยกขึ้นมาสู่ความสนใจของสาธารณะเท่านั้น หากแต่คนเหล่านี้ยังจะเป็นกลุ่มแรกที่ถูกเรียกร้อง

ให้หยิบยื่นความช่วยเหลือแก่สังคมนั่นเอง นอกจากนี้ จะไม่ต้องการยอมรับกับภาวะความเหลื่อมล้ำในสังคมแล้ว ยังพบว่าคนกลุ่มนี้ส่วนมากมักไม่นิยมสนับสนุนนโยบายการกระจายรายได้ของภาครัฐ หรือนโยบายการเก็บภาษีเงินได้ในอัตราที่สูงอีกด้วย ดังนั้นการที่คนกลุ่มนี้มีอำนาจทางสังคมจากการผูกความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับนักการเมือง⁸ จึงทำให้นโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบรรเทาปัญหาความยากจนหรือความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตรการเกี่ยวกับการจัดสรรรายได้ อย่างยุติธรรม ไม่สามารถได้รับการกำหนดออกมาอย่างเป็นรูปธรรมได้เท่าที่ควร (橋木, 2016)

ขณะเดียวกันหากพิจารณาถึงข้อได้เปรียบเสียเปรียบทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ย่อมไม่อาจปฏิเสธได้ว่าหากภาครัฐดำเนินนโยบายที่ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างเข้มข้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของนโยบายการกระจายรายได้ หรือสวัสดิการสังคม จะส่งผลต่อตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศตามมา ซึ่งสถานการณ์ของประเทศญี่ปุ่นในปัจจุบันนี้นั้น

⁸ ลักษณะความสัมพันธ์ในรูปแบบของการพึ่งพาและสนับสนุนกันอย่างแน่นแฟ้นระหว่างนักการเมืองกับกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจใหญ่ๆ มีให้เห็นมาตั้งแต่ยุคที่ญี่ปุ่นเริ่มก้าวเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่และเปิดรับระบบทุนนิยมอย่างเต็มตัวภายหลังการเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญเมจิในปลายทศวรรษ 1800

นอกเหนือไปจากปัญหาความเหลื่อมล้ำแล้ว ในช่วงระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมา ยังมีปัญหาสำคัญอีกหลายประการที่รบกวนแก้ไขอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจที่ถดถอยมาอย่างยาวนาน อัตราดอกเบี้ยที่เป็นศูนย์ งบประมาณที่ขาดดุล เป็นจำนวนมหาศาล ปัญหาด้านพลังงานโดยเฉพาะพลังงานไฟฟ้าและนิวเคลียร์ ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ตลอดจนจนอัตราการเกิดที่ลดลงและการเป็นสังคมผู้สูงอายุ ซึ่งล้วนเป็นปัญหาร้ายแรงที่ต้องเร่งหาหนทางแก้ไขทั้งสิ้น ดังนั้นปัญหาความเหลื่อมล้ำ จึงมักถูกให้ความสำคัญเป็นลำดับรองลงมา ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้น ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของความเหลื่อมล้ำทั้งสิ้น ไม่มากก็น้อย

จึงกล่าวได้ว่าอุดมการณ์ แนวความคิด ค่านิยม รวมไปถึงระบบการบริหารของรัฐและโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมที่เป็นกระแสหลักในญี่ปุ่นยุคปัจจุบันทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ต่างเป็นปัจจัยที่สนับสนุนให้ญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมที่ยอมรับความเหลื่อมล้ำ และวงจรความเหลื่อมล้ำได้กลายเป็นปัญหาเรื้อรัง จนนักวิชาการหลายคนถึงกับยืนยันว่าญี่ปุ่นในปัจจุบัน ได้ผ่านพ้นจุดของความเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ (格差社会) และกลับไปเป็น “สังคมแห่งชนชั้น” (階級社会) อีกครั้งหนึ่งแล้ว (橋本, 2018; 碓井, 2008)

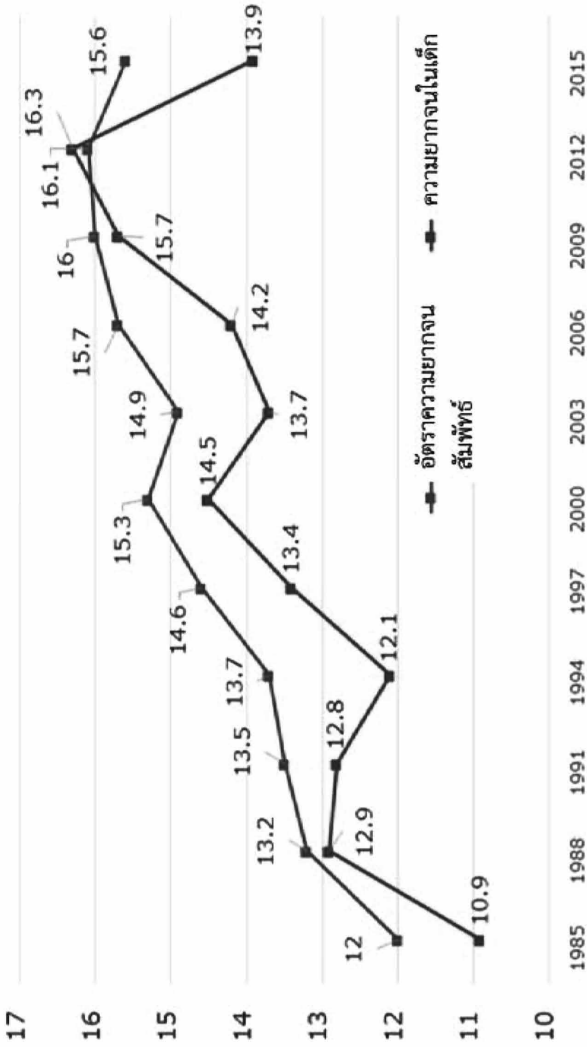
ความเหลื่อมล้ำทางรายได้

อาจกล่าวได้ว่าความเหลื่อมล้ำทางรายได้เป็นหัวข้อที่สำคัญที่สุดในบรรดาความเหลื่อมล้ำต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เนื่องจากเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งกับปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญที่สุดกับการดำรงชีวิต การมีสุขภาพที่แข็งแรง และพัฒนาการของมนุษย์ อันเป็นพื้นฐานสำคัญทางด้านสิทธิมนุษยชนและความมั่นคงของมนุษย์ นอกจากนี้ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ที่นำไปสู่ปัญหาความยากจนยังเป็นต้นตอของปัญหาทางสังคมอีกมากมาย ไม่ว่าจะเป็นอัตราการแต่งงานและการมีบุตรที่ลดลง อันนำไปสู่ปัญหาการกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ ปัญหาการอยู่อย่างโดดเดี่ยว ปัญหาสวัสดิการสังคม ฯลฯ

จากการสำรวจข้อมูลการเสียภาษีของประชาชนพบว่าในช่วง ค.ศ. 2010-2015 ประชาชนที่มีรายได้โดยรวมต่อปีมากกว่า 20 ล้านเยนขึ้นไป มีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยใน ค.ศ. 2015 มีทั้งสิ้นราว 290,000 คน และในบรรดาคนเหล่านี้มีผู้มีรายได้มากกว่าร้อยล้านเยนราว 17,000 คน ส่วนประชากรที่ได้รับเงินเดือน (ต่อปี) สูงกว่า 20 ล้านเยนขึ้นไปก็มีเพิ่มขึ้นเช่นกัน โดยปี ค.ศ. 2015 มีจำนวนกว่า 220,000 คน ซึ่งโดยมากเป็นผู้ที่ทำงานในบริษัทขนาดใหญ่ อย่างไรก็ตามในบรรดาผู้ที่ได้รับเงินเดือนสูงกว่า 25 ล้านเยนขึ้นไป พบว่าผู้ที่ทำงานในบริษัทที่มีจำนวนพนักงานราว 10-99 คน กลับเป็นกลุ่มที่มีอัตราส่วนมากกว่า อีกทั้งยังพบว่าผู้มีสินทรัพย์ (貯蓄残高) มากกว่า 20 ล้านเยนขึ้นไป มีอยู่ทั้งสิ้นราวร้อยละ 30 ของประชากร

ทั้งประเทศ นอกจากนี้ยังพบว่าจำนวนบัญชีที่มีเงินออม (預金額) อยู่มากกว่าร้อยล้านเยนขึ้นไป ก็มีเพิ่มขึ้นเช่นกัน ในภาพรวมแล้วเมื่อพิจารณากลุ่มผู้มีรายได้อันดับสูงจะเห็นได้ว่าในช่วง ค.ศ. 1985-1994 อยู่ในช่วงร้อยละ 7-8 เมื่อเข้าสู่ ค.ศ. 1997 ขึ้นไปเป็นร้อยละ 10 ค.ศ. 2000 อยู่ที่ร้อยละ 11.2 และแม้ว่าใน ค.ศ. 2003 จะลดลงมาอยู่ที่ร้อยละ 8.5 ก็ตาม แต่เมื่อเข้าสู่ ค.ศ. 2006 ตัวเลขก็เริ่มเพิ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยใน ค.ศ. 2012 อยู่ที่ร้อยละ 10.7 จึงอาจกล่าวได้ว่า อัตราผู้มีรายได้อันดับสูงในประเทศญี่ปุ่นยังคงมีความทรงตัว (หรือเพิ่มขึ้นเล็กน้อย)

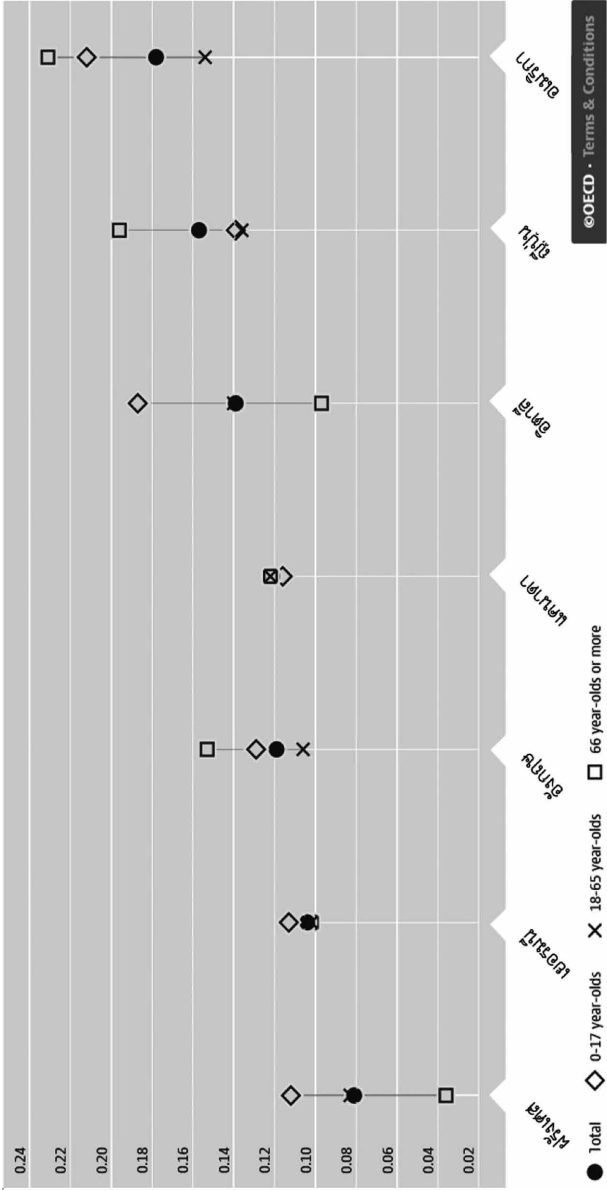
ในทางกลับกันกลุ่มประชากรที่มีความยากจนกลับมีจำนวนมากขึ้น โดยอัตราความยากจนในประเทศญี่ปุ่นซึ่งเคยอยู่ที่ร้อยละ 12 ใน ค.ศ. 1985 นั้น สูงขึ้นมาถึงร้อยละ 16.1 ใน ค.ศ. 2012 กล่าวคือ ประชากรที่ยากจนในญี่ปุ่นมีเพิ่มขึ้นจากราว 14 ล้านคน ไปเป็น 20.5 ล้านคน ในเวลาเพียงไม่ถึง 20 ปี และแม้ว่าการสำรวจครั้งล่าสุดใน ค.ศ. 2015 จะพบว่า อัตราความยากจนลดลงเหลือร้อยละ 15.6 ก็ตาม แต่ก็ยังคงเป็นการลดลงเพียงเล็กน้อย และยังคงเป็นตัวเลขที่ค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศที่พัฒนาแล้วอื่น ๆ (รูป 1)

รูป 1 อัตรากายภาพในประเทศไทยตั้งแต่ ค.ศ. 1985-2015 (厚生労働省, 2016)

นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบอัตราความยากจนของประเทศญี่ปุ่นกับประเทศกลุ่ม G7 (Group of Seven) หรือกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมชั้นนำ 7 ประเทศของโลก อันได้แก่ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ แคนาดา ฝรั่งเศส เยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น พบว่าญี่ปุ่นเป็นประเทศที่มีอัตราความยากจนสูงที่สุดรองลงมาจากสหรัฐอเมริกาเพียงประเทศเดียวเท่านั้น อีกทั้งยังเห็นได้ว่าลักษณะเด่นของความยากจนในประเทศญี่ปุ่นก็คือการที่อัตราความยากจนในผู้สูงอายุ (66 ปีขึ้นไป) มีโดดเด่นกว่าประชากรกลุ่มอื่นในสังคมนั่นเอง (รูป 2)

อย่างไรก็ตาม ในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน ผู้ที่ประสบกับปัญหาความยากจน ไม่ได้มีแต่เพียงผู้ไร้งานทำหรือกลุ่มชนชั้นล่างเท่านั้น แต่ได้กระจายตัวไปสู่กลุ่มผู้ใช้แรงงานชนชั้นกลางที่มีการศึกษาดี ซึ่งแม้ว่าคนเหล่านี้จะมุ่งมั่นตั้งใจทำงานหาเลี้ยงชีพสักเพียงใด ก็ไม่สามารถมีรายได้เพียงพอกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ กลุ่มคนที่ต้องประสบกับปัญหาความยากจนในลักษณะดังกล่าวมีเพิ่มมากขึ้นทุกวัน จนมีคำที่ใช้เรียกคนกลุ่มนี้โดยเฉพาะว่า “กลุ่มแรงงานที่ยากจน” หรือ *เวิร์คกิงพัวร์* (working poor) โดยจากการสำรวจพบว่ากลุ่มคนที่มีรายได้ต่ำกว่า 2 ล้านเยนต่อปี มีมากกว่า 10 ล้านคน ซึ่งคนเหล่านี้ส่วนมากรับจ้างทำงานในลักษณะชั่วคราว เช่น พนักงานพาร์ทไทม์ พนักงานสัญญาจ้าง ฟรีแลนซ์ เป็นต้น

รูป 2 อัตราความยากจนในประเทศกลุ่ม G7 (ข้อมูลล่าสุดใน ค.ศ. 2018) (OECD, 2020)

ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้ที่เกิดขึ้นทำให้คำว่าสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำ หรือ *คากุชะซาไก* (格差社会) เริ่มเป็นหัวข้อที่ถูกพูดถึงเป็นอย่างมาก และค่อย ๆ เข้ามาแทนที่วาทกรรม *อิชิโอะกุโซจูริว* ในปัจจุบัน (橋本, 2018) และหลังจากนั้นความตระหนักถึงความเหลื่อมล้ำในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น ความเหลื่อมล้ำทางการว่าจ้าง ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ความเหลื่อมล้ำทางสาธารณสุข หรือแม้กระทั่งการรักษาระดับความเหลื่อมล้ำจากรุ่นสู่รุ่น ก็ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นที่ได้รับการพูดถึงอย่างกว้างขวาง อีกทั้งยังเป็นหัวข้อในทำการศึกษาและวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญในปัจจุบัน

สาเหตุหลักของความเหลื่อมล้ำทางรายได้

ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นมีลักษณะเด่นคือเป็นความเหลื่อมล้ำที่ไม่ได้เริ่มต้นจากการกระจุกตัวของความมั่งคั่งในกลุ่มชนชั้นผู้มีรายได้สูงทางสังคม แต่ในทางกลับกันเกิดขึ้นจากอัตราความยากจนที่เพิ่มขึ้นอันเนื่องจากการลดลงของจำนวนประชากรชนชั้นกลางที่ต้องกลายเป็นประชากรกลุ่มที่มีรายได้ต่ำ สาเหตุหลักที่ทำให้เป็นเช่นนั้นก็คือ ภาวะความถดถอยทางเศรษฐกิจระยะยาวนานนับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา (みずほ総合研究所, 2017: 199) กล่าวคือ เศรษฐกิจที่ถดถอยทำให้ธุรกิจต่าง ๆ ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด จนนำไปสู่ระบบการว่าจ้างที่แบ่งแยกรูปแบบสัญญาออกเป็น ก) การว่าจ้างแบบประจำ หรือ *เซกิโคะโย* (正規雇用) ซึ่งหมายถึงพนักงานที่ทำงานเต็มเวลาซึ่งได้รับการว่าจ้าง

โดยตรงจากบริษัทหรือองค์กร โดยไม่ระบุระยะเวลาในการว่าจ้าง และ ข) การว่าจ้างแบบไม่ประจำ หรือ *ฮิเซกิโคะโย* (非正規雇用) ซึ่งหมายความครอบคลุมถึงกลุ่มผู้รับจ้างในรูปแบบอื่นทั้งหมดนอกเหนือจากกลุ่มแรก โดยพบว่ากลุ่มผู้รับจ้างแบบไม่ประจำ เช่น พนักงานแบบพาร์ทไทม์ พนักงานรับจ้างชั่วคราว พนักงานสัญญาจ้าง มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง ทั้งนี้จากสถิติที่เก็บโดยกระทรวงกิจการภายในและการสื่อสารพบว่า ใน ค.ศ. 1985 อัตราผู้รับจ้างแบบไม่ประจำ มีอยู่เพียงร้อยละ 15 ของผู้ใช้แรงงานทั้งหมด ต่อมาใน ค.ศ. 1990 มีเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 20 และใน ค.ศ. 2018 อัตราการว่าจ้างก็เพิ่มขึ้นไปถึงร้อยละ 38 หรือกล่าวได้ว่าในเวลาเพียง 20 กว่าปีที่ผ่านมา อัตราการว่าจ้างในลักษณะแรงงานแบบไม่ประจำ มีเพิ่มขึ้นถึงมากกว่าเท่าตัว (รูป 3) และหากจำแนกตามเพศ พบว่าอัตราผู้รับจ้างชั่วคราวเพศหญิงมีสูงถึงร้อยละ 56 ซึ่งมากกว่าเพศชายที่ร้อยละ 22 อย่างชัดเจน

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจำแนกตามประเภทของธุรกิจพบว่า อุตสาหกรรมบริการมีอัตราส่วนพนักงานในรูปแบบการจ้างงานแบบไม่ประจำถึง 2 ใน 3 ส่วนอุตสาหกรรมการผลิตมีมากกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนผู้ใช้แรงงานทั้งหมด ซึ่งกลุ่มผู้ใช้แรงงานแบบไม่ประจำส่วนมากประกอบไปด้วยประชากรช่วงอายุ 20 ปี คนชราที่มีอายุมากกว่า 60 ปี และสตรี นอกจากนี้ยังพบว่า มีนักศึกษาที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีจำนวนมากที่ไม่สามารถหางานประจำและจำเป็นต้องตกอยู่ใน

ภาวะการจ้างงานชั่วคราวซึ่งไม่สามารถสร้างรายได้เพียงพอกับการประทังชีพของตนและครอบครัวเป็นระยะเวลาต่อเนื่องอย่างยาวนาน (吉見, 2014: 189-190) ทั้งนี้จากการสำรวจโครงสร้างการใช้แรงงานใน ค.ศ. 2012 พบว่าผู้รับจ้างใช้แรงงานแบบชั่วคราว (ซึ่งไม่รวมถึงกลุ่มคนที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและแม่บ้านที่คู่สมรสทำงานเต็มเวลา) มีจำนวนถึงกว่า 93 ล้านคน นับเป็นร้อยละ 14.9 ของจำนวนผู้ใช้แรงงานทั้งหมด และในบรรดาผู้รับจ้างแบบชั่วคราวพบว่า ร้อยละ 16 เป็นกลุ่มคนที่ไม่มีหนทางที่จะได้รับการว่าจ้างเข้าทำงานแบบประจำ จึงจำยอมที่จะต้องประกอบอาชีพในลักษณะดังกล่าว (不本意型非正社員) ทั้งนี้มีการคาดคะเนว่าหากไม่เร่งหาแนวทางในการแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าว คนเหล่านี้ส่วนมากจะตกอยู่ในสถานะเช่นนี้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่จบการศึกษาจนกระทั่งเกษียณอายุ และยังคงต้องเผชิญกับความยากจนต่อเนื่องไปจนกระทั่งถึงยามชราภาพ (橋本, 2018: 9)

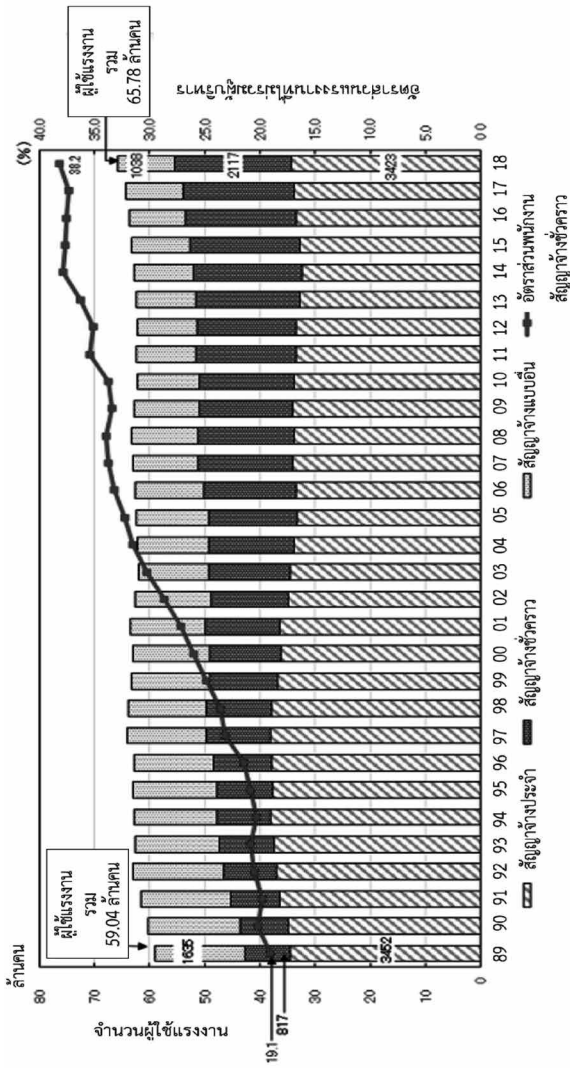
สำหรับคำตอบแทนในการว่าจ้างแรงงานนั้น จะเห็นความแตกต่างระหว่างรายได้ของผู้รับจ้างแรงงานแบบประจำกับผู้รับจ้างแรงงานแบบไม่ประจำอย่างชัดเจน (รูป 4) ถึงแม้ว่าในช่วงวัย 20-24 ปีนั้น ความแตกต่างจะยังมีให้เห็นไม่มากนัก แต่เมื่ออายุเพิ่มมากขึ้น (ซึ่งหมายความว่าระยะเวลาในการทำงานเพิ่มมากขึ้น) ความแตกต่างก็จะมีเพิ่มขึ้นตามไปด้วย โดยความแตกต่างระหว่างรายได้มีให้เห็นอย่างเด่นชัดในกลุ่มประชากรวัยระหว่าง 50-54 ปี ซึ่งต่างกันถึงกว่าเท่าตัว ทั้งนี้รายได้ต่อปีโดยรวมเฉลี่ยทั้งหญิงและชายของผู้ใช้แรงงานแบบประจำอยู่ที่ 3,254,000 เยน ขณะที่กลุ่มแรงงานประเภทอื่น

ที่ไม่ใช่ผู้ใช้แรงงานแบบประจำโดยเฉลี่ยอยู่ที่ 2,113,000 เยน ส่วนธุรกิจที่พบความเหลื่อมล้ำของค่าตอบแทนมากที่สุดได้แก่ ธุรกิจค้าส่งและค้าปลีก (ร้อยละ 59.6) (厚生労働省, 令和元年賃金構造基本統計調査 結果の概況, 2020)

การที่ค่าตอบแทนระหว่างพนักงานแบบประจำกับแบบชั่วคราวมีความแตกต่างกันเป็นเพราะ โดยมากการคำนวณเงินเดือนพื้นฐานที่พนักงานแบบประจำได้รับมาจากการประเมิน อายุ ระยะเวลาในการทำงาน ระดับความสามารถ ตำแหน่ง ความรับผิดชอบ ผลงาน ฯลฯ ในทางกลับกัน ค่าตอบแทนสำหรับพนักงานรับจ้างแบบชั่วคราว จะได้รับการกำหนดตามหน้าที่ความรับผิดชอบ โดยแทบจะไม่พิจารณาปัจจัยอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น อายุ ประสบการณ์การทำงาน หรือแม้แต่ศักยภาพในการทำงานเลย ดังนั้นหากไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของงานที่รับผิดชอบ ค่าตอบแทนของพนักงานที่รับจ้างแบบชั่วคราวจึงมีโอกาสดูได้รับการเลื่อนสูงขึ้นน้อยมาก

สำหรับสาเหตุที่ทำให้อัตราการว่าจ้างแรงงานแบบชั่วคราวในประเทศญี่ปุ่นมีเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วสามารถสรุปได้เป็น 3 ประการ ได้แก่

- ก. ความจำเป็นทางฝั่งของผู้ว่าจ้าง : สถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่ถดถอยหลังการแตกตัวลงของเศรษฐกิจฟองสบู่ ทำให้องค์กรธุรกิจจำเป็นต้องลดต้นทุนลง เพื่อให้ผลกำไรในการประกอบการยังคงมีมากพอให้องค์กรดำเนินการต่อไปได้ในภาวะเงินเฟ้อที่ ความต้องการในการบริโภคมีลดลง ขณะที่

รูป 3 เปรียบเทียบจำนวนผู้รับจ้างแรงงานแบบประจำกับไม่ประจำในญี่ปุ่น ตั้งแต่ ค.ศ. 1989-2018 (総務省統計局, 労働力調査特別調査, 2020)

การแข่งขันในตลาดโลกเป็นไปอย่างเข้มข้น ปัจจัยดังกล่าวทำให้ศักยภาพขององค์กรในการว่าจ้างนักศึกษาจบใหม่เข้าทำงานในลักษณะของพนักงานประจำมีลดลง และหันมานิยมการว่าจ้างพนักงานแบบไม่ประจำที่ค่าแรงต่ำกว่าและภาระความรับผิดชอบขององค์กรในระยะยาวก็มีต่ำกว่า

ข. ความจำเป็นทางฝั่งของผู้ใช้แรงงาน : ความผิดเคืองทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นยังส่งผลให้รายได้ของฝ่ายชายซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัวขาดความมั่นคง จนกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ฝ่ายหญิงมีความจำเป็นต้องออกไปรับจ้างหางานพิเศษทำเพื่อนำรายได้มาเจือจุนครอบครัว ประกอบกับการกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ ที่ทำให้ประชากรสูงวัยที่มีรายได้น้อยต้องออกมาทำงานรับจ้างเพื่อประทังชีวิต

ค. การบัญญัติกฎหมายการจัดหาแรงงาน หรือ โรโดชะ ฮาเคงโฮ (労働者派遣法: 1986) : ภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการว่าจ้างแรงงานของผู้ประกอบการ ในภาวะที่การดำเนินธุรกิจให้อยู่รอดเป็นไปด้วยความยากลำบาก โดยกฎหมายดังกล่าวยินยอมให้บริษัทตัวแทนจัดหางาน หรือ ฮาเกงไกชะ (派遣会社) สามารถทำหน้าที่เป็นตัวแทนเพื่อส่งแรงงาน เข้าปฏิบัติงานให้กับบริษัทคู่สัญญาของตนได้ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวเคยถูกถือเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย

ภายใต้กฎหมายความมั่นคงของอาชีพ หรือ *โชกุเจียว อันเตโฮ* (職業安定法) (中野, 2006) อย่างไรก็ตามการบัญญัติข้อกำหนดดังกล่าว แม้จะช่วยบรรเทาภาระค่าใช้จ่ายในการว่าจ้าง แรงงานประจำลงไปได้ เพราะผู้ประกอบการไม่มีความจำเป็นต้องจัดสรรค่าใช้จ่ายจำนวนมหาศาล กับการจ่ายเงินเดือนและสวัสดิการให้กับพนักงาน ประจำ และสามารถเลือกใช้บริการแรงงานเป็น ครั้งคราวเท่าที่จำเป็นตามสถานการณ์ได้อย่างอิสระ แต่ขณะเดียวกันก็กลายเป็นจุดเริ่มต้นความเรื้อรัง ของภาวะความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างผู้ได้รับการว่าจ้างแบบประจำ (*เซกิโคะโย*) กับผู้ได้รับการว่าจ้างแบบไม่ประจำ (*ฮิเซกิโคะโย*) ในประเทศ ญี่ปุ่นมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ซึ่งตราบไคทีโลกาภิวัตน์ และลัทธิเสรีนิยมใหม่ (Neo-Liberalism) ยังคงดำเนินต่อไป โดยไม่มีการเร่งดำเนินการหาหนทางแก้ไข ใด ๆ สถานการณ์ดังกล่าวก็มีแนวโน้มที่จะทวี ความรุนแรงขึ้น เพราะผู้ประกอบการต่างก็ต้อง พยายามหาหนทางในการอยู่รอดของตนในเวที การค้าโลกที่เข้มข้นและท้าทายมากขึ้น ด้วยการ

⁹ มีเพียงอาชีพไม่กี่ประเภทที่มีความเฉพาะทางสูงเท่านั้นที่สามารถ ได้รับการจัดสรรทรัพยากรบุคคลในลักษณะนี้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ได้ ทั้งนี้ก็เพื่อปกป้องสิทธิและความมั่นคงในการใช้แรงงาน ให้ผู้ใช้ แรงงานได้รับค่าตอบแทนอย่างเหมาะสมโดยไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบจาก ผู้ประกอบการ

ลดภาระในการดูแลพนักงานประจำลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยจำกัดไว้เพียงกลุ่มคนที่มีความสามารถเฉพาะทางที่เป็นประโยชน์และจำเป็นกับบริษัทอย่างแท้จริงเท่านั้น ส่วนกลุ่มแรงงานที่ทำได้เพียงการปฏิบัติงานด้านการสนับสนุนทั่วไป ไม่ได้มีความสามารถหรือคุณสมบัติเฉพาะทางใด ๆ ก็จะต้องถูกผลักดันให้กลายเป็นแรงงานแบบชั่วคราวมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ภาพลักษณ์ของบริษัทญี่ปุ่นที่ทำให้การดูแลสวัสดิการแก่พนักงานที่จงรักภักดีและทุ่มเทให้กับบริษัทเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการฝึกอบรมพื้นฐานการทำงานให้กับพนักงานใหม่ การศึกษาดูงานต่างประเทศ การให้โบนัสก้อนโต ระบบการกำหนดค่าจ้างและเลื่อนตำแหน่งตามอาวุโส (年功序列: เน็งโคโจะเร็ตสึ) หรือการจ้างงานตลอดชีพ (終身雇用: ชูชินโกะโย) ก็กลายเป็นเพียงภาพความทรงจำจากยุครุ่งโรจน์ของญี่ปุ่นในอดีตที่แสนเลือนลางเท่านั้น (吉見, 2014)

ความเหลื่อมล้ำทางการว่าจ้างและรายได้ระหว่าง

หญิงชาย แม้จะมีการบัญญัติกฎหมายความเท่าเทียมในโอกาสการว่าจ้างระหว่างชายหญิง (男女雇用機会均等法) ขึ้นใน ค.ศ. 1968 ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญต่อโอกาสของผู้หญิงญี่ปุ่นในการได้รับโอกาสได้รับการว่าจ้างที่เท่าเทียมมากขึ้นกว่าในอดีต ที่ทำให้การว่าจ้างผู้หญิงในตลาดแรงงาน

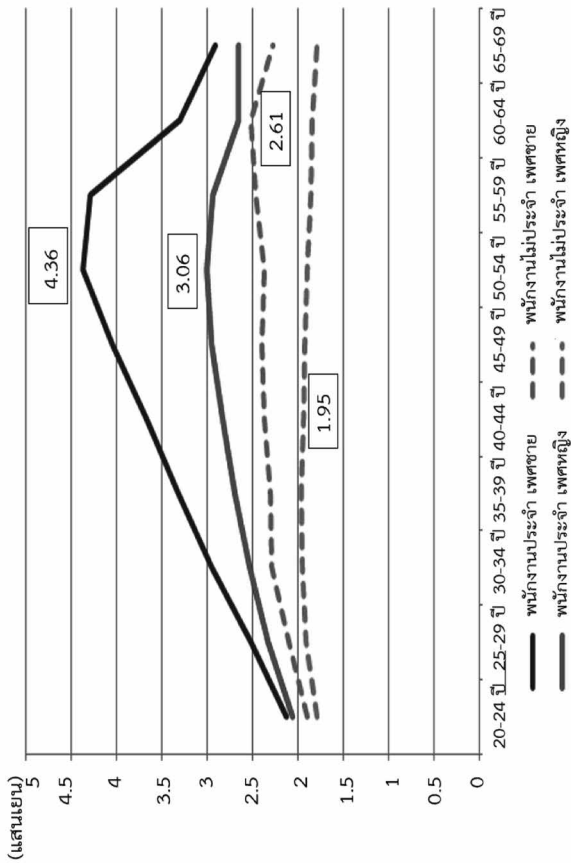
มีเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน โดยใน ค.ศ. 1997 นั้น การว่าจ้างแรงงานเพศชายอยู่ที่ 32.64 ล้านคน ส่วนแรงงานเพศหญิงอยู่ที่ 20.84 ล้านคน แต่ใน ค.ศ. 2015 การจ้างแรงงานเพศชายลดลงมาอยู่ที่ 31.66 ล้านคน (ราว 1 ล้านคน) ขณะที่แรงงานหญิงเพิ่มขึ้นเป็น 24.74 ล้านคน หรือเพิ่มขึ้นถึง 4 ล้านคน อย่างไรก็ตาม จากรูป 4 จะเห็นได้ว่ารายได้ระหว่างชายและหญิงยังมีความเหลื่อมล้ำอย่างชัดเจน โดยอัตราความเหลื่อมล้ำเพิ่มขึ้นสูงสุดในช่วงวัย 50-60 ปี ทั้งนี้ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ค่าตอบแทนระหว่างหญิงและชายมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มพนักงานที่ทำงานแบบประจำ เนื่องมาจากความแตกต่างด้านตำแหน่งและระยะเวลาในการทำงาน ที่ผู้หญิงมีโอกาสก้าวหน้าในอาชีพการงานหรือโอกาสในการทำงานอย่างต่อเนื่องน้อยกว่าผู้ชาย (อันนำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำทางโอกาสในความก้าวหน้าทางอาชีพการงานระหว่างหญิงและชายตามมาอีกด้วย โดยพบว่าผู้หญิงญี่ปุ่นมีโอกาสเลื่อนขึ้นไปอยู่ในตำแหน่งบริหารเพียงร้อยละ 11 ซึ่งเป็นอัตราส่วนที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับประเทศพัฒนาแล้วประเทศอื่น ๆ¹⁰) เนื่องจากภาระการดูแลครอบครัว จึงทำให้การยอมรับและเลื่อนระดับขึ้นไปอยู่ในตำแหน่งที่สูงมีไม่เท่ากับผู้ชาย ส่งผลให้ค่าตอบแทนในการทำงานอยู่ในระดับต่ำกว่าผู้ชายนั่นเอง

ด้วยความจำเป็นในการแบกรับรับผิดชอบงานบ้าน ดูแลเลี้ยงดูบุตรหรือญาติผู้สูงอายุ รวมถึงการต้องย้ายที่อยู่อาศัย

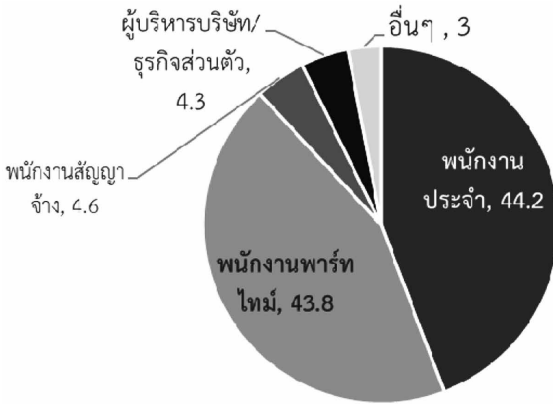
¹⁰ อเมริกา ร้อยละ 44 สวีเดน ร้อยละ 37 อังกฤษ ร้อยละ 35 ฝรั่งเศส ร้อยละ 33 เยอรมนี ร้อยละ 29 ตามลำดับ

ไปตามสามี ทำให้มีผู้หญิงญี่ปุ่นจำนวนมากจำเป็นต้องใช้แรงงานในระบบการว่าจ้างแบบไม่ประจำ ซึ่งไม่เอื้ออำนวยต่อการได้รับค่าตอบแทนที่สูง โดยพบว่าเมื่ออายุเพิ่มมากขึ้นอัตราส่วนของผู้หญิงที่รับจ้างทำงานในลักษณะแบบไม่ประจำก็มีเพิ่มขึ้นตามไปด้วย ไม่ว่าจะจบการศึกษาในระดับใดก็ตาม (厚生労働省政策統括官, 2018) จากรูป 4 จะเห็นได้ว่ากลุ่มประชากรที่ได้รับค่าตอบแทนจากการทำงานต่ำที่สุด จึงได้แก่กลุ่มผู้หญิงที่มีรายได้จากการรับจ้างใช้แรงงานแบบไม่ประจำนั่นเอง สถานการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างหญิงและชายในญี่ปุ่นมีความชัดเจนเป็นอย่างยิ่ง

รายได้ที่มีอยู่ค่อนข้างต่ำของกลุ่มแรงงานแบบไม่ประจำเพศหญิง นำไปสู่สถานการณ์ที่น่ากังวลเป็นอย่างมาก เนื่องจากในปัจจุบันอัตราการหย่าร้างมีเพิ่มขึ้น ส่งผลให้มีครอบครัวที่ผู้เป็นแม่ต้องดูแลบุตรเพียงลำพัง หรือครอบครัวแม่โสดเดี่ยว (シングルマザー) เพิ่มขึ้นตามไปด้วยอย่างต่อเนื่อง (รูป 14 หน้า 80) และกว่าครึ่งหนึ่งของแม่ในครอบครัวโสดเดี่ยว เป็นหญิงที่รับจ้างใช้แรงงานแบบไม่ประจำ เช่น พนักงานพาร์ทไทม์ ซึ่งเป็นกลุ่มแรงงานที่มีรายได้ต่ำที่สุดในบรรดาผู้ใช้แรงงานทั้งหมด ทำให้ครอบครัวลักษณะดังกล่าวต้องประสบกับปัญหาความยากจนในอัตราที่สูงกว่าครอบครัวในลักษณะอื่นเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังนำมาสู่ปัญหาความยากจนในเด็ก ซึ่งเป็นปัญหาสังคมที่สำคัญประการหนึ่งของญี่ปุ่นในปัจจุบัน

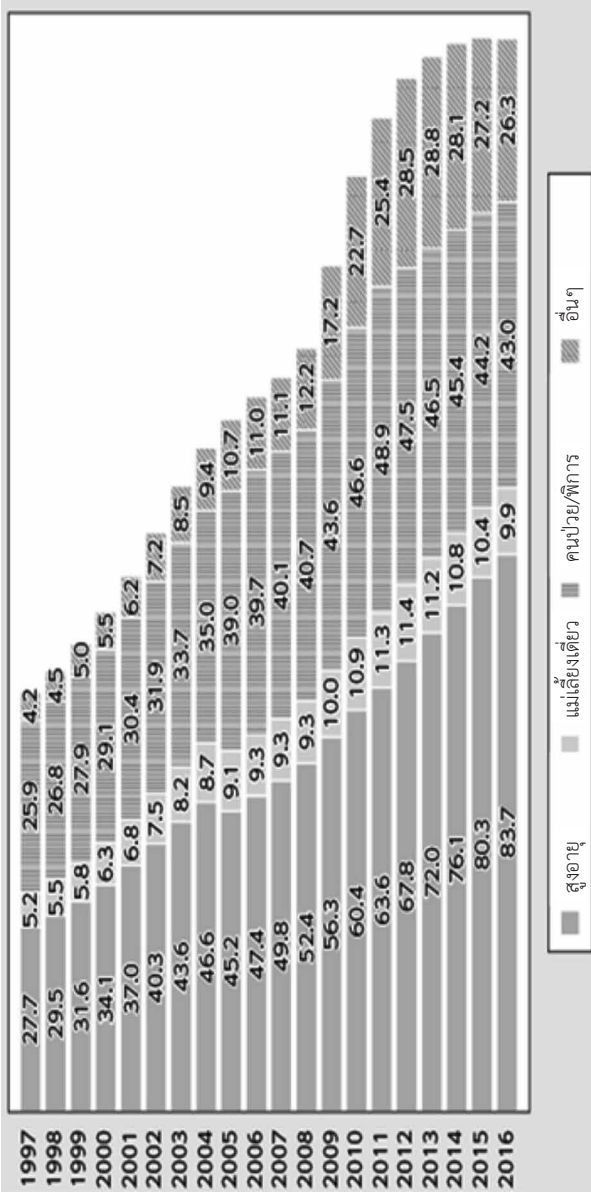

รูป 4 อัตราเงินเดือนเฉลี่ยของชาวญี่ปุ่นจำแนกตามเพศและสถานภาพการว่างงาน ใน ค.ศ. 2019 (厚生労働省, 令和元年 賃金構造基本統計調査 結果の概況, 2020)

รูป 5 รูปแบบการทำงานของแม่ครอบครัวโสดเลี้ยงเดี่ยวชาวญี่ปุ่นใน ค.ศ. 2016 (厚生労働省, 平成28年度全国ひとり親世帯等調査結果, 2020)

ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ในผู้สูงอายุ เมื่อดูจาก อัตราความยากจนสัมพัทธ์จะเห็นได้ว่านอกจากกลุ่มประชากรวัยหนุ่มสาวแล้ว ประชากรวัยสูงอายุเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ต้องเผชิญกับปัญหาความยากจนเป็นจำนวนมาก (รูป 2) โดยพบว่าอัตราส่วนการขอรับความช่วยเหลือจากภาครัฐของครัวเรือนผู้สูงอายุมีเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี (รูป 6) ในทางกลับกันประชากรในช่วงอายุนี้ที่มีรายได้และครอบครองทรัพย์สินจำนวนมากก็มีอยู่น้อย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ภายในกลุ่มผู้สูงอายุมีความโดดเด่นมากกว่าในกลุ่มประชากรวัยอื่น และเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของความเหลื่อมล้ำในประเทศไทยญี่ปุ่นอีกด้วย (橘木, 2016)

รูป 6 ครีวเรียนที่รับการคุ้มครองจากรัฐจำแนกตามประเภทครัวเรือนตั้งแต่ ค.ศ. 1997-2016 (厚生労働省, 2020)

จากการสำรวจประชากรใน ค.ศ. 2012 พบว่ามีผู้สูงอายุในวัย 70 ปีขึ้นไปที่ต้องตกอยู่ในสภาพความยากจนสัมพัทธ์ถึงมากกว่า 5 ล้านคน โดยในบรรดาครัวเรือนผู้สูงอายุ¹¹ ทั้งหมดที่รับเงินบำนาญนั้น มีอยู่ร้อยละ 55 ที่เงินบำนาญเป็นรายได้ทั้งหมดของครัวเรือน ซึ่งครัวเรือนที่มีแหล่งรายได้ส่วนมากมาจากเงินบำนาญมักเป็นครัวเรือนที่มีรายได้โดยรวมอยู่ในระดับต่ำ¹² จากการสำรวจครัวเรือนโดยกระทรวงกิจการภายในและการสื่อสารใน ค.ศ. 2015 โดยเปรียบเทียบครัวเรือนที่มีสินทรัพย์สะสมในกลุ่มครัวเรือนผู้สูงอายุพบว่า ครัวเรือนที่อยู่ในระดับสูงสุดร้อยละ 20 มีมูลค่าสินทรัพย์สะสมเฉลี่ยอยู่ที่ราว 70 ล้านเยน ขณะที่กลุ่มที่อยู่ในระดับต่ำสุดร้อยละ 20 มีอยู่โดยเฉลี่ยเพียง 1 ล้านเยน ซึ่งถือเป็นมูลค่าที่แตกต่างกันเป็นอย่างมาก (みずほ総合研究所, 2017: 212-134)

สาเหตุประการแรกของความแตกต่างทางรายได้ที่เกิดขึ้นในกลุ่มผู้สูงอายุได้แก่ สถานภาพการทำงานภายหลังจากที่อายุครบ 60 ปีแล้ว โดยแยกเป็นผู้ที่ยังคงทำงานและยังคงมีรายได้อย่างต่อเนื่อง กับผู้ที่ออกจากการทำงานและมีรายได้จากเงินบำนาญเพียงอย่างเดียว ซึ่งจากการสำรวจสถานการณ์เกี่ยวกับเงื่อนไขการทำงานโดยกระทรวงสาธารณสุขแรงงานและสวัสดิการใน ค.ศ. 2015 พบว่าในประเทศญี่ปุ่น

¹¹ “ครัวเรือนผู้สูงอายุ” หมายถึง ครัวเรือนที่มีแต่สมาชิกที่เป็นผู้สูงอายุหรือรวมถึงสมาชิกที่อายุยังไม่ถึง 18 ปี และยังไม่ได้แต่งงาน

¹² ครัวเรือนผู้สูงอายุที่มีรายได้สูงจะมีแหล่งรายได้จากที่อื่นเป็นอัตราส่วนที่มากกว่า

มีบริษัทที่ไม่ได้กำหนดการเกษียณอายุอยู่เพียงร้อยละ 10 ส่วนอีกร้อยละ 90 ล้วนมีการกำหนดวัยเกษียณอายุอย่างชัดเจน และในบรรดาบริษัทเหล่านั้น มีอยู่ถึงกว่าร้อยละ 80 ที่ระบุวัยเกษียณอายุไว้ที่ 60 ปี¹³ (ส่วนบริษัทที่กำหนดไว้ที่ 65 ปี พนักงานสามารถทำงานต่อไปโดยได้รับเงินเดือนในระดับเดิม) ประการที่สอง ได้แก่สถานภาพการทำงานและฐานเงินเดือนที่มีความแตกต่างกันในช่วงที่คนเหล่านี้อยู่ในวัยหนุ่มสาว ทำให้ระดับเงินบำนาญและเบี้ยประกันสังคมที่ได้รับในวัยชรามีความแตกต่างกันไป โดยคนที่ทำงานในลักษณะการว่าจ้างแบบไม่ประจำซึ่งมีรายได้ไม่สูงนัก เมื่อเข้าสู่วัยชรา ก็จะไม่สามารถรับเงินบำนาญในปริมาณที่สูงได้เช่นกัน ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ปัญหาความยากจนในกลุ่มคนชราเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในกลุ่มคนชราเพศหญิงซึ่งเป็นกลุ่มประชากรที่ต้องเผชิญกับปัญหาดังกล่าวสูงกว่ากลุ่มประชากรเพศชาย ด้วยเหตุนี้ การจะแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในผู้สูงอายุได้อย่างยั่งยืน จึงจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการให้ความสำคัญกับการเร่งหานโยบายการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนวัยหนุ่มสาวในสังคมนั่นเอง

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าความเหลื่อมล้ำทางการว่าจ้างและรายได้ที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่น ไม่เพียงนำมาซึ่งปัญหาความยากจนอันเป็นอุปสรรคสำคัญในการดำเนินชีวิตประจำวัน

¹³ อย่างไรก็ตามกฎหมายให้สิทธิในการต่ออายุการทำงานไปได้ถึงอายุ 65 ปี แต่ต้องยกเลิกสัญญา ก่อน แล้วทำสัญญาว่าจ้างใหม่อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งโดยมากเงินเดือนจะลดลงจากระดับเงินเดือนที่เคยได้รับ

เท่านั้น หากแต่ยังนำไปสู่ความแตกต่างระยะยาวในเชิงระบบ อีกมากมายไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการประกันสังคม หรือ เงินบำนาญ¹⁴ อีกด้วย เนื่องจากกลุ่มผู้มีงานแบบประจำ ย่อมมีโอกาสรับเงินเดือนที่สูงกว่า มีความมั่นคงในหน้าที่ การงานมากกว่า มีโอกาสได้รับผลตอบแทนอื่น ๆ นอกจาก เงินเดือนมากกว่า และแน่นอนมีรายได้เก็บสะสมมากกว่า ดังจะเห็นได้ว่า พนักงานประจำมีสิทธิได้รับการคุ้มครอง ด้านสวัสดิการสังคมมากกว่า โดยมีอัตราส่วนในระบบประกัน การจ้างงาน (雇用保険制度) ถึงร้อยละ 93 ขณะที่ผู้ใช้ แรงงานรูปแบบอื่นมีอยู่เพียงร้อยละ 68 เช่นเดียวกับ ระบบการประกันสุขภาพ (健康保険制度) และระบบบำนาญ

¹⁴ ระบบเงินบำนาญในญี่ปุ่นมีอยู่หลายรูปแบบ ตั้งแต่ระบบบำนาญพื้นฐาน หรือที่เรียกว่า โคกูมินเน็งคิง (国民年金) นอกจากนี้ภาครัฐยังมี ระบบเงินประกันบำนาญสาธารณสุข (厚生年金保険) ซึ่งเป็นระบบเงินบำนาญ ที่เพิ่มขึ้นจากเงินบำนาญพื้นฐาน โดยผู้มีสิทธิในการเข้าระบบนี้ได้แก่ พนักงานบริษัท (ในรูปแบบพนักงานประจำ) หรือข้าราชการ ทั้งเงิน บำนาญพื้นฐานและเงินบำนาญสาธารณสุขนี้ นอกเหนือจากจะถูกจ่าย ให้กับกลุ่มเป้าหมายเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุแล้ว ผู้ที่ต้องตกอยู่ในสภาวะที่ ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ก็ยังมีสิทธิได้รับ เงินช่วยเหลือ หรือในกรณีที่เสียชีวิต ผู้เป็นทายาทก็มีสิทธิรับเงินบำนาญ ดังกล่าวได้อีกด้วย นอกจากนี้ไม่เพียงภาครัฐเท่านั้น ทางฝั่งขององค์กร การธุรกิจก็ยังมี ระบบการจ่ายเงินบำนาญให้กับพนักงาน (企業年金) แต่โดย มากกลุ่มพนักงานที่มีสิทธิได้รับเงินบำนาญในลักษณะนี้ได้ ส่วนมากเป็น แค่เพียงกลุ่มพนักงานประจำที่ทำงานให้กับองค์กรอย่างต่อเนื่องเท่านั้น

สาธารณสุข (厚生年金制度)¹⁵ ซึ่งอัตราพนักงานประจำที่มีสิทธิได้รับสวัสดิการนี้มีถึงร้อยละ 99 (ทั้ง 2 ระบบ) ขณะที่พนักงานชั่วคราวมีเพียงร้อยละ 55 และร้อยละ 52 เท่านั้น ความแตกต่างดังกล่าวยังมีให้เห็นในสวัสดิการรูปแบบอื่น ๆ รวมถึงโอกาสในการพัฒนาตนเองด้วยเช่นกัน (ตาราง 1)

¹⁵ เป็นเงินบำนาญที่ได้รับเพิ่มขึ้นจากเงินบำนาญทั่วไป (国民年金) ซึ่งจัดสรรให้กับพนักงานเงินเดือนที่ทำงานในองค์กรหรือบริษัทที่มีลักษณะตามที่รัฐกำหนด

ตาราง 1 สถานการณ์สวัสดิการสังคมระหว่างพนักงานประจำและไม่ประจำ (みずほ総合研究所, 2017: 48)

	อัตราร้อยละของสวัสดิการต่าง ๆ ที่ได้รับ						
	ประกันการ จ้างงาน (雇用制度)	ประกัน สุขภาพ (健康保険)	บำนาญ สาธาณสุข (厚生年金)	บำนาญ หลัง เกษียณ (退職金 制度)	โบนัส (賞与支 給制度)	การใช้ บริการ สาธาณสุข (福利厚生 施設の利用)	การ ช่วยเหลือ เพื่อ พัฒนาตน (自己啓発 援助制度)
พนักงานประจำ	93	99	99	81	86	54	37
พนักงานไม่ประจำ	68	55	52	10	31	24	10

ความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาค

นอกเหนือจากความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ความเหลื่อมล้ำทางเพศสภาพ ความเหลื่อมล้ำทางสวัสดิการสังคมแล้ว ความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาคเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่รัฐบาลญี่ปุ่นในปัจจุบันจำเป็นต้องเร่งหาทางแก้ไขโดยด่วน กล่าวคือแม้ว่าปรากฏการณ์การกระจุกตัวอยู่ในสามเมืองใหญ่อันได้แก่ โตเกียว โอซาก้า นาโงย่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณกรุงโตเกียว จนเกิดเป็นปรากฏการณ์การกระจุกตัวบริเวณโตเกียวและปริมณฑล หรือ *โตเกียวแก๊งอิกเกียกุชูจู* (東京圏一極集中) จะมีให้เห็นมาตั้งแต่ในยุคการพัฒนาแบบก้าวกระโดดทางเศรษฐกิจแล้วก็ตาม แต่ที่ผ่านมารัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้พยายามหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อให้ความเจริญและการพัฒนาระหว่างเมืองใหญ่และชนบทไม่มีความแตกต่างกันมากจนเกินไป ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคมให้มีความทันสมัยและครอบคลุมทั่วทั้งประเทศ ตลอดจนการยับยั้งการเติบโตทางเศรษฐกิจในบริเวณเมืองใหญ่¹⁶

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์มีความซับซ้อนขึ้น เมื่ออัตราการเกิดภายในประเทศเริ่มลดลงพร้อมกับการกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ จนทำให้จำนวนประชากรในญี่ปุ่นค่อย ๆ ลดลงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ ค.ศ. 2008 ส่งผลให้ประชากร

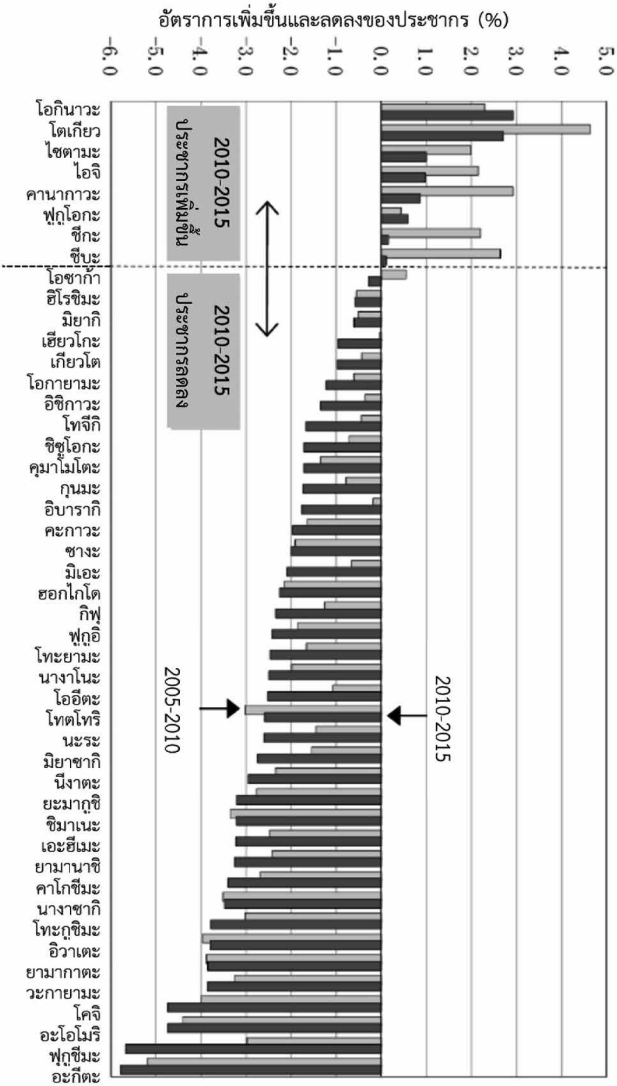
¹⁶ สามารถอ่านรายละเอียดเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาเกาะญี่ปุ่นในยุคเศรษฐกิจรุ่งเรืองได้ใน นรินุช ดำรงชัย, 2562

ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทมีลดลง บางพื้นที่หลงเหลือให้เห็นแค่เพียงคนชรา โดยแทบจะไม่หลงเหลือคนหนุ่มสาว ประกอบกับการแข่งขันในตลาดโลกที่มีสูงและเข้มข้นขึ้น ธุรกิจหลายประเภทโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายอุตสาหกรรมต้องย้ายฐานการผลิตไปยังต่างประเทศเพื่อหาแรงงานราคาถูก ส่วนอีกหลายแห่งที่ยังคงรักษาฐานการผลิตภายในประเทศไว้ ก็จำเป็นต้องใช้วิธีจ้างแรงงานแบบไม่ประจำซึ่งสามารถควบคุมค่าใช้จ่ายได้ง่ายกว่า ทำให้ลักษณะการว่าจ้างแรงงานในลักษณะนี้กลายเป็นเรื่องปกติสำหรับตลาดแรงงานอุตสาหกรรมในญี่ปุ่น ค่าแรงที่ต่ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ชนบททำให้ประชากรจำนวนมาก โดยเฉพาะในกลุ่มหนุ่มสาวตัดสินใจออกจากบ้านเกิดเพื่อไปหางานตามเมืองใหญ่ที่มีค่าตอบแทนที่น่าดึงดูด มีข้อมูลที่หลากหลาย มีงานที่น่าสนใจ และมีโอกาสในการเจริญก้าวหน้ามากกว่า (労働新聞, 2019) ด้วยเหตุนี้ทำให้จังหวัดที่มีประชากรเพิ่มขึ้น ในช่วง ค.ศ. 2010-2015 มีทั้งสิ้นแค่เพียง 8 จังหวัดทั่วประเทศ ได้แก่ โอกินาวะ โตเกียว ไซตามะ ไอจิคานากาวะ ฟุกุโอกะ ชิกะ และชิบะ ตามลำดับ ในขณะที่อีก 39 จังหวัดล้วนมีอัตราการเกิดที่ติดลบทั้งสิ้น (รูป 7) ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางประชากร รวมถึงความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างเมืองใหญ่และชนบทอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน

การลดลงของประชากรที่ยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ทำให้ภาครัฐพยายามหาทางแก้ไขด้วยการนำนโยบายคอมแพคซิตี้ (compact city) มาใช้ โดยจัดสรรประชากรที่อาศัยอยู่ตาม

ปริมาณพลให้เข้ามาอยู่ในตัวเมืองให้มากขึ้น เพื่อให้เมืองที่เคยขยายใหญ่ในยุคก้าวกระโดดทางเศรษฐกิจมีขนาดเล็กลง โดยคาดหวังว่าจะลดค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษา นอกจากนี้การรวมประชากรให้มาอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ยังเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินธุรกิจทางด้านการบริการ ซึ่งเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรมที่สำคัญของญี่ปุ่นในปัจจุบัน โดยช่วยกระตุ้นอุปสงค์และอุปทานในการบริโภคให้มีเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตามนโยบายดังกล่าวถูกวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างสูง เนื่องจากแม้ว่าจะเป็นการผ่อนภาระของภาครัฐและเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจในภาพรวม แต่การดำเนินการดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะส่งผลให้ประชาชนที่อาศัยอยู่นอกชานเมืองขาดความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิต การดูแลรักษาโครงสร้างพื้นฐานขาดประสิทธิภาพ ประชาชนไม่สามารถเข้าสู่บริการทางการแพทย์และสาธารณสุขได้อย่างทั่วถึง เครือข่ายคมนาคมขนส่งระดับท้องถิ่นหรือร้านค้ารายย่อยในชุมชนต้องปิดตัวลง จนอาจทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวมีความยากลำบากในการเดินทางหรือการจับจ่ายซื้อของ อีกทั้งยังทำให้ราคาที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ลดลงเป็นอย่างมากอีกด้วย

(0202) ‘ฐานปี 2005’ 年国勢調査 (国勢統計年報) による各都道府県の人口増減率 (2005-2010年と2010-2015年) の比較

วงจรแห่งความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่น

ซาโตะ (佐藤, 2000) ชี้ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของความเหลื่อมล้ำในแง่ของความแตกต่างทางชนชั้น โดยเขาแสดงให้เห็นว่าในปัจจุบันผู้เป็นบุตรมักเลือกที่จะประกอบอาชีพในสายงานเดียวกับผู้เป็นบิดา (หรือมารดา) อันเนื่องมาจากการได้รับสิทธิพิเศษและโอกาสในการมีตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดีกว่าผู้อื่น ซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นถึงกระบวนการของการก่อตัวของการแบ่งแยกชนชั้นที่ชัดเจนขึ้น และการถ่ายทอดความเหลื่อมล้ำจากรุ่นสู่รุ่น สืบเนื่องจากการที่ซาโตะได้นำเสนอข้อเท็จจริงดังกล่าว อุซุอิ (碓井, 2008: 88-92) ได้ทำการสังเคราะห์ลำดับการเกิดขึ้นของปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำในสังคมญี่ปุ่นว่า ปัญหาดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ที่เริ่มต้นจากความเหลื่อมล้ำทางโอกาสในการได้รับการศึกษาในวัยเด็ก อันเนื่องมาจากการที่ญี่ปุ่นเป็นสังคมที่มีค่านิยมให้ความสำคัญกับวุฒิการศึกษา (學歷社会) นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ค่านิยมดังกล่าวนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางการว่าจ้างและความเหลื่อมล้ำทางรายได้เมื่อเข้าสู่วัยทำงาน ซึ่งทำให้เกิดเป็นความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพตลอดจนความเหลื่อมล้ำทางภูมิภาคตามมานั่นเอง

อุซุอิชี้ให้เห็นว่ามากกว่าร้อยละ 70 ของแรงงานกลุ่มที่ประกอบอาชีพฟรีแลนซ์ เป็นผู้ที่จบการศึกษาแค่เพียงในระดับมัธยมปลายเท่านั้น นอกจากนี้สถานการณ์การว่าจ้างในปัจจุบันที่เปิดเสรีรูปแบบการจ้างงานทำให้สิทธิของผู้ใช้แรงงานแบบชั่วคราว เช่น พนักงานสัญญาจ้าง ถูกลดคุณค่าลง นำไปสู่ความ

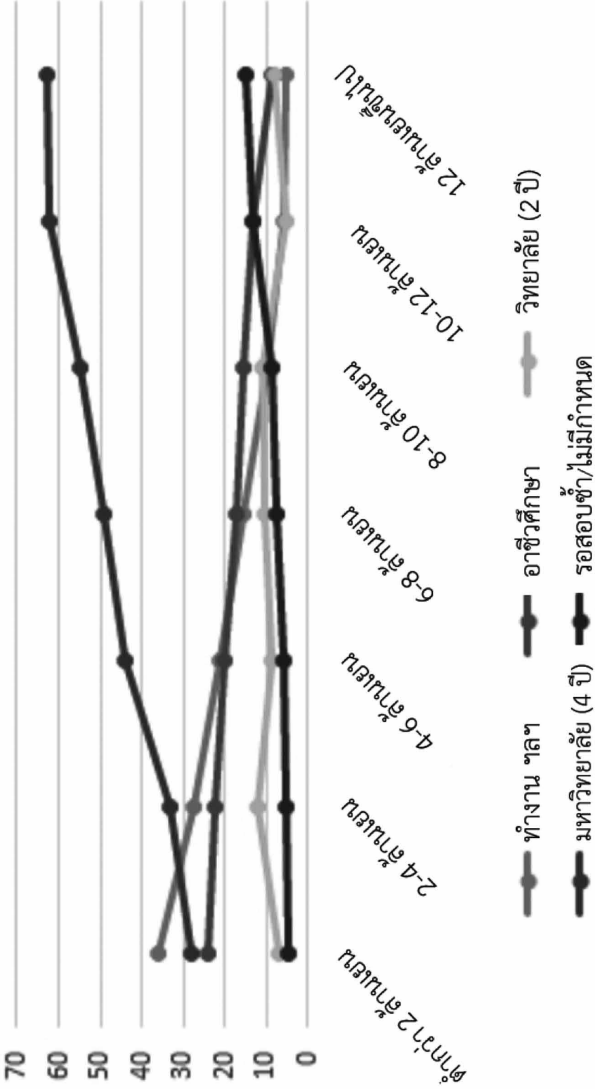
เหลื่อมล้ำทางด้านค่าจ้างแรงงานที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ซึ่งทำให้ปัญหาความยากจนทั้งในเด็ก (子どもの貧困問題) และคนหนุ่มสาว (ワーキングプア) รวมถึงคนชรา กลายเป็นปัญหาสังคมที่น่ากังวลของญี่ปุ่นในปัจจุบัน

ความแตกต่างทางรายได้ที่เกิดขึ้น ประกอบกับ ปัจจัยด้านการศึกษา เพศ วัฒนธรรม ความสัมพันธ์ทางสังคม ฯลฯ กลายเป็นตัวแปรสำคัญที่นำไปสู่การเกิดความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพ (健康格差) เป็นสิ่งต่อมา กล่าวคือความไม่มั่นคงทางรายได้และสถานภาพการทำงาน ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ในการบริโภคหรือการดำรงชีวิต การถูกกีดกันออกจากสังคม ส่งผลให้คนเหล่านี้ไม่สามารถใช้ชีวิตที่ถูกสุขลักษณะ นอกจากนี้ ความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพในสังคมญี่ปุ่นยังเกิดขึ้นจาก ความแตกต่างของสถานภาพรายได้ต่อบุคคลหรือครัวเรือน ความแตกต่างในอาชีพและรูปแบบการดำเนินชีวิต ความแตกต่างในระดับความเพียงพอและการมีส่วนร่วมในระบบการประกันสุขภาพ ความแตกต่างของโอกาสและสิทธิในการได้รับการรักษาพยาบาล ตลอดจนความแตกต่างของรูปแบบและคุณภาพในการรักษาโดยหน่วยงานทางการแพทย์อีกด้วย (川上, 2006)

ปัจจัยที่ส่งเสริมให้ความไม่สมดุสนี้ทวีความรุนแรงมากขึ้น ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำทางกายภาพระหว่างพื้นที่ หรือความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาค (地域間格差) กล่าวคือความแตกต่างที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่นั้นนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำแทบทั้งหมดในสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการศึกษา การ

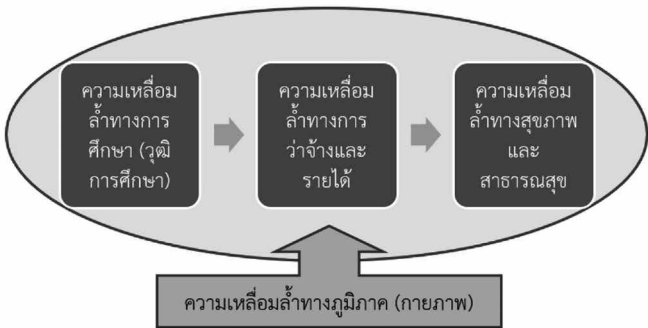
จ้างงาน รายได้ สุขภาพ ฯลฯ ทั้งนี้เป็นเพราะในพื้นที่แถบชนบทนั้น การว่าจ้างงานมีอยู่อย่างจำกัด รายได้เฉลี่ยเมื่อเปรียบเทียบกับในเมืองใหญ่ก็ยังมียู่ต่ำ โดยจากการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความสามารถทางวิชาการทั่วประเทศพบว่า ในจังหวัดโอกินาวะ และจังหวัดโคจิ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีอัตราการรายได้ต่ำ เป็นพื้นที่ที่เด็กนักเรียนมีระดับความสามารถทางวิชาการต่ำที่สุดในประเทศอีกด้วย (รูป 9)

นอกจากนี้ ยามาโนะ (山野, 2008) ยังสรุปให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระดับการศึกษาของผู้ปกครอง (โดยเฉพาะมารดา) รวมถึงพื้นฐานทางครอบครัว กับความใส่ใจในการเรียนรู้ของบุตร โดยพบว่าพื้นฐานทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม อันได้แก่ ก) อาชีพของพ่อแม่ ข) ระดับการศึกษาของพ่อแม่ ค) ทรัพยากรเพื่อการเรียนรู้ในครอบครัว และ ง) ทรัพยากรสนับสนุนที่มีในครอบครัว มีอิทธิพลต่อผลการเรียนของเด็ก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า สิ่งแวดล้อมทางครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญต่อผลการเรียนของเด็กอย่างลึกซึ้ง (รูป 8) ผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการสืบทอดของความมั่งคั่งและความเหลื่อมล้ำจากรุ่นสู่รุ่น หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การที่สังคมญี่ปุ่นกำลังค่อย ๆ กลับไปสู่ความเป็นสังคมแห่งชนชั้นเฉกเช่นที่ระบบศักดินาที่เคยเป็นในอดีตนั่นเอง

รูป 8 ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ของบิดามารดากับระดับการศึกษาของบุตร (金子, 2009)

สิ่งที่อยู่คู่อิทธิพลความกังวลมากที่สุด ได้แก่ ข้อเท็จจริงที่ว่า รายได้ของพ่อแม่เป็นตัวแปรสำคัญของการเกิดขึ้นของความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา อันเป็นต้นเหตุแห่งการผลิตซ้ำของความยากจนและความเหลื่อมล้ำในสังคมซึ่งการจะแก้ไขปัญหานี้ได้นั้นจำเป็นต้องทบทวนระบบการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาระดับสูง ในประเทศญี่ปุ่นใหม่ เนื่องจากในปัจจุบัน ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นต้องใช้เพื่อศึกษาต่อในระดับสูงในประเทศญี่ปุ่นมีมูลค่าสูงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศอื่น ๆ ในโลก¹⁷

รูป 9 วงจรความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น
(ดัดแปลงจาก 碓井, 2008: 89)

¹⁷ จากการสำรวจโดยมูลนิธิอนาคตเด็ก (こども未来財団) ที่จัดทำขึ้นใน ค.ศ. 2006 พบว่า ค่าใช้จ่ายโดยรวมที่จำเป็นต่อการเลี้ยงดูบุตรหนึ่งคน ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเรียนจบการศึกษาระดับปริญญาตรีอยู่ที่ราว 23.7 ล้านบาท

ผลกระทบในมิติทางสังคมที่เกิดจากความเหลื่อมล้ำ

อาจไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าในแง่หนึ่ง สังคมก็จำเป็นที่จะต้องมีความเหลื่อมล้ำอยู่บ้าง กล่าวคือ ความพยายามในการผลักดันให้สังคมเกิดความเท่าเทียมกันสูงหรือไม่มีความเหลื่อมล้ำเลย อาจทำให้ภาระในการกระจายรายได้มีเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งการแข่งขันในสังคมมีแนวโน้มที่จะตกต่ำลง ซึ่งจะส่งผลให้ศักยภาพในการผลิตและความทะเยอทะยานในการทำงานมีลดลงตามไปด้วย อันจะกลายเป็นแรงผลักดันให้แรงงานและการลงทุนมีแนวโน้มที่จะรั่วไหลออกไปยังต่างประเทศซึ่งไม่เป็นผลดีแก่เศรษฐกิจของประเทศ อย่างไรก็ตามในทางกลับกัน หากความเหลื่อมล้ำขยายตัวมากขึ้นจนไม่สามารถควบคุมได้ ก็จะมีส่งผลในด้านลบต่อสังคมมากมาย

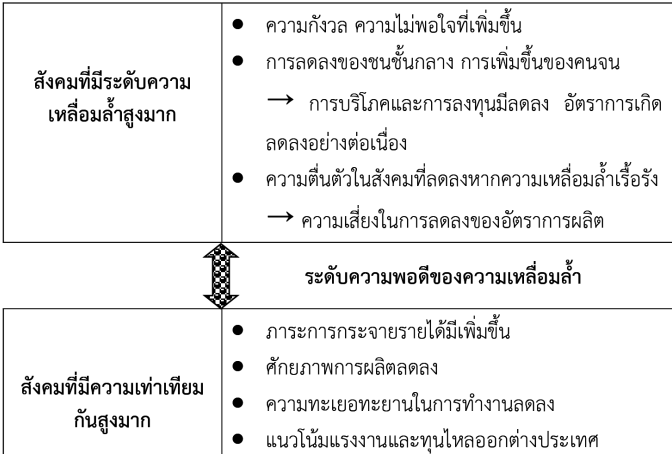
การต้องตกเป็นผู้ที่อยู่ในระดับล่างของสังคมจะทำให้คนกลุ่มนี้ขาดโอกาสในการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่จะนำไปพัฒนาเป็นการเรียนรู้ รับรู้ และส่งผ่านข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อถือไว้วางใจกัน คุณค่าร่วมกัน (Share values) ความเกื้อกูลกัน ความเข้มแข็งของระบบเครือข่าย เครือข่ายองค์กรต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถใช้เป็นต้นทุนทำให้เกิดคุณค่าบางอย่างที่ยอมรับร่วมกัน จนสามารถแปรรูปเป็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ¹⁸ หรือที่เรียกว่า “ทุนทางสังคม (social capital)” ได้ การขาดทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนการ

¹⁸ เช่น ชาวบ้านมีกิจกรรมร่วมกันอยู่เป็นประจำ ทำให้มีความรู้จักกันเป็นอย่างดี ดังนั้นเมื่อพวกเขาต้องการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนราคาถูกให้คนในชุมชน ก็จะทำได้ง่าย เพราะมีความไว้วางใจกันเป็นทุนอยู่แล้ว หรืออีกนัยหนึ่งก็คือความไว้วางใจกัน (ทุนทางสังคม) ทำให้ชาวบ้านมีแหล่งเงินทุนเพิ่มขึ้น และได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น

ปิดโอกาสในการมี “ต้นทุน” ที่จะล้มตาอ้าปากต่อไป และทำให้ความยากจนและความเหลื่อมล้ำยิ่งกลายเป็นปัญหาเรื้อรังที่ยากจะแก้ไข

นอกจากนี้ความคับข้องใจ ความรู้สึกกังวลต่ออนาคต ความรู้สึกไม่ปลอดภัยที่มีเพิ่มมากขึ้นในสังคม รวมถึงการล่มสลายลงของกลุ่มชนชั้นกลางและการเพิ่มขึ้นของกลุ่มคนยากจน จะทำให้ความผิดเคืองทางเศรษฐกิจมีเพิ่มขึ้น สวนทางกับอัตราการเกิดที่กลับลดลงอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นผลมาจากภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำ (รูป 10) (みずほ総合研究所, 2017: 142-144) เกี่ยวกับประเด็นนี้ นั้น ทาจิบานากิ ได้สรุปถึงสาเหตุการขาดสมดุลอันเกิดจากความเหลื่อมล้ำไว้ 4 ประการได้แก่

- ก) ประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจลดลงเนื่องจากค่าแรงที่ต่ำ
- ข) การสิ้นเปลืองทรัพยากรมนุษย์จากการเกิดขึ้นของผู้ว่างงาน
- ค) ความไม่มั่นคงของสังคมเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของอาชญากรรม
- ง) ภาระทางสังคมที่มีเพิ่มขึ้นจากการดูแลสวัสดิภาพคนยากจน และ ฉ) ปัญหาด้านจริยธรรม เช่น การดูถูกคนจน (橘木, 2006)

รูป 10 ผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมอันเกิดจากความเหลื่อมล้ำ
(みずほ総合研究所, 2017: 144)

ด้วยเหตุนี้แม้ว่าความเหลื่อมล้ำอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะกระตุ้นการตื่นตัวทางเศรษฐกิจ แต่หากความเหลื่อมล้ำทวีความรุนแรงมากขึ้น จนกลายเป็นปัญหาที่เรื้อรังแล้ว ย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อสังคมในหลายมิติด้วยกัน โดยในกรณีของประเทศญี่ปุ่นนั้นพบว่าความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น นำไปสู่ปัญหาสังคมหลายด้านดังสามารถสรุปออกมาเป็นประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้

คุณภาพชีวิตที่ตกต่ำ

ปัญหาสำคัญประการแรกที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ได้แก่ ปัญหาการมีคุณภาพชีวิตที่ต่ำกว่ามาตรฐาน หนึ่งในประเด็นที่ได้รับการให้ความสนใจเป็นอย่างมากในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบันก็คือปัญหา ‘คนไร้บ้าน’ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า โฮมเลส (homeless) ซึ่งได้แก่ผู้ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง ดำเนินชีวิตด้วยการอาศัยอยู่ตามสวนสาธารณะ ริมน้ำ บนท้องถนน สถานีรถไฟ ฯลฯ ทั้งนี้จากการสำรวจสถานการณ์คนไร้บ้านทั่วประเทศโดยกระทรวงสาธารณสุขแรงงานและสวัสดิการ ใน ค.ศ. 2019 พบว่า มีจำนวนผู้ไร้บ้านทั้งสิ้น 4,555 ราย เป็นชาย 4,253 ราย เป็นหญิง 171 ราย และไม่ทราบเพศ 131 ราย ส่วนพื้นที่ที่พบผู้ไร้บ้านมากที่สุดคือในกรุงโตเกียว (1,126 คน) รองลงมาคือ โอซาก้า (1,064 คน) และคานาซาวะ (899 คน) โดยพบคนเหล่านี้ตามสวนสาธารณะในเมือง ร้อยละ 22.7 ริมน้ำ ร้อยละ 30.3 ริมถนน ร้อยละ 18.7 สถานีรถไฟ ร้อยละ 5.2 และสถานที่อื่น ๆ ร้อยละ 23.1 ส่วนผู้ใช้ชีวิตอยู่ตามริมถนนมาแล้วมากกว่า 10 ปี มีอยู่ถึงร้อยละ 34.6 เพิ่มขึ้นจากการสำรวจครั้งก่อนถึงร้อยละ 8.6 ทั้งนี้อัตราส่วนของผู้ไร้บ้านในโตเกียวและเมืองใหญ่ทั่วประเทศมีจำนวนถึง 3 ใน 4 ของผู้ไร้บ้านทั้งหมด (厚生労働省, ホームレスの実態に関する全国調査 (概数調査) 結果について, 2019) นอกจากนี้เมื่อพิจารณาจากอายุพบว่า อายุเฉลี่ยของผู้ไร้บ้านในญี่ปุ่นอยู่ที่ 61.5 ปี (เพิ่มขึ้น 2.2 ปี เมื่อเปรียบเทียบ

กับการสำรวจครั้งก่อน) เป็นกลุ่มคนที่มีอายุอยู่ในช่วง 65-69 ปี ในอัตราส่วนร้อยละ 23.1 (เพิ่มขึ้นร้อยละ 6.5 เมื่อเปรียบเทียบกับ การสำรวจครั้งก่อน) และกลุ่มคนที่มีอายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไป ในอัตราส่วนร้อยละ 19.7 (เพิ่มขึ้นร้อยละ 6.8 เมื่อเปรียบเทียบกับ การสำรวจครั้งก่อน) จึงอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มประชากรที่ กลายมาเป็นผู้ไร้บ้านโดยมาก เป็นกลุ่มประชากรผู้สูงอายุนั่นเอง (厚生労働省, 「ホームレスの実態に関する全国調査 (生活実態調査) の調査結果 (全体版)」 を公表します, 2017)

ทั้งนี้หากพิจารณาเพียงข้อมูลการสำรวจสถานการณ์ คนไร้บ้านที่ดำเนินการโดยกระทรวงสาธารณสุข แรงงาน และสวัสดิการที่จัดทำทุกปี จะพบว่าปัจจุบันตัวเลขคนไร้บ้าน ลดลงเหลือเพียงราวร้อยละ 20 จากจำนวนผู้ไร้บ้านใน ค.ศ. 2007 ซึ่งมีถึง 18,564 คน อย่างไรก็ตามจำนวนที่ลดลงดังกล่าว เป็นเพียงแค่อภาพลวงตาเท่านั้น เนื่องจากแท้ที่จริงแล้วการลดลง ของตัวเลขนี้เกิดจากรูปแบบการหาที่อยู่อาศัยที่เปลี่ยนแปลง ไปตามยุคสมัยเท่านั้น กล่าวคือในปัจจุบันกลุ่มประชากรที่มี รายได้ต่ำไม่เพียงพอกับการเช่าที่พักประจำ นิยมอาศัยพักแรม ตามอินเทอร์เน็ตคาเฟ่¹⁹ รวมถึงคาเฟ่หนังสือการ์ตูน เป็น

¹⁹ ค่าบริการในกรณีการพักอาศัยในอินเทอร์เน็ตคาเฟ่ในพื้นที่เมือง โตเกียว โดยใช้บริการช่วงเวลากลางวัน 5 ชั่วโมง พร้อมอาหาร โดยเฉลี่ยอยู่ที่ราว 3,000 เยน ซึ่งยังไม่รวมค่าใช้จ่ายอาบน้ำอีกประมาณ 200 เยน ต่อครึ่งชั่วโมง

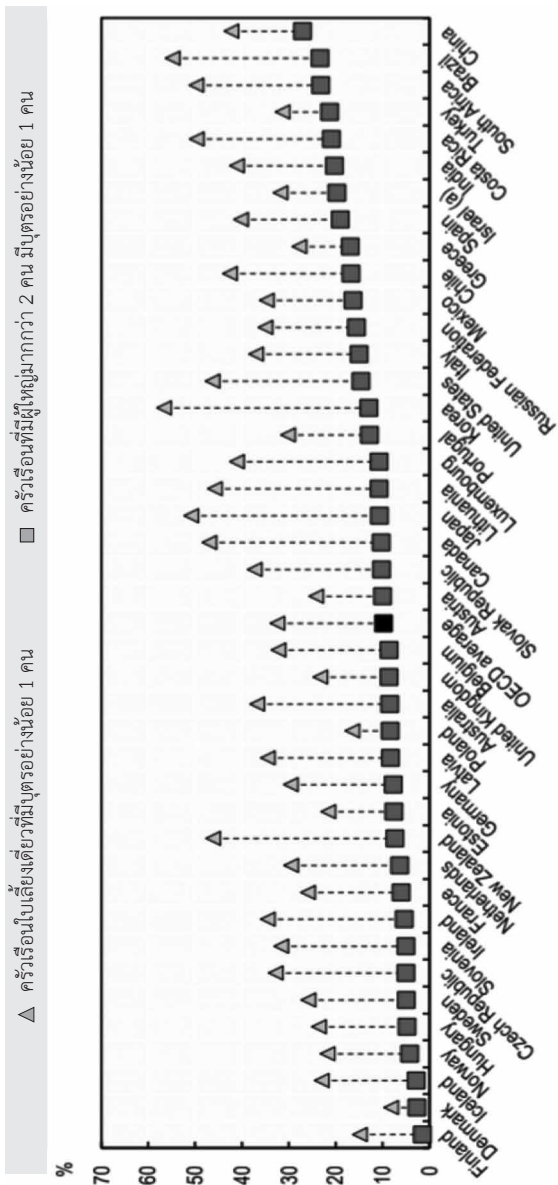
จำนวนมาก²⁰ ซึ่งผู้คนที่ใช้ชีวิตในลักษณะดังกล่าวไม่ได้ถูกรวมอยู่ในประเภทเดียวกับ “โฮมเลส” ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ความนิยมในการพักผ่อนในสถานที่ดังกล่าว มีเพิ่มขึ้นจนเกิดเป็นคำศัพท์ใหม่ว่า *เน็ตโตะ คาเฟ่ นัมมิน* (ผู้ลี้ภัยตามเน็ตคาเฟ่) และ *มังงะคิซชะ นัมมิน* (ผู้ลี้ภัยตามคาเฟ่หนังสือการ์ตูน)

การสำรวจเกี่ยวกับ *เน็ตโตะ คาเฟ่ นัมมิน* เริ่มมีครั้งแรกใน ค.ศ. 2007 โดยกระทรวงสาธารณสุข แรงงาน และสวัสดิการ ซึ่งจากการสำรวจในครั้งนี้มีภาคีคาดคะเนจำนวนผู้ใช้บริการค้ำแรมตามเน็ตคาเฟ่ และตามคาเฟ่หนังสือการ์ตูนเนื่องจากไร่ที่พักอาศัยถาวรทั่วประเทศที่ราว 5,400 คน เป็นชายร้อยละ 82.6 และหญิงร้อยละ 17.4 กลุ่มอายุที่ใช้บริการมากที่สุดคือช่วง 20-29 ปี (ร้อยละ 26.5) 50-59 ปี (ร้อยละ 23.1) และ 40-49 ปี (ร้อยละ 12.8) ตามลำดับ ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากลุ่มประชากรในช่วงอายุ 20 ปี และช่วงอายุ 50 เป็นกลุ่มอายุที่ใช้บริการในลักษณะดังกล่าวสูงที่สุด ซึ่งคนเหล่านี้โดยมากเป็นกลุ่มประชากรที่ใช้แรงงานในรูปแบบการว่าจ้างชั่วคราวหรือไม่มีงานทำ นอกจากนี้ยังพบว่าเหตุผลสำคัญที่ต้องใช้บริการพักผ่อนในอินเทอร์เน็ตคาเฟ่เนื่องมาจากการสูญเสียงานที่ทำอยู่ จนขาดศักยภาพทางการเงินที่จะจ่ายค่าเช่าบ้าน ค่าประกัน

²⁰ ในอดีตผู้ใช้บริการอินเทอร์เน็ตคาเฟ่เพื่อค้ำแรมมีแค่เพียงผู้ที่ต้องทำงานหรือสังสรรค์จนเลยเวลารถไฟเที่ยวสุดท้าย ทำให้ไม่สามารถเดินทางกลับบ้านได้ แต่ในปัจจุบันอินเทอร์เน็ตคาเฟ่ได้กลายเป็นที่นิยมเพื่อใช้พักผ่อนของกลุ่มประชาชนที่มีรายได้ต่ำ เนื่องจากมีสภาพแวดล้อมที่ดีกว่าการเป็นโฮมเลส และค่าใช้จ่ายในการพักอาศัยอยู่ในระดับที่คนกลุ่มนี้มีกำลังพอจะจ่ายได้

หรือค่ามัดจำล่วงหน้าก่อนเช่าบ้านได้ (厚生労働省職業安定局, 2007)

นอกจากนี้จากการสำรวจผู้ใช้บริการพักค้างแรมตามเน็ตคาเฟ่และคาเฟ่หนังสือการ์ตูนในกรุงโตเกียวช่วง ค.ศ. 2016-2017 พบว่ามีผู้ที่ไร้ที่พักอาศัยถาวรเข้าพักตามสถานที่ดังกล่าวอยู่ที่ราว 4,000 คนต่อวัน ในจำนวนนี้เป็นผู้ใช้แรงงานที่มีอาชีพไม่มั่นคง (พนักงานสัญญาจ้าง พนักงานพาร์ทไทม์ พนักงานชั่วคราว) อยู่ถึงราว 3,000 คน หรือคิดเป็นราวร้อยละ 76 ประชากรในกลุ่มอายุ 30-39 ปี มีจำนวนสูงที่สุดอยู่ที่ร้อยละ 38.6 และกลุ่มอายุ 50-59 ปี ที่ร้อยละ 28.9 ตามลำดับ เหตุผลที่คนเหล่านี้ไม่มีที่พักอาศัยถาวร ได้แก่ ไม่มีเงินมากพอสำหรับค่าแรกเข้า (ร้อยละ 62.8) ไม่มีรายได้มั่นคงพอที่จะจ่ายค่าเช่าบ้านได้ (ร้อยละ 33.3) และไม่สามารถหาผู้ค้ำประกันได้ (ร้อยละ 30.9) ตามลำดับ (東京都福祉保健局生活福祉部生活支援課, 2018)

รูป 11 อัตราความยากจนในครัวเรือนที่มีบุตรจำแนกตามลักษณะครัวเรือน
(ข้อมูล ค.ศ. 2016) (OECD Social Policy Division, 2020)

การเพิ่มขึ้นของครัวเรือนที่ยากจน ไม่เพียงส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนในวัยทำงานเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลต่อคุณภาพในการดำรงชีวิตของเด็กอีกด้วย กล่าวคือ สถานภาพทางการเงินของผู้ปกครองส่งผลโดยตรงต่อปัญหาความยากจนในเด็ก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในครอบครัวโบลี้งเดี่ยวที่แม่ (หรือพ่อ) ไม่ได้ทำงานประจำ ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยจากการสำรวจขององค์การเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (OECD) พบว่าในบรรดาประเทศสมาชิกทั้งหมด ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่อัตราความยากจนในครัวเรือนโบลี้งเดี่ยวที่มีบุตรอย่างน้อย 1 คน สูงเป็นลำดับที่ 3 รองลงมาจากเกาหลีใต้และบราซิล (รูป 11) อีกทั้งในบรรดาครัวเรือนโบลี้งเดี่ยวทั้งหมด เป็นครอบครัวแม่โบลี้งเดี่ยวถึงร้อยละ 90²¹ (ข้อมูลล่าสุด ค.ศ. 2016) (厚生労働省, 平成28年度全国ひとり親世帯等調査結果報告 : 主な調査結果, 2020)

²¹ เมื่อพิจารณาสาเหตุของการกลายเป็นแม่โบลี้งเดี่ยวจากอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันพบว่า สาเหตุหลักที่มีอัตราการเพิ่มอย่างต่อเนื่องทุกปี คือ การหย่าร้าง โดยใน ค.ศ. 1983 เคยอยู่ที่ร้อยละ 49.1 แต่ข้อมูลล่าสุดใน ค.ศ. 2016 เพิ่มขึ้นมาจนถึงร้อยละ 79.5 ขณะที่สาเหตุจากการเสียชีวิตของคู่ครองใน ค.ศ. 1983 เคยอยู่ที่ร้อยละ 36.1 แต่ข้อมูลล่าสุดใน ค.ศ. 2016 ลดลงมาเหลือเพียงร้อยละ 8 นอกจากนี้อีกสาเหตุหนึ่งที่ยังคงมีตัวเลขเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การตัดสินใจเป็นแม่โบลี้งเดี่ยวโดยไม่แต่งงาน (single mother) โดยใน ค.ศ. 1983 เคยอยู่ที่เพียงร้อยละ 5.3 แต่ข้อมูลล่าสุดใน ค.ศ. 2016 ขึ้นมาเป็นร้อยละ 8.7 (厚生労働省, 平成28年度全国ひとり親世帯等調査結果報告 : 主な調査結果, 2020)

ปัญหาความยากจนในเด็ก หรือ *โคโดโมะโนะฮิงคน* (子どもの貧困) อันเกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำทางรายได้ และความไม่มั่นคงทางการจ้างงาน ได้ทวีความรุนแรงขึ้น จนกลายเป็นประเด็นทางสังคมที่ได้รับการนำเสนอทางสื่อมวลชน อย่างกว้างขวางในปัจจุบัน สถานการณ์ดังกล่าวไม่เพียงตัดโอกาส การเรียนรู้ การศึกษา และความแข็งแรงสมบูรณ์ของเด็กซึ่งเป็น อนาคตของชาติแล้ว ยังทำให้พัฒนาการในการเจริญเติบโต ไปเป็นผู้ใหญ่ที่มีศักยภาพทางสังคมสูญเสียไป ส่งผลไปสู่ความ เรือร้งของปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำในอนาคต อีกด้วย (みずほ総合研究所, 2017: 135-140)

นอกเหนือจากปัญหาคนไร้ที่อยู่อาศัยถาวรหรือ ปัญหาความยากจนในเด็กแล้ว สภาพความยากจนที่เกิดขึ้น ยังทำให้ประชากรในญี่ปุ่นที่ประสบความยากลำบากในการ ดำเนินชีวิต ต้องขอรับการคุ้มครองการดำรงชีพจากภาครัฐ โดยในประเทศญี่ปุ่นมีระบบสวัสดิการสังคมเพื่อช่วยเหลือ ผู้ยากไร้หรือประสบปัญหาการดำเนินชีวิตให้สามารถมีชีวิตอยู่ ได้อย่างถูกสุขลักษณะบนพื้นฐานขั้นต่ำทางวัฒนธรรม²² (健康で文化的な最低限度の生活を保障する)

²² วลีดังกล่าว (健康で文化的な最低限度の生活) ถูกนำไปใช้เป็นชื่อการ์ตูน มังงะใน ค.ศ. 2014 สืบเนื่องมาจากจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นการคุ้มครอง สถานการณ์ความยากลำบากของกลุ่มคนที่ต้องรับการคุ้มครองการ ดำรงชีพ และสภาพสังคมญี่ปุ่นในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ต่อมาใน ค.ศ. 2018 ได้รับการนำไปผลิตเป็นละครโทรทัศน์ในชื่อเดียวกันทำให้ยอด ขายการ์ตูนเพิ่มสูงไปถึง 7 แสนเล่ม และใน ค.ศ. 2019 ยังได้รับรางวัล ทางวัฒนธรรมเทสึเกะโอซามุอีกด้วย

เรียกว่าระบบการคุ้มครองการดำรงชีพ หรือ *เซคต์ลีสโอะโกะเซโตะ* (生活保護制度) ซึ่งเป็นการช่วยเหลือทางการเงินในการเติมเต็มรายได้ส่วนที่ไม่เพียงพอ เพื่อให้ครัวเรือนมีรายได้ขั้นต่ำอยู่ในระดับที่สามารถดำเนินชีวิตประจำวันได้ เช่น เงินคุ้มครองการดำเนินชีวิต เงินคุ้มครองทางการแพทย์ เงินคุ้มครองด้านที่อยู่อาศัย เป็นต้น (ตาราง 2) อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะได้รับการช่วยเหลือในลักษณะดังกล่าวต้องเป็นผู้ที่ไม่มีรายได้จากทางอื่น (เช่น การส่งเสียเลี้ยงดูจากญาติ ทรัพย์สิน ฯลฯ) อย่างแท้จริงเท่านั้น

ไม่เพียงแต่ความลำบากที่เกิดขึ้นโดยตรงกับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยในสังคมเท่านั้น ปัญหาคุณภาพชีวิตเหล่านี้ยังส่งผลกระทบต่อด้านสวัสดิการสังคมแก่สังคมญี่ปุ่นโดยรวมอีกด้วย กล่าวคือเมื่อจำนวนประชากรที่ยากจนมีเพิ่มขึ้น หมายความว่าอัตราส่วนของประชากรที่มีศักยภาพในการเสียภาษีมีน้อยลง ส่งผลให้รายได้จากการเก็บภาษีของประเทศมีลดลง อีกทั้งเมื่อกลุ่มแรงงานแบบไม่ประจำไม่สามารถจ่ายเงินสำรองเลี้ยงชีพ และประกันสุขภาพได้ ก็ทำให้ระบบประกันสังคมของประเทศไม่มั่นคง และเมื่อคนกลุ่มนี้ต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องการคุ้มครองจากภาครัฐ ก็กลายเป็นภาระทางสวัสดิการสังคมอันหนักหน่วงซึ่งญี่ปุ่นต้องเผชิญอีกด้วย ดังเห็นได้ว่าในปัจจุบัน (ข้อมูลล่าสุด ค.ศ. 2017) ตัวเลขการใช้งบประมาณเพื่อช่วยเหลือการดำรงชีพในญี่ปุ่นมีสูงถึง 3.8 ล้านล้านเยน และเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี (รูป 12)

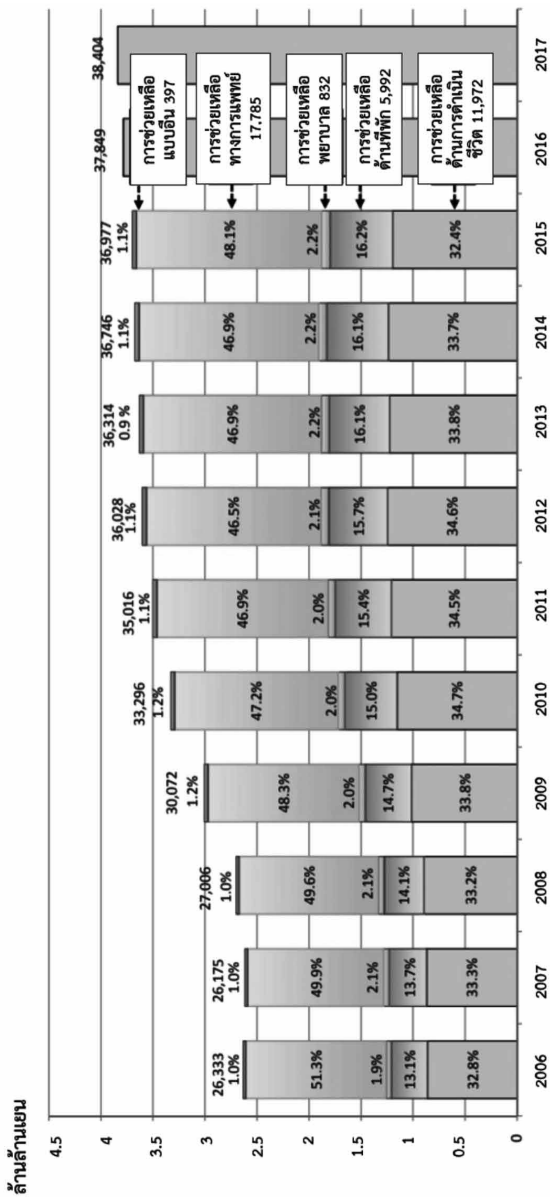
ตาราง 2 การคุ้มครองการดำรงชีพประเภทต่าง ๆ ในประเทศญี่ปุ่น (厚生労働省, 生活保護制度, 2020)

ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในการดำรงชีพ	ประเภทของเงินคุ้มครอง
ค่าใช้จ่ายเพื่อดำเนินชีวิตประจำวัน (เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ค่าไฟฟ้า)	เงินคุ้มครองการดำเนินชีวิต
ค่าเช่าห้องพัก	เงินคุ้มครองที่อยู่อาศัย
อุปกรณ์การเรียนที่จำเป็นต้องใช้สำหรับการศึกษาภาคบังคับ	เงินคุ้มครองการศึกษา
ค่าบริการทางการแพทย์	เงินคุ้มครองทางการแพทย์
ค่าบริการทางการแพทย์	เงินคุ้มครองทางการแพทย์
ค่าทำคลอด	เงินคุ้มครองในการคลอดบุตร
ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในการฝึกทักษะที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพ	เงินคุ้มครองเพื่อการเรียนรู้
ค่าจ้างงานศพ	เงินคุ้มครองงานศพ

กลุ่มที่ถูกจับตามองว่าจะจะเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่ต้องเผชิญกับปัญหาความยากจนตั้งแต่ในวัยทำงานไปจนกระทั่งเข้าสู่วัยชรา และถูกคาดการณ์ว่าจะกลายเป็นภาระอันหนักหน่วงทางสวัสดิการสังคมของญี่ปุ่นเป็นอย่างมากในอนาคต ได้แก่ ประชากรรุ่นยุคน้ำแข็งแห่งการจ้างงาน²³ หรือกลุ่มประชากรที่เข้าสู่วัยทำงานในยุคน้ำแข็งแห่งการจ้างงาน (就職氷河期) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ญี่ปุ่นตกอยู่ในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำและการว่าจ้างงานเป็นไปอย่างฝืดเคือง²⁴ ทำให้คนเหล่านี้ต้องเผชิญกับปัญหาความมั่นคงในอาชีพการงานเป็นอย่างมาก โดย สึจิ อากิโกะ ได้คาดคะเนภาระที่ภาครัฐจะต้องแบกรับการดูแลคุ้มครองการดำรงชีพของคนเหล่านี้ว่าจะเพิ่มขึ้นไปอีกราว 17-19 ล้านล้านเยน (รูป 13) ซึ่งเป็นงบประมาณจำนวนมหาศาลที่ชาวญี่ปุ่นทุกคนต้องแบกรับ

²³ การกำหนดช่วงอายุของประชากรในแต่ละรุ่น (generation) มีความหลากหลายกันไป แต่ในงานของสึจิได้ระบุให้ประชากรรุ่นยุคน้ำแข็งแห่งการจ้างงานเป็นผู้ที่เกิดตั้งแต่ ค.ศ. 1968-1977

²⁴ เริ่มต้นตั้งแต่เศรษฐกิจฟองสบู่แตกตัว (ราว ค.ศ. 1991) ส่งผลกระทบต่อการทำงานของนักศึกษาจบใหม่ตั้งแต่ราว ค.ศ. 1993 ต่อมาสถานการณ์เริ่มดีขึ้นใน ค.ศ. 2005 ประชากรที่ต้องเผชิญหน้ากับการแข่งขันของการจ้างงาน ส่วนมากจึงเป็นประชากรที่เกิดในช่วงต้นของทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา คนกลุ่มนี้จึงหันมาทำงานในรูปแบบฟรีแลนซ์ (フリーター) หรือกลายเป็น “นิท” (ผู้ที่เก็บตัวอยู่แต่ในบ้านโดยไม่ทำงาน ใด ๆ: ニート) ยุคนี้ยังเป็นยุคที่การว่าจ้างพนักงานชั่วคราวแทนพนักงานประจำมีมากขึ้น (สามารถอ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน นรินุช ดำรงชัย, 2562)

รูป 12 ค่าใช้จ่ายที่ใช้ไปกับระบบการคุ้มครองการดำเนินชีวิตในญี่ปุ่น ตั้งแต่ ค.ศ. 2006-2017
(厚生労働省, 生活保護制度の現状について, 2017)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังยุคนำเข้าเครื่องจักรงาน

นำเข้าเครื่องจักรงาน

- ผู้ใช้แรงงานแบบไม่ประจำเพิ่มขึ้น 1.372 ล้านคน
- คนหนุ่มสาวที่ไม่ทำงาน 545,000 คน

(ประชากรที่เกิด ค.ศ. 1968-77)

เมื่อประชากรยุคนำเข้าเครื่องจักรงานเข้าสู่วัยชรา

เข้าสู่วัยชรา

- ผู้รับการคุ้มครองการดำเนินชีวิตที่อายุเกิน 65 ปี เพิ่ม 774,000 คน
- ภาระความรับผิดชอบของภาครัฐต่อค่าใช้จ่ายในการคุ้มครองการดำเนินชีวิตเพิ่มขึ้น 17.7-19.3 ล้านล้านเยน

รูป 13 คาดคะเนสถานการณ์ในอนาคตเมื่อประชากรยุคนำเข้าเครื่องจักรงานเข้าสู่วัยชรา

(辻, 2008 เรียบเรียงโดย みずほ総合研究所, 2017: 134)

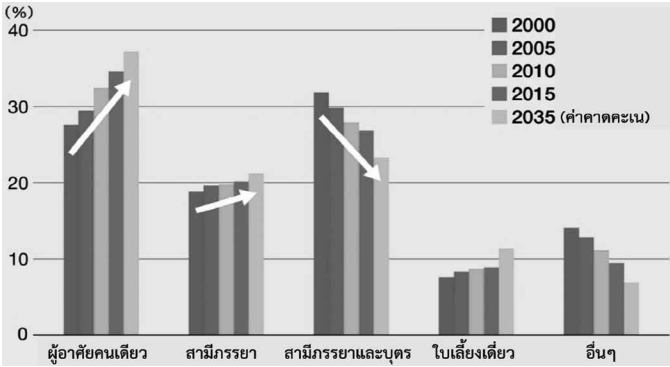
ความไม่สมดุลทางประชากรศาสตร์

ความไม่มั่นคงทางหน้าที่การงานและรายได้ที่เกิดขึ้นส่งผลให้ญี่ปุ่นต้องประสบกับปัญหาภาวะความถดถอยทางประชากรศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับความถดถอยทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ทั้งนี้ภาวะความถดถอยทางประชากรศาสตร์ที่เกิดขึ้นนับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา มีดังนี้

การแต่งงานล่าช้า (晩婚化) ในปัจจุบันกลุ่มประชากรที่เกิดราว ค.ศ. 1985 มีอัตราส่วนของผู้หญิงที่ไม่แต่งงานเลยตลอดชีวิตถึงร้อยละ 23 ขณะที่ผู้ชายอยู่ที่ร้อยละ 30 นอกจากนี้จากการสำรวจโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคมแห่งชาติ (国立社会保障・人口問題研究所) เกี่ยวกับ “อัตราคนโสดตลอดชีพ²⁵” หรือ *ไซไกมิจังริตสึ* (生涯未婚率) มีการประมาณการว่าใน ค.ศ. 2035 จะมีอัตราของผู้ชายที่ไม่เคยแต่งงานเลยแม้แต่ครั้งเดียวอยู่ถึงร้อยละ 29 ขณะที่ผู้หญิงจะอยู่ที่ร้อยละ 19.2²⁶ หรือหมายความว่าในอีกเพียงสิบกว่าปีข้างหน้า กว่า 1 ใน 3 ของประชากรชายในประเทศญี่ปุ่นมีแนวโน้มที่จะไม่มีโอกาสได้แต่งงาน นอกจากนี้ปัญหาความไม่มั่นคงทางหน้าที่การงานและเศรษฐกิจยังทำให้อัตราครอบครัวที่มีแค่เพียงสามีภรรยาแต่ไม่มีบุตรเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องด้วยเช่นกัน (荒川, 2017) (รูป 14)

²⁵ เก็บข้อมูลจากสถานภาพการสมรสเมื่ออายุ 50 ปี

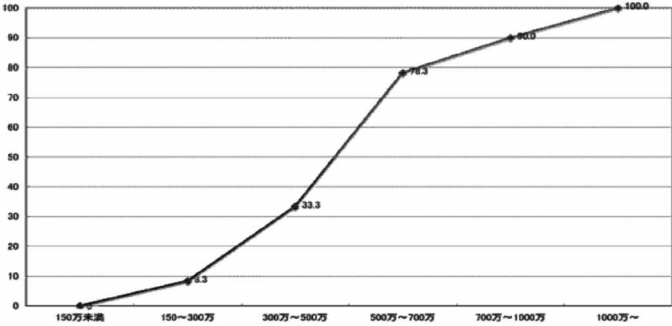
²⁶ สาเหตุที่อัตราส่วนของผู้หญิงมีน้อยกว่าผู้ชายเนื่องจาก ในกลุ่มคนที่แต่งงานและหย่าร้างตั้งแต่อายุไม่มากนัก โดยมากผู้ชายจะแต่งงานใหม่กับผู้หญิงที่เพิ่งเคยแต่งงานเป็นครั้งแรก

รูป 14 เปรียบเทียบและคาดคะเนการเปลี่ยนแปลงของจำนวนครัวเรือน ลักษณะต่าง ๆ (荒川, 2017)

หากพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรายได้กับ สถานภาพการแต่งงาน (ครั้งแรก) ของชายญี่ปุ่นพบว่าชายที่มี รายได้ต่อปีต่ำกว่า 1.5 ล้านเยน มีอัตราการแต่งงานอยู่ที่ร้อยละ 0 และอัตราการแต่งงานผันสูงขึ้นตามรายได้ที่สูงขึ้น โดยชายที่มี รายได้ต่อปีมากกว่า 10 ล้านเยน มีอัตราการแต่งงานร้อยละ 100 (รูป 15) ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิม ของชาวญี่ปุ่นที่ว่า ฝ่ายชายมีหน้าที่เป็นผู้นำและหาเลี้ยงครอบครัว และส่งผลให้ผู้ชายที่มีรายได้ต่ำมีโอกาสในการได้แต่งงานน้อย มากนั่นเอง ปัญหาการไม่แต่งงานยังนำไปสู่ความน่ากังวลใน อนาคตอีกด้วยเนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า เมื่อเข้าสู่วัยชรากลุ่มคน เหล่านี้จะกลายเป็นกลุ่มเสี่ยงที่ต้องประสบกับปัญหาการดำรงชีพ การต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยว และปัญหาทางจิตสูงมากด้วยเช่นกัน

ปรากฏการณ์การแต่งงานที่ล่าช้าลง (หรือไม่แต่งงานเลย) อันเนื่องมาจากปัจจัยความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจยังทำให้สังคมญี่ปุ่นในปัจจุบันมีคนโสดที่อาศัยอยู่ร่วมกับพ่อแม่หรือผู้ปกครอง หรือที่เรียกว่า “ปรสิตโสด (Parasite Single)” เป็นจำนวนเพิ่มขึ้น ทั้งนี้การเปรียบเทียบคนโสดที่ยังใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับพ่อแม่โดยไม่สามารถหาเลี้ยงตัวเองได้กับ “ปรสิต” หรือสิ่งมีชีวิตที่ดำรงชีวิตด้วยการอาศัยและแพร่พันธุ์อยู่ในสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นนั้น เกิดขึ้นโดย ยามาตะ มาซาฮิโระ (山田昌弘) นักสังคมวิทยาชื่อดังของญี่ปุ่นใน ค.ศ. 1999 หรือช่วงที่ญี่ปุ่นกำลังตกอยู่ในยุคน้ำแข็งแห่งการจ้างงาน เนื่องจากในยุคนั้นมีคนหนุ่มสาวที่ต้องประสบกับปัญหาการหางานทำ แต่ยังคงใช้ชีวิตที่สะดวกสบายด้วยการพึ่งพาอาศัยพ่อแม่ที่มีงานประจำและฐานะมั่นคง โดยหวังว่าวันหนึ่งจะสามารถหางานที่มั่นคงแต่งงาน และยืนหยัดด้วยตนเองได้ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกลับไม่เป็นเช่นนั้น โดยเมื่อเวลาผ่านไปคนเหล่านี้ก็ยังไม่สามารถหางานที่มั่นคงทำ หน้าซ้ายยังคงสถานภาพโสดจนเข้าสู่วัยกลางคนอีกด้วย สภาวะเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ส่งผลให้มีกลุ่มปรสิตโสดเพิ่มขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน โดยพบว่าใน ค.ศ. 1980 มีประชาชนที่อยู่ในสถานภาพดังกล่าวทั้งสิ้น 390,000 ราย ขณะที่ใน ค.ศ. 2016 เพิ่มขึ้นเป็น 2,880,000 ราย หรือกว่า 7.5 เท่า โดยเฉพาะกลุ่มประชากรอายุ 35-44 ปี มีเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2.2 เป็นร้อยละ 16.3 หรือ ใน 6 คน จะพบคนที่มีสถานะเป็นปรสิตโสด 1 คนนั่นเอง (ตาราง 3)

รูป 15 ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ต่อปีของชายญี่ปุ่นกับอัตราการแต่งงานครั้งแรก (三浦, 2005: 124)

ปัญหาที่น่ากังวลก็คือเมื่อเวลาผ่านไปอีกราว 20 ปี คนเหล่านี้จะมีอายุราว 50-60 ปี ส่วนพ่อแม่ของพวกเขาจะมีอายุราว 80-90 ปีซึ่งพวกเขาอาจยังคงดำเนินชีวิตอยู่ได้จากเงินบำนาญของพ่อแม่ ส่วนพ่อแม่ก็มีลูกที่ช่วยดูแลพยาบาล แต่เมื่อพ่อแม่เสียชีวิตลงจะทำให้คนเหล่านี้ตกอยู่ในสภาพโดดเดี่ยว อีกทั้งยังสูญเสียรายได้ในการดำรงชีวิตโดยสิ้นเชิง (จึงพบเห็นอยู่บ่อยครั้งว่าคนเหล่านี้ส่วนมากจะปกปิดข้อมูลการเสียชีวิตของพ่อแม่ของตน เพื่อรักษาสิทธิในการรับเงินบำนาญต่อไป) และอาจต้องเข้าสู่ระบบการคุ้มครองการดำรงชีพของภาครัฐต่อไป ซึ่งยามาตะเรียกคนเหล่านี้ว่า “คนชราระดับล่างที่โดดเดี่ยว (下流かつ孤立老人)” ทั้งนี้จากการสำรวจของกระทรวงสาธารณสุข แรงงาน และสวัสดิการพบว่า ใน ค.ศ. 2018 มีครัวเรือนผู้ที่มีอายุสูงกว่า 65 ปีขึ้นไปที่ได้รับการคุ้มครองการดำรงชีพถึงกว่า 880,000 ครัวเรือน นับเป็นร้อยละ 54.1 ของครัวเรือนทั้งหมดในประเทศที่ยื่นเรื่องขอรับการคุ้มครอง อีกทั้งเป็นตัวเลขที่สูงที่สุดเท่าที่เคยมีมา (岩下, 2019)

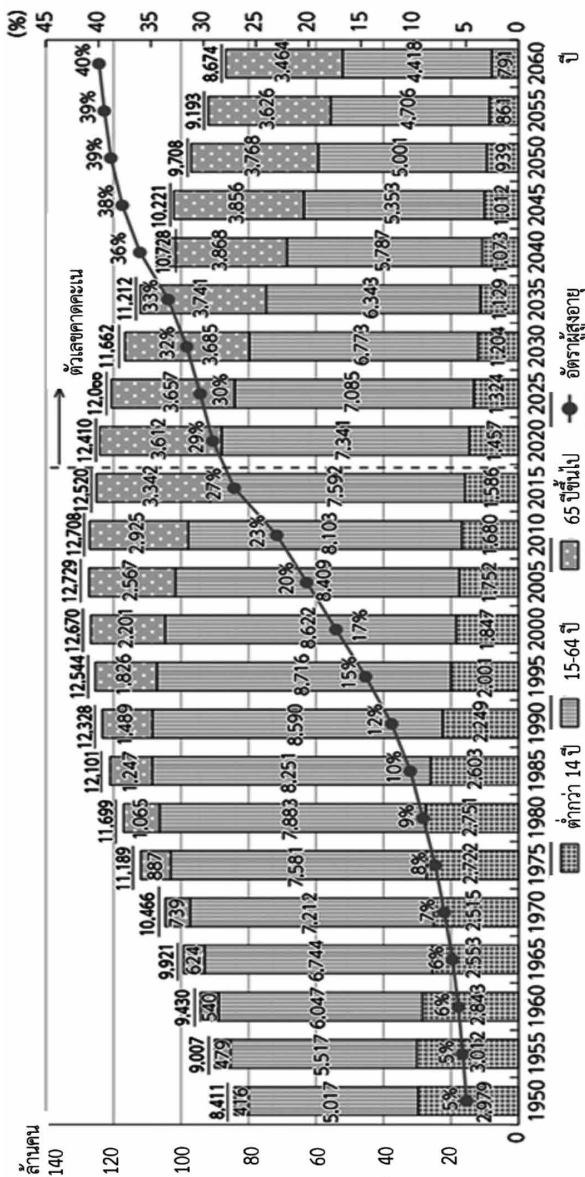
ตาราง 3 เปรียบเทียบจำนวนประชากรวัยกลางคนที่ยังไม่แต่งงานและอาศัยร่วมกับพ่อแม่ (ล้านคน) (藤森, 2019)

	จำนวนทั้งหมด			ชาย			หญิง		
	1995	2015	อัตราเพิ่ม	1995	2015	อัตราเพิ่ม	1995	2015	อัตราเพิ่ม
ประชากรช่วงอายุ 40 และ 50 ปี	36.50	34.23	0.94	18.18	17.2	0.95	18.32	17.04	0.93
ยังไม่แต่งงาน	2.77	6.50	2.34	1.80	4.05	2.24	0.97	2.45	2.53
อัตราส่วนต่อประชากรทั้งหมด	7.6%	19.0%	—	9.9%	23.5%	—	5.3%	14.4%	—
อาศัยอยู่กับพ่อแม่	1.13	3.41	3.02	0.74	2.12	2.86	0.39	1.29	3.33
อัตราส่วนต่อคนที่ยังไม่แต่งงาน	40.6%	52.4%	—	41.0%	52.3%	—	39.9%	52.5%	—
เป็นผู้อาศัยลำพังตัวคนเดียว	0.01	0.03	2.23	0.81	1.79	2.19	0.39	0.91	2.32
อัตราส่วนต่อคนที่ยังไม่แต่งงาน	43.5%	41.4%	—	45.1%	43.9%	—	40.5%	37.1%	—

อัตราการเกิดของประชากรลดลง (少子化) เมื่อพิจารณาอัตราการเกิดของประชากรญี่ปุ่นนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาพบว่า ปรากฏการณ์เบบี้บูมหรือช่วงเวลาที่มียุทธการเกิดของประชากรสูงในญี่ปุ่นมีทั้งหมด 2 ช่วง ช่วงแรกได้แก่ ค.ศ. 1947-1949 ซึ่งมีประชากรเกิดใหม่สูงสุดถึง 2,696,638 คน (ใน ค.ศ. 1948) และช่วงที่สองระหว่าง ค.ศ. 1971-1974 มีประชากรเกิดใหม่สูงสุด 2,091,983 คน (ใน ค.ศ. 1973) แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมาอัตราการเกิดในญี่ปุ่นก็ลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยจากการสำรวจประชากรใน ค.ศ. 1985 พบว่ามีผู้หญิงที่แต่งงานแต่ไม่มีบุตรถึงร้อยละ 37 และเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องจากนั้นเป็นต้นมา จนกระทั่งใน ค.ศ. 1989 เป็นปีที่อัตราการเกิดมีต่ำที่สุดในประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นร่วมสมัยและการลดลงก็ยังคงมีมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้สาเหตุที่ทำให้เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไป ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจถดถอยซึ่งทำให้ผู้หญิงจำเป็นต้องออกมาหางานทำมากยิ่งขึ้นอีกทั้งยังทำให้ผู้คนส่วนมากต้องการอยากแต่งงานหรือมีบุตรน้อยลง²⁷ ประกอบกับการขยายตัวของความเหลื่อมล้ำและการกลายเป็นสังคมแห่งชนชั้นที่เด่นชัดขึ้นนับตั้งแต่เข้าสู่ทศวรรษ 1990 ทำให้การตัดสินใจแต่งงานหรือการหาคู่ครองที่เหมาะสมเป็นไปได้ยากขึ้น (橋本, 2018; 吉見, 2014)

²⁷ จากการสำรวจใน ค.ศ. 2005 พบว่าอัตราการแต่งงานแต่ไม่มีบุตรของหญิงทำงานในช่วงอายุ 20-30 ปี มีสูงกว่าหญิงที่ไม่ได้ทำงานถึงกว่าเท่าตัว (松村, 2011)

การกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ ปัญหาอัตราการเกิดที่มีลดลงอย่างต่อเนื่องยังเป็นผลสืบเนื่องให้เกิดปัญหาสำคัญทางประชากรศาสตร์อีกประการหนึ่ง ได้แก่ ปัญหาการเพิ่มขึ้นของอัตราส่วนประชากรสูงอายุเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรทั้งหมด หรือ *โคเรกะ* (高齢化) อันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านการแพทย์และสาธารณสุขควบคู่กันไปด้วย การเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ทั้ง 2 อย่างในสังคมญี่ปุ่น เรียกว่าปรากฏการณ์ *โชชิโคเรกะ ชะไค* (少子高齢化社会) (รูป 16)

รูป 16 จำนวนและอัตราส่วนของประชากรในญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1950-2060 (総務省, 2016)

เมื่อพิจารณาจากสถิติที่เก็บมาตั้งแต่ในอดีตจะพบว่า อัตราส่วนการเพิ่มขึ้นของประชากรผู้สูงอายุในสังคมญี่ปุ่นนั้น เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยจาก ค.ศ. 1970 ซึ่งเป็นปีที่อัตรา ส่วนของประชากรสูงอายุที่มีอายุมากกว่า 65 ปี เกินร้อยละ 7 มาจนกระทั่งถึง ค.ศ. 1994 อัตราส่วนของผู้สูงอายุในญี่ปุ่น เพิ่มขึ้นถึงกว่าเท่าตัว ภายในเวลาเพียง 24 ปีเท่านั้น²⁸ และ อัตราการเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุก็ยังคงมีมาอย่างต่อเนื่อง โดย ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าในประชากรญี่ปุ่นทุก 5 คน จะพบผู้สูงอายุ มากกว่า 1 คนในนั้น หรือเรียกปรากฏการณ์นี้ว่า สังคม ผู้สูงอายุระดับสูงสุด หรือ *โซโคเรชะไค* (超高齢社会) (吉見, 2014: 193-194)

การลดลงของประชากรรุ่นใหม่ที่จะเติบโตขึ้นมาเป็น กลไกสำคัญในการกระตุ้นเศรษฐกิจและแบกรับภาระทาง สวัสดิการสังคม ที่สวนทางกับการเพิ่มขึ้นของประชากรใน วัยชราที่เป็นกลุ่มผู้รับสวัสดิการที่ใหญ่ที่สุด ประกอบกับความ เหลื่อมล้ำทางรายได้ที่กลายเป็นปัญหาเรื้อรังที่ทำให้ผู้คน จำนวนมากต้องตกอยู่ภายใต้สภาวะความยากจนตั้งแต่ในวัย ทำงานจนกระทั่งถึงวัยชรา ล้วนแล้วแต่นำไปสู่ภาระอันหนัก หน่วงทางสวัสดิการสังคม จนกลายเป็นปัญหาทางกึ่งทางที่ญี่ปุ่น ยังไม่สามารถหาทางแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ได้ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้สภาวะสองทศวรรษที่ หายไปซึ่งยังไม่เห็นวิวัฒนาการฟื้นตัวอีกครั้งหนึ่ง

²⁸ ขณะที่ประเทศฝรั่งเศสใช้เวลาถึง 115 ปี และ เยอรมนีใช้เวลา 40 ปี กว่าที่ตัวเลขจะขึ้นมาถึงระดับนี้ (吉見, 2014: 193)

การโดดเดี่ยวทางสังคมและการถูกกีดกัน ออกจากสังคม (社会的孤立・社会的逸脱者)

ความเหลื่อมล้ำที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทำให้การแบ่งแยกประชากรที่อยู่ในชนชั้นระดับล่างออกจากกลุ่มชนชั้นอื่น ๆ มีให้เห็นอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น จนนำไปสู่การกีดกันทางสังคม หรือ *ชะเคเทกิ ไฮโจะ* (社会的排除: Social Exclusion) ทำให้คนกลุ่มนี้ถูกทอดทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมได้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้การกีดกันทางสังคมนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นแค่เพียงกับกลุ่มคนยากจน (หรือผู้ที่ประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้) เท่านั้น หากแต่ยังเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากความเหลื่อมล้ำในรูปแบบอื่น ๆ อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นความเหลื่อมล้ำทางภูมิภาค ความเหลื่อมล้ำทางเพศภาพ เป็นต้น

ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการจ้างงานและรายได้ ประกอบกับภาวะการกลายเป็นเมืองใหญ่และความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศที่ไม่หยุดยั้ง ไม่เพียงแต่นำมาซึ่งความขัดสนในการดำเนินชีวิตเท่านั้น หากแต่ยังเป็นแรงผลักดันให้กลุ่มคนที่ต้องตกเป็น “ผู้แพ้” อย่างไม่มีทางเลือก (หมายรวมถึงเด็กที่ต้องเติบโตขึ้นมาในครอบครัวที่ยากจน ถูกทอดทิ้งหรือถูกกระทำรุนแรงจากพ่อแม่) ต้องถูกบังคับให้ปลีกวิเวกออกมาอยู่เพียงลำพัง โดยปราศจากซึ่งความสนใจไยดีจากสังคมหรือคนรอบข้าง ซึ่งหากเป็นสังคมญี่ปุ่นก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ยุคการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดดและการพัฒนากลายเป็นเมืองอย่างรวดเร็ว ที่ความสัมพันธ์ใน

ชุมชนมีความแน่นแฟ้น ผู้คนยังมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน คนเหล่านี้จะได้รับการดูแลเยียวยาจากผู้คนรอบข้างไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้อง ปู่ย่าตายาย เพื่อนบ้าน หรือผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน แต่สถานการณ์ทางสังคมในปัจจุบันทำให้คนเหล่านี้ไร้ที่พึ่งพา ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ปัจจัยดังกล่าวทำให้พัฒนาการทางจิตวิทยาของคนในสังคมมีความแตกต่างกัน ซึ่ง คาโต ไทโซ (加藤 諦三) นักสังคมวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยวาเซดะ เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “ความเหลื่อมล้ำทางวุฒิภาวะทางอารมณ์” หรือ *โจโจะเทกิ เซจูกุ คากุชะ* (情緒的成熟の格差) โดยเขาอธิบายด้วยความวิตกกังวลว่า ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวแตกต่างไปจากความเหลื่อมล้ำทางรายได้หรือความเหลื่อมล้ำด้านอื่น ๆ เนื่องจากเป็นความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นจากสังคมที่เติบโตขึ้นมาอย่างผิดรูปแบบ และไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา แต่กลับมีความน่ากลัวกว่าความเหลื่อมล้ำทางรายได้หลายเท่าตัว เนื่องจากไม่เพียงแต่จะนำมาซึ่งปัญหาอาชญากรรมมากมาย รวมถึงการก่อการร้ายอันเกิดจากศรัทธาในลัทธิความเชื่อแบบสุดโต่งแล้ว ยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปัญหาที่เกี่ยวกับศักยภาพในการเข้าสู่สังคมของคนญี่ปุ่น เป็นต้นว่า นิท หรือ ฮีโกโมริ ซึ่งล้าวนแล้วแต่เป็นปรากฏการณ์ที่ส่งผลในแง่ลบต่อการรักษาสมดุลทางสังคม กลายเป็นปัญหาเรื้อรังที่แก้ไขได้ยากขึ้นตามไปด้วย (加藤, 2020; 碓井, 2008: 24-26)

ปรากฏการณ์ทางสังคมอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากภาวะการโดดเดี่ยวและถูกกีดกันออกจากสังคม ได้แก่ “ปัญหา 8050 (8050問題)” ซึ่งเป็นปัญหาการเพิ่มขึ้น

ของครัวเรือนที่มีสมาชิกประกอบไปด้วยพ่อแม่สูงอายุในช่วงวัย 80 ปี ที่ต้องดูแลบุตรที่มีพฤติกรรมการแยกตัวออกจากสังคมเรื้อรังตั้งแต่ในวัยหนุ่มสาวมาจนกระทั่งปัจจุบันที่มีอายุราว 50 ปี และด้วยเหตุผลบางประการทำให้ครัวเรือนในลักษณะนี้ไม่สามารถขอความช่วยเหลือจากสังคมได้ จึงต้องตกอยู่ในสภาพโดดเดี่ยวไร้ที่พึ่งพา กลายเป็นปัญหาซ้ำซ้อนทั้งทางด้านความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ปัญหาคุณภาพชีวิต ตลอดจนปัญหาด้านสวัสดิการคนชรา

นอกจากนี้ภาวะของความโดดเดี่ยวและถูกกีดกันจากสังคมยังนำไปสู่ปัญหาอีกประการหนึ่งซึ่งมีให้เห็นมากขึ้นในญี่ปุ่นปัจจุบัน ได้แก่ ปัญหาการตายอย่างโดดเดี่ยว (孤独死) โดยพบว่านับตั้งแต่ ค.ศ. 2003 เป็นต้นมา จำนวนผู้ที่มีอายุมากกว่า 65 ปี ที่เสียชีวิตอย่างโดดเดี่ยว (เฉพาะในกรุงโตเกียว) มีเพิ่มขึ้นทุกปี ทั้งชายและหญิง โดยใน ค.ศ. 2003 เป็นชาย 799 ราย หญิง 642 ราย ส่วนข้อมูลล่าสุดใน ค.ศ. 2018 เป็นชาย 2,518 ราย และหญิง 1,349 ราย (東京都監察医務院, 2020) ซึ่งในบางรายกว่าจะพบว่าเสียชีวิต ก็ผ่านไปแล้วกว่า 1 ปี

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการถูกโดดเดี่ยวทางสังคมที่เกิดขึ้นเป็นเหตุให้ อูซุอิ โทชิมาซะ (碓井敏正) นักวิชาการด้านปรัชญาเรียกร้องให้สังคมเล็งเห็นถึงความสำคัญของการดึงเอาความสัมพันธ์ทางสังคม (社会的關係性) กลับมาสู่กลุ่มผู้อ่อนแอ และด้อยโอกาสทางสังคม เพื่อให้เขาเหล่านั้นเกิดความภาคภูมิใจ ในความเป็นตัวตนของตนมากขึ้น ได้รับความสนใจและใส่ใจ

จากสังคมมากขึ้น แทนที่จะให้ความสำคัญเพียงแค่ว่าการเร่งสร้างความสะดวกถึงความสะดวกที่เพิ่มขึ้นเพียงอย่างเดียว (碓井, 2008: 31-32)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความรุนแรงที่เกิดขึ้นอาจไม่เท่ากับปัญหาการถูกกีดกันออกจากสังคมก็ตาม แต่อีกปรากฏการณ์หนึ่งที่น่ากังวลในสังคมญี่ปุ่นก็คือปัญหาการกลายเป็นสังคมฉายเดี่ยว หรือ โซโลซายไก (ソロ社会) โดยมีการคาดคะเนว่า ในอีก 20 ปีข้างหน้าจะมีจำนวนประชากรที่อายุมากกว่า 15 ปีขึ้นไปทั่วประเทศ ที่ใช้ชีวิตอยู่เพียงลำพัง (ไม่แต่งงานหรือคู่ครองเสียชีวิต) ทั้งสิ้นมากกว่า 48 ล้านคน ซึ่งเป็นอัตราส่วนถึงร้อยละ 48 หรือกว่าครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งประเทศ (荒川, 2017)

ความไม่ปลอดภัยและไม่มั่นคงในสังคม

ผู้ที่ถูกกีดกันทางสังคมบางกลุ่มอาจถูกบังคับให้ปลีกวิเวกออกมาจากสังคมดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ขณะที่บางกลุ่มอาจมีความรู้สึกที่สังคมคือตัวการที่แย่งสิทธิในการมีชีวิตที่ดีของตนไป ไม่ว่าจะเป็ความไม่มั่นคงในอาชีพการงานและรายได้ รวมถึงความไม่เท่าเทียมด้านอื่น ๆ ที่นำไปสู่ปัญหาทางครอบครัวที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลให้ผู้คนสูญเสียความภาคภูมิใจในความเป็นตัวตนของตัวเอง รวมไปถึงงานที่ทำ เกิดเป็นความสิ้นหวังในอนาคตและกำลังใจในการมีชีวิตอยู่ ลุกลามไปถึงความไม่พอใจที่มีต่อสภาวะปัจจุบันของตน ตลอดจนความรู้สึกถูกทอดทิ้งจากสังคมจนทำให้กลายเป็นความเกลียดชังสังคมที่ตนอาศัยอยู่ พร้อมกับกับความต้อง

การที่จะได้รับความสนใจจากรอบข้างด้วยพฤติกรรมต่อต้านสังคม สิ่งเหล่านี้ล้วนนำไปสู่ความผิดปกติทางจิตซึ่งนำไปสู่การตัดสินใจฆ่าตัวตาย หรือในทางตรงข้ามสามารถนำไปสู่พฤติกรรมรุนแรงทางสังคมได้เช่นกัน (碓井, 2008; 加藤, 2020) ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าสถานการณ์ที่อ้างแรงงานรวมถึงความเหลื่อมล้ำต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นในปัจจุบันนี้ กลายเป็นส่วนหนึ่งที่ผลักดันไปสู่อาชญากรรมสะเทือนขวัญมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฆาตกรรมแบบไม่เฉพาะเจาะจง หรือ มุซาเบตสึ ชัตสึจินจิเกง (無差別殺人) หรือ โทริมะจิเกง (通り魔事件) โดยเห็นได้ວ່านับตั้งแต่ ค.ศ. 2000 เป็นต้นมา มีคดีการฆาตกรรมแบบไม่เฉพาะเจาะจงที่เกิดขึ้นรวมทั้งสิ้นถึง 25 คดี โดยกว่าครึ่งหนึ่งเป็นการก่อเหตุโดยผู้มีอายุในช่วงวัย 10-20 ปี ที่ต้องประสบกับปัญหาความเหลื่อมล้ำ ความสั่นคลอนทางสังคมอันเกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำที่สะท้อนผ่านการก่อคดีสะเทือนขวัญด้วยฝีมือเยาวชนหรือคนในวัยหนุ่มสาว เริ่มมีให้เห็นมากขึ้นในทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา โดยตัวอย่างคดีในลักษณะดังกล่าวที่ถูกรวบรวมถึงมากในญี่ปุ่นมีดังต่อไปนี้

ก. คดีฆาตกรรมต่อเนื่องนางายามะโนริโอะ (永山則夫連続射殺事件) เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1968 เป็นคดีที่ถูกรวบรวมถึงเป็นอย่างมาก โดยผู้ก่อเหตุ ชื่อ นางายามะ โนริโอะ เป็นเด็กชายวัย 19 ปี ใช้อาวุธปืนยิงทำร้ายผู้บริสุทธิ์อย่างต่อเนื่องในหลายพื้นที่ทั้งโตเกียว เกียวโต ฮาโกดาเตะ และนาโงย่า นางายามะเติบโตมาในครอบครัวที่แตกแยก อาศัยอยู่ในเมืองเล็ก ๆ

บนเกาะฮอกไกโด เมื่อเขาอายุได้ 5 ปี เขาและพี่น้องอีก 3 คน ถูกผู้เป็นแม่ทอดทิ้งให้เติบโตตามลำพังเนื่องจากความยากจน ในช่วงเวลานี้เขาถูกพี่ทำร้ายร่างกายหลายครั้ง เมื่อเติบโตขึ้นมา เขาจึงพยายามดิ้นรนหางานทำ แต่ก็ไม่สามารถทำงานที่ไหนได้อย่างยั่งยืน จนในที่สุดจึงแอบเข้าไปขโมยปืนในค่ายทหารและนำไปสู่การก่อเหตุฆาตกรรม เป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตทั้งสิ้น 4 ราย

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่ผลักดันให้ นางายามะ โนริโอะ ก่อเหตุฆาตกรรมขึ้นใน ค.ศ. 1968 พบว่าจำแนกออกได้เป็น 4 ข้อ ได้แก่ ก) การตกอยู่ในสภาพชนชั้นล่าง (ความยากจนทั้งทางกายภาพและทางจิตใจ) ข) ความฝันที่จะประสบความสำเร็จ (ความหวังจะหลุดพ้นจากสภาพความเป็นชนชั้นล่าง) ค) กำแพงแห่งชนชั้น (โอกาสในการประสบความสำเร็จที่มีน้อยนิด ฝันร้ายในอดีต สายตาของคนรอบข้าง) และ ง) ความสิ้นหวังและความต้องการเปลี่ยนแปลงตัวเอง (การเสแสร้งภายนอก ความโกรธฝังลึกความต้องการหนีจากความ เป็นจริง) (佐々木, 1998: 199-200)

ข. คดีปล่อยก๊าซซารินในรถไฟใต้ดิน (地下鉄サリン事件) ในวันที่ 20 มีนาคม 1995 หลังจากต้องประสบความเสียหายจากแรงสั่นสะเทือนอย่างรุนแรงจากเหตุการณ์แผ่นดินไหวครั้งใหญ่บริเวณเมืองโกเบเพียงไม่กี่เดือน สังคมญี่ปุ่นก็ต้องตกอยู่ในความสะพรึงกลัวอีกครั้งหนึ่งเมื่อลัทธินิยมชินริเกียวได้ก่อวินาศกรรมกลางกรุงโตเกียวโดยการใช้ก๊าซพิษไรส์ไร์กลิ่นที่เรียกว่าซาริน โจมตีประชาชนที่กำลังเดินทางด้วยรถไฟใต้ดินในกรุงโตเกียว ในช่วงเวลาประมาณ 8 โมงเช้า เนื่องจากเป็นช่วงเวลา

ที่มีคนพลุกพล่านมากที่สุด โดยสมาชิกลัทธิโอมชินรีเกี่ยว 5 คนเลือนั่งขบวนรถไฟ (สายชโยตะ สายฮิโยะ สายมารุโนอุชิ และสายมารุโนอุชิ) ที่จะผ่านย่านคาซุมิกาเซกิ ซึ่งเป็นย่านที่ตั้งของหน่วยงานสำคัญของรัฐบาลญี่ปุ่นหลายหน่วยงานในเวลาพร้อมกัน โดยจากเหตุวินาศกรรมในครั้งนี้ทำให้มีผู้เสียชีวิต 13 คน บาดเจ็บมากกว่า 6,000 คน

อาซาฮาระ โชโก (ชื่อจริง: มัตสึโมโตะ ชิซุโอะ) ผู้ริเริ่มลัทธินี้ เกิดเมื่อ ค.ศ. 1955 ในครอบครัวยากจนที่มีบุตรถึง 7 คน อาศัยอยู่ที่จังหวัดคุมาโมโตะ เขาตาบอดเกือบสนิทแต่ข้างขวายังพอมองเห็นเลือนราง ทำให้ในช่วงแรกเขามีโอกาสได้เรียนในโรงเรียนประถมใกล้บ้าน แต่ด้วยความยากจนทำให้พ่อแม่ของเขาตัดสินใจที่จะส่งเขาไปเรียนยังโรงเรียนคนตาบอดที่อยู่ห่างไกลจากที่พักถึงกว่า 40 กิโลเมตร เพื่อรับทุนการศึกษาแทนที่จะให้เขาศึกษาต่อในโรงเรียนประถมใกล้บ้าน จนทำให้เขาเกิดความรู้สึกว่าเขาถูกพ่อแม่ทอดทิ้ง ความยากจนที่เขาต้องเผชิญในวัยเด็ก ทำให้เขาเติบโตมาเป็นคนที่ยึดติดกับเงินตรา และมีพฤติกรรมต่อต้านสังคมมากมาย ต่อมาภายหลังจากที่เขาได้ก่อตั้งลัทธิโอมชินรีเกี่ยวขึ้น ก็ได้เป็นต้นเหตุของการก่ออาชญากรรมหลายครั้ง โดยท้ายที่สุด อาซาฮาระ ถูกดำเนินคดี 10 ข้อหา รวมทั้งฆ่าคนตาย 23 กระทั่งรวมถึงคดีการสังหารโหดนายความที่วิจารณ์ลัทธิโอมชินรีเกี่ยวพร้อมภรรยา และลูกชายวัย 1 ขวบ ใน ค.ศ. 1989 และคดีปล่อยแก๊สพิษซารินที่กลางเมืองมัตสึโมโตะ จังหวัดนากาโน ในเดือน มิถุนายน

1994 ทำให้มีผู้เสียชีวิต 8 คนและบาดเจ็บกว่า 100 คน²⁹

ค. คดีฆาตกรรมอากิฮาบาระ (秋葉原通り魔事件) และ คดีฆาตกรรมอะจิโอะจิ (八王子通り魔事件) ใน ค.ศ. 2008 ได้เกิดเหตุการณ์สะเทือนขวัญที่เกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมในสังคมต่อเนื่องกันถึง 2 เหตุการณ์ขึ้นในกรุงโตเกียว ได้แก่ คดีฆาตกรรมอากิฮาบาระ (秋葉原通り魔事件) ในเดือนมิถุนายน (ในขณะนั้นฆาตกรเป็นพนักงานรับจ้างแบบไม่ประจำ มีอายุ 25 ปี) เป็นเหตุการณ์ที่คนร้ายเจตนาขับรถบรรทุกเข้าชนประชาชนผู้บริสุทธิ์ และจากนั้นลงจากรถและไล่แทงผู้คนที่อยู่ในบริเวณนั้น ทำให้มีผู้เสียชีวิต 7 คน บาดเจ็บ 10 คน โดยคนร้ายได้ให้การว่าได้วางแผนการฆาตกรรมโดยศึกษาจากคดีที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันที่เกิดก่อนหน้านี้ จากนั้นตามมาด้วยคดีฆาตกรรมอะจิโอะจิ (八王子通り魔事件) ในเดือนกรกฎาคม (ขณะนั้นฆาตกรมีอายุ 33 ปี อาศัยอยู่กับพ่อแม่ ประกอบอาชีพรับจ้างทำงานพาร์ทไทม์) โดยคนร้ายใช้มีดแทงหญิง 2 คน ในห้างสรรพสินค้า จากเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้น มีผู้เสียชีวิตรวม 8 ราย และบาดเจ็บรวม 11 ราย โดยทั้ง 2 เหตุการณ์ล้วนแล้วแต่เป็นการฆาตกรรมแบบไม่เฉพาะเจาะจงทั้งสิ้น ทั้งนี้ฆาตกรที่ก่อคดี

²⁹ ใน ค.ศ. 1996 ได้มีการเริ่มดำเนินคดีทางกฎหมายกับอาชญากรและแกนนำคนสำคัญของลัทธิ ในข้อหาฆ่าและพยายามฆ่า ลักพาผลิตยาต้องห้าม และข้อหาอื่น ๆ ซึ่งล้วนเป็นข้อหาหนักทั้งสิ้น กระทั่งในที่สุดมีการตัดสินประหารชีวิตด้วยการแขวนคอแกนนำลัทธิโอมฯ 13 คน เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 2018 ปีถัดมาลัทธิโอมชินริเกียวที่ดำเนินมาเกือบ 30 ปี

เหล่านี้ล้วนเป็นผู้ที่ประสบกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการรายได้ การว่างงาน ตลอดจนตกอยู่ในสภาพที่ถูกตัดขาดออกจากสังคม ปราศจากซึ่งผู้คนรอบข้างที่จะรับฟัง หรือให้คำปรึกษา มีเพียงอินเทอร์เน็ตและสื่อออนไลน์เป็นสิ่งที่ทำให้รับรู้ถึงความเป็นตัวตน จนทำให้สิ้นหวังกับการมีชีวิตอยู่ ทั้งสิ้น การเกิดขึ้นของเหตุการณ์ดังกล่าวได้รับการนำเสนออย่างกว้างขวางโดยสื่อมวลชนในประเทศญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นรายการข่าว หนังสือพิมพ์ นิตยสาร เป็นเหตุให้ประชาชนชาวญี่ปุ่นมีความตระหนกต่อความร้ายแรงอันเกิดขึ้นสืบเนื่องจากปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม อันไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นปัจจัยที่ผลักดันให้กลุ่มคนหนุ่มสาวซึ่งควรจะเป็นวัยที่มีชีวิตชีวาในการใช้ชีวิต หันมาก่ออาชญากรรมมากยิ่งขึ้น (J-CAST, 2008)

ง. คดีคาวาซากิชิ โนโบริโตะ โทริมะจิเกง (川崎市 登戸通り魔事件) เหตุการณ์เกิดขึ้นในวันที่ 28 พฤษภาคม 2019 ในจังหวัดคานากาวะ โดยผู้ก่อเหตุได้ถือมีดเข้าทำร้ายกลุ่มเด็กนักเรียนประถมและผู้ปกครองที่กำลังรอรถโรงเรียนอยู่บริเวณริมถนนจำนวนหลายคน และทันทีหลังจากก่อเหตุฆาตกรก็ใช้มีดแทงคอตัวเองจนเสียชีวิตในเวลาต่อมา โดยเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นกินเวลาเพียงไม่กี่นาทีเท่านั้น จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้มีผู้เสียชีวิต 2 ราย และผู้บาดเจ็บ 18 ราย ทั้งนี้จากการสอบสวนของเจ้าหน้าที่พบว่าผู้ก่อเหตุเป็นชายอายุ 51 ปี อาศัยอยู่ร่วมกับญาติอีก 2 คน (สามีภรรยา) อายุราว 80 ปี โดยใช้ชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวในห้องของตัวเอง ตัดขาดจากโลกภายนอกมาเป็นเวลายาวนาน ทำให้ไม่มีเพื่อนที่คบหา

สมาคมด้วยแม่แต่คนเดียว นอกจากนี้ยังพบว่าพ่อแม่ของเขาหย่าร้างกันตั้งแต่เขายังอายุน้อย ทำให้เขาขาดผู้รับเลี้ยงดูและต้องอาศัยอยู่กับครอบครัวของผู้เป็นลุงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

จ. คดีฆาตกรรมวางเพลิงเกี่ยวโตอานิเมชั่น (京都アニメーション放火殺人事件) เป็นคดีที่สร้างความสลดใจที่เกิดขึ้นภายหลังจากคดีคาวาซากิฯ เพียง 2 เดือน โดยเหตุเกิดขึ้นในวันที่ 18 กรกฎาคม 2019 เมื่อมีผู้นำถังบรรจุน้ำมันเชื้อเพลิงรวมทั้งสิ้นราว 10-15 ลิตร เข้ามาในบริเวณชั้น 1 ของสตูดิโอผลิตอานิเมะของบริษัทผลิตการ์ตูนอานิเมะเกี่ยวโต พร้อมตะโกนว่า “ไปตายซะ!” ก่อนที่จะใช้ไฟแช็คจุดไฟจนเกิดเพลิงไหม้อย่างรุนแรง ทำให้สตูดิโอดังกล่าวไหม้ทั้งอาคารและมีพนักงานเสียชีวิต 36 ราย บาดเจ็บสาหัส 33 ราย นับเป็นเหตุการณ์วางเพลิงที่มีผู้เสียชีวิตมากที่สุดนับตั้งแต่เริ่มศักราชเฮเซ (1989) เป็นต้นมา และยังเป็นเหตุการณ์ที่มีผู้เสียชีวิตจำนวนมากที่สุดนับตั้งแต่คดีฆาตกรรมสยามะ (津山事件) ใน ค.ศ. 1938 ซึ่งในครั้งนั้นมีผู้เสียชีวิตทั้งสิ้น 30 ราย (読売新聞, 2019) ทั้งนี้ผู้ก่อเหตุชื่อ อาโอบะ ซินจิ (青葉真司) เป็นชายวัย 41 ปี เกิดมาในครอบครัวที่ยากจน พ่อแม่มีปัญหาเลิกรากันและเติบโตมากับผู้เป็นพ่อ โดยต้องย้ายถิ่นฐานอยู่เป็นประจำเมื่อจบมัธยมเขาก็ไม่สามารถหางานประจำทำได้และเริ่มก่อคดีต่าง ๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นคดีสังเสียงดังรบกวนเพื่อนบ้านและทำลายข้าวของในบริเวณที่พักอาศัย คดีขโมยชุดชั้นในสตรี คดีปล้นเงินสดในร้านสะดวกซื้อ ฯลฯ โดยเขาเคยให้การถึงสาเหตุที่เขาก่อคดีเหล่านี้ว่าเนื่องมาจาก “โดนปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม

ในที่ทำงาน รวมถึงความรู้สึกว่าสังคมนี้ไม่น่าอยู่” ทั้งนี้ก่อนจะก่อเหตุเพลิงไหม้ อาโอบะขาดการติดต่อกับครอบครัวโดยสิ้นเชิง โดยได้รับการคุ้มครองการดำรงชีพจากภาครัฐเนื่องจากไม่มีงานประจำทำและไม่มีรายได้ที่มั่นคง (時事ドットコム, 2020) จากเหตุการณ์ในครั้งนี้ทำให้ภาครัฐพยายามดำเนินมาตรการที่เข้มข้นขึ้นในการระวังรักษาความปลอดภัยและระบบการป้องกันเพลิงไหม้ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าคดีร้ายแรงที่เกิดขึ้นโดยมากเกิดจากผู้ที่ไม่มีงานทำประจำ ตกอยู่ในสภาวะความยากจน และถูกทอดทิ้งจากสังคมซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการแสดงให้สังคมรับรู้ถึงตัวตน รวมถึงความคับข้องใจต่อความมั่งมีและความเจริญก้าวหน้าทางสังคมที่ไม่เคยได้รับการถ่ายทอดมาถึงกลุ่มผู้ไร้โอกาส ที่ต้องกลายเป็นผู้พ่ายแพ้และไม่เคยได้สัมผัสกับความสุขสบายที่คนส่วนมากในสังคมกำลังดื่มด่ำอยู่ หรือแม้กระทั่งจะมองเห็นภาพอนาคตอันสดใสของตนเอง ดังนั้น การที่ผู้คนที่อยู่ในกลุ่มผู้ใช้แรงงานหรือชนชั้นระดับล่างจะก่อเหตุการณ์เช่นนี้ก็มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นอีกอย่างต่อเนื่อง และการที่จะลดแนวโน้มการเกิดอาชญากรรมในลักษณะดังกล่าวได้นั้น การดำเนินการด้านการป้องกันทางเทคนิคต่าง ๆ เช่น มาตรการรักษาความปลอดภัยที่เข้มข้นเพียงด้านเดียวคงไม่สามารถครอบคลุมหรือสร้างความปลอดภัยโดยรวมให้เกิดขึ้นได้ แต่มีความจำเป็นต้องหาหนทางในการลดผลกระทบด้านลบจากสภาพความเหลื่อมล้ำและการถูกกีดกันออกจากสังคมที่เกิดขึ้นกับคนกลุ่มดังกล่าวให้ได้ โดยให้ความสำคัญกับความ

พยายามในการทำให้ความขัดแย้งและความสิ้นหวังในคนเหล่านี้เกิดขึ้นน้อยที่สุด โดยอาจเริ่มต้นจากความพยายามรับรู้และทำความเข้าใจถึงสถานการณ์และความรู้สึกของกลุ่มคนที่ “ถูกกีดกันออกจากสังคม” เช่น กลุ่มที่ต้องแรงงานในระบบว่าจ้างแบบไม่ประจำ และปฏิบัติต่อคนกลุ่มนี้ให้เหมือนกับมนุษย์ทั่วไปอย่างเท่าเทียมนั่นเอง (碓井, 2008: 45-49)

ความพยายามในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่น

ความพยายามแก้ไขสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่นในปัจจุบัน (ซึ่งโดยมากมีความเกี่ยวข้องกับความเหลื่อมล้ำทางรายได้) สามารถสรุปออกได้เป็น 2 มิติอันได้แก่ ความพยายามโดยภาครัฐ และความพยายามอันเกิดขึ้นจากภาคประชาสังคม โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ความพยายามโดยภาครัฐ

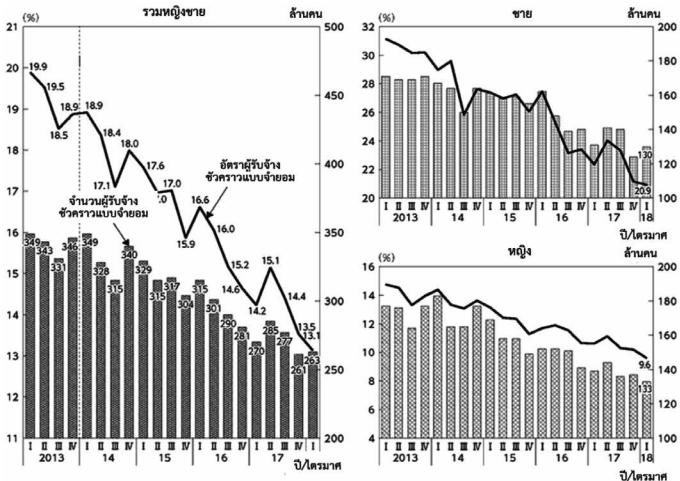
ในปัจจุบันหน่วยงานภาครัฐในประเทศญี่ปุ่นได้แสดงถึงความพยายามในการรับมือกับสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำอย่างจริงจังทั้งในส่วนกลางและระดับท้องถิ่น โดยพยายามกำหนดมาตรการและนโยบายเพื่อให้ช่องว่างระหว่างความแตกต่างในสังคมไม่กลายเป็นปัญหาเรื้อรังมากยิ่งขึ้น ซึ่งนโยบายดังกล่าวสามารถสรุปออกมาได้ดังนี้

ก. นโยบายด้านการว่าจ้างและค่าตอบแทนที่เท่าเทียม

ภาครัฐได้พยายามแก้ปัญหาเกี่ยวกับการว่าจ้างแรงงาน โอกาสในการมีงานทำ รวมถึงการตกเป็นพนักงานแบบชั่วคราวแบบจำยอม โดยมุ่งเน้นการพัฒนาโอกาสการได้รับการว่าจ้างแบบไม่ประจำในหลายรูปแบบ จากความพยายามดังกล่าว ส่งผลให้จำนวนแรงงานชั่วคราวแบบจำยอมมีลดลงอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ ค.ศ. 2013 เป็นต้นมา (รูป 17) นอกจากนี้ในเดือนมิถุนายน 2016 รัฐบาลนายอาเบะได้ผลักดัน “แผนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของคนทั้งประเทศ หรือ นิปปอน อิจิโอกุโซ คัตสึโด (日本一億総活動)” เพื่อเปิดกว้างให้ชาวญี่ปุ่นมีโอกาสเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมทางสังคมอย่างทั่วถึง หนึ่งในนโยบายสำคัญคือ “แผนปฏิรูปการทำงาน” หรือ ฮาตารากิคาตะ ไคคาคุ ซึ่งมีมาตรการสำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ การส่งเสริมความเท่าเทียมในการว่าจ้างระหว่างพนักงานประจำและพนักงานชั่วคราว รวมถึงแผนการปรับขึ้นค่าแรงขั้นต่ำทุกปีที่ประมาณร้อยละ 3 (พิจารณาตามอัตราการเติบโตของ GDP) อีกทั้งยังตั้งเป้าหมายไว้ว่าค่าแรงขั้นต่ำทั่วประเทศจะต้องขึ้นไปอยู่ที่ไม่ต่ำกว่า 1,000 เยน และมีการกำหนดด้วยกฎหมายว่า บริษัทใดจ่ายค่าแรงต่ำกว่าค่าแรงขั้นต่ำที่ระบุอยู่ในแต่ละพื้นที่ ต้องได้รับการลงโทษ

ต่อมา “กฎหมายส่งเสริมการปฏิรูปการทำงาน หรือ ฮาตารากิคาตะ ไคคาคุ คันเร็นโอ (働き方改革関連法)” ได้รับการอนุมัติจากสภา เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2018 โดยเป็น

การทบทวนและแก้ไขข้อกฎหมายและข้อบังคับที่เกี่ยวข้อง รวมถึงกฎหมายมาตรฐานแรงงานที่ถูกใช้อยู่ในปัจจุบัน เพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมในการทำงานและส่งเสริมความเสมอภาคต่อผู้ใช้แรงงานทุกฝ่ายให้มากยิ่งขึ้น และสร้างสังคมที่ผู้ใช้แรงงานสามารถเลือกรูปแบบการทำงานที่หลากหลายตามสถานการณ์ที่แตกต่างกันไปของแต่ละคน (ตาราง 4) ภายใต้ความคาดหวังที่จะส่งเสริมประสิทธิภาพการผลิต ตลอดจนเพื่อรับมือกับปัญหาสังคมระยะยาวของญี่ปุ่น เช่น การลดลงของประชากรวัยทำงาน และการเป็นสังคมผู้สูงอายุ โดยกฎหมายดังกล่าวพยายามแก้ไขปัญหากเกี่ยวกับชั่วโมงทำงานที่ยาวนานเกินไป การสร้างสำนึกของรูปแบบการทำงานที่หลากหลายและยืดหยุ่น และการสร้างมาตรฐานการปฏิบัติที่เป็นธรรมโดยไม่คำนึงถึงประเภทของการทำงาน

รูป 17 การเปลี่ยนแปลงจำนวนและอัตราส่วนผู้ใช้แรงงานชั่วคราวแบบจ่ายออม ตั้งแต่ ค.ศ. 2013-2018 (厚生労働省, 第1-(2)-16 図 不本意非正規雇用労働者の割合・人数の推移, 2020)

ตาราง 4 การช่วยเหลือด้านอาชีพโดยภาครัฐทั้งส่วนกลางและระดับท้องถิ่น (みずほ総合研究所, 2017: 151)

<p>การช่วยเหลือสำหรับแรงงานหนุ่มสาว</p>	
<p>Job Café (ระดับท้องถิ่น)</p> <p>Hello Work สำหรับคนหนุ่มสาว (ส่วนกลาง)</p>	<p>แต่ละจังหวัดมีการดำเนินการด้วยตนเอง เพื่อช่วยเหลือประชากรวัยหนุ่มสาวในภาคทางหน้าที่</p> <p>มีผู้รับผิดชอบให้คำปรึกษา แนะนำ และชี้แนะแนวทางในการทำงานเฉพาะทางโดยละเอียด</p>
<p>การช่วยเหลือด้านการพัฒนาทักษะและวิชาชีพ</p>	
<p>การฝึกอบรมระยะยาว</p> <p>ระบบพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่เน้นปฏิบัติ</p> <p>การฝึกอบรมการทำงานสำหรับวัยกลางคนและผู้สูงอายุ</p>	<p>ให้การฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างทักษะเชิงปฏิบัติในการทำงานเฉพาะทางแก่แรงงานแบบชั่วคราว</p> <p>ฝึกอบรมเชิงปฏิบัติให้กับแรงงานใหม่ที่มีอายุตั้งแต่ 15-45 ปี เพื่อพัฒนาเป็นแรงงานสำคัญ ในองค์กรต่อไป</p> <p>ฝึกอบรมเชิงปฏิบัติให้แก่ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 45-65 ปี ที่ไม่ได้ทำงานประจำติดต่อกันเป็นเวลา 2 ปี ขึ้นไป</p>
<p>การช่วยเหลือสู่การจ้างงานที่มั่นคง</p>	
<p>เงินช่วยเหลือเพื่อความก้าวหน้าทางอาชีพ</p> <p>ระบบการทดลองว่าจ้าง</p>	<p>ให้เงินสนับสนุนองค์กรเพื่อพัฒนาบุคลากร พัฒนาสวัสดิการ ตลอดจนเพื่อเลื่อนสถานะการว่าจ้างแรงงานแบบชั่วคราวไปสู่แรงงานแบบประจำ</p> <p>ให้เงินสนับสนุนองค์กรที่มีระบบการทดลองงานเป็นเวลา 3 เดือน ก่อนจ้างเป็นพนักงานประจำ</p>

กฎหมายส่งเสริมการปฏิรูปการทำงานให้ความสำคัญกับสิทธิพื้นฐานของผู้ใช้แรงงาน ตลอดจนการสร้างความเท่าเทียมทั้งในด้านสภาพและค่าตอบแทนในการทำงาน ผ่านการบังคับใช้นโยบายสำคัญทั้งสิ้น 8 หัวข้อ โดยเริ่มดำเนินการอย่างจริงจังเมื่อเดือนเมษายน 2019 เป็นต้นมา (Works Human Intelligence, 2018) นโยบายดังกล่าว ได้แก่

- I. การกำหนดกรอบระยะเวลาสูงสุดในการทำงานล่วงเวลา เพื่อแก้ไขปัญหาการทำงานที่ไร้ประสิทธิภาพ โดยระบุเวลาทำงานไว้ที่ 8 ชั่วโมงต่อวัน และ 40 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ และอนุญาตให้ทำงานล่วงเวลาได้ตามที่บริษัทเห็นเหมาะสม อย่างไรก็ตามบริษัทจะไม่สามารถให้พนักงานทำงานล่วงเวลาหรือทำงานในวันเสาร์อาทิตย์ได้มากกว่า 100 ชั่วโมงต่อเดือน หรือโดยเฉลี่ยมากกว่า 80 ชั่วโมงต่อเดือนอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา 2-6 เดือน อีกต่อไป โดยหากบริษัทใดฝ่าฝืนจะต้องได้รับบทลงโทษตามกฎหมาย
- II. ข้อบังคับเกี่ยวกับสิทธิในการได้รับเงินเดือนระหว่างลา โดยในหนึ่งปีจะต้องได้สิทธิ 5 วัน ในการรับเงินเดือนระหว่างช่วงเวลาที่ทำการลา หากบริษัทไม่ดำเนินการดังกล่าวจะต้องได้รับบทลงโทษ

- III. ทบทวนระบบการให้พนักงานทำงานโดยสามารถตัดสินใจเวลาเริ่มต้นและสิ้นสุดของการทำงานในแต่ละวันได้ (ระบบ flexitime)
- IV. ส่งเสริมระบบเว้นระยะเวลาการทำงาน เพื่อให้ผู้ใช้แรงงานมีเวลาพักผ่อนอย่างเพียงพอ ก่อนที่จะเริ่มทำงานในช่วงเวลาถัดไป (勤務間インターバル制度)
- V. จัดตั้งระบบที่มีความเป็นมืออาชีพสูง
- VI. ริเริ่มแนวทางแรงงานเดียวกันค่าแรงเดียวกัน หรือ *โดอิตสึโรโด โดอิตสึจิงกิง* (同一労働・同一賃金) ซึ่งเริ่มบังคับใช้ในเดือนเมษายน 2020³⁰ โดยจะมีการแก้ไขกฎหมาย 2 ฉบับ ได้แก่ กฎหมายการว่าจ้างแรงงานชั่วคราว (パートタイム・有期雇用労働法) และกฎหมายพนักงานสัญญาจ้าง (労働者派遣法) มีการระบุข้อห้ามในการปฏิบัติอย่างไม่สมเหตุสมผลระหว่างพนักงานเต็มเวลากับพนักงานแบบชั่วคราว (เช่น พนักงานนอกเวลาและลูกจ้างชั่วคราว) เนื่องจากที่ผ่านมามีค่าตอบแทนในการทำงานของพนักงานแบบประจำกับพนักงานแบบชั่วคราวมีความแตกต่างอย่างชัดเจนในหลายองค์กร ทั้ง ๆ ที่เนื้องานที่รับผิดชอบมีลักษณะเดียวกัน แนวทางดังกล่าวจึงถูกกำหนด

³⁰ ในวิสาหกิจขนาดกลางและย่อมจะบังคับใช้ในเดือนเมษายน 2021

ขึ้นเพื่อปรับค่าแรงให้มีความเท่าเทียมกันในกรณี
ที่ทำงานในลักษณะเดียวกันโดยไม่คำนึงว่าแรงงาน
นั้นเป็นแรงงานประเภทใด นโยบายนี้แสดงให้เห็น
ถึงความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำ
ทางค่าจ้างระหว่างพนักงานแบบประจำกับ
พนักงานแบบชั่วคราว เพื่อให้ผู้หญิงและคนหนุ่ม
สาวมีทางเลือกในการทำงานมากขึ้น นอกจากนี้
นี่ยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการเพิ่ม
ค่าแรงขั้นต่ำ เพื่อยกระดับมาตรฐานการว่าจ้าง
งานของกลุ่มพนักงานแบบชั่วคราวขึ้นอีกด้วย
ความพยายามดังกล่าวได้รับความคาดหวังว่า
จะเป็นการเพิ่มแรงจูงใจในการทำงาน อีกทั้งยัง
เป็นการเสริมสร้างโอกาสความก้าวหน้าในการ
ทำงานให้กับผู้ใช้แรงงานแบบชั่วคราวได้ โดย
หากบริษัทใดไม่ดำเนินการดังกล่าวถือว่ามีความ
ผิดตามกฎหมาย

- VII. เพิ่มอัตราค่าจ้างในวิสาหกิจขนาดกลางและ
ย่อมกรณีที่ให้พนักงานทำงานล่วงเวลาโดยรวม
ต่อเดือนมากกว่า 60 ชั่วโมงขึ้นไป
- VIII. เสริมสร้างศักยภาพของแพทย์ในสถานที่ทำงาน

ข. นโยบายด้านการรับมือกับความยากจนในเด็ก

<p>สนับสนุนด้านการศึกษา</p> <ul style="list-style-type: none">ส่งเสริมให้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางการรับมือกับความยากจนในเด็กลดภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาส่งเสริมการเรียนรู้ ฯลฯ	<p>สนับสนุนด้านการดำรงชีพ</p> <ul style="list-style-type: none">ช่วยเหลือการดำรงชีพของผู้ปกครองช่วยเหลือการดำรงชีพของเด็กจัดระบบการให้ความช่วยเหลือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดสรรบุคลากรเพื่อให้ความช่วยเหลือ ฯลฯ
<p>สนับสนุนการประกอบอาชีพของผู้ปกครอง</p> <ul style="list-style-type: none">ช่วยหางานแก่พ่อแม่ใบเลี้ยงเดี่ยวช่วยหางานแก่ครัวเรือนยากจนหรือต้องการความคุ้มครองส่งเสริมการเรียนรู้เพิ่มเติมของผู้ปกครอง ฯลฯ	<p>สนับสนุนด้านอื่นๆ</p> <ul style="list-style-type: none">ให้คำปรึกษาการขอรับเงินสนับสนุนศึกษาข้อมูลความจำเป็นในการรับความช่วยเหลือของครัวเรือนใบเลี้ยงเดี่ยวให้การช่วยเหลือในการขอค่าเลี้ยงดูบุตร ฯลฯ

รูป 18 มาตรการแก้ไขปัญหาความยากจนในเด็ก
(みずほ総合研究所, 2017: 175)

ความยากจนในเด็กเป็นปัญหาที่รัฐบาลญี่ปุ่นให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเด็กและเยาวชนจะเติบโตไปเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคต ด้วยเหตุนี้ในเดือนมกราคม 2014 ได้มีการบังคับใช้กฎหมายมาตรการรับมือกับความยากจนในเด็ก หรือ โคโดโมะโนะฮิงคนไทซากุโฮ (子どもの貧困対策法) และกำหนดมาตรการแก้ไขปัญหาความยากจนในเด็ก โดยให้ความสำคัญกับ 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ ก) การสนับสนุนด้านการศึกษา ข) การให้ความช่วยเหลือด้านการดำรงชีพ ค) การให้ความสนับสนุนการประกอบอาชีพของผู้ปกครอง และ ง) การให้ความสนับสนุนทางการเงินด้านอื่น ๆ (รูป 18) ทั้งนี้ ภายหลังจากที่มีการบังคับใช้กฎหมายดังกล่าว รัฐบาลญี่ปุ่นก็ได้ดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อรับมือกับสถานการณ์ความยากจนในเด็กมาอย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดสรรงบประมาณ

เพื่อช่วยเหลือค่าเลี้ยงดูบุตรให้แก่ครัวเรือนใบเลี้ยงเดี่ยว³¹ รวมถึงการให้ความช่วยเหลือครอบครัวใบเลี้ยงเดี่ยวหรือครอบครัวที่มีบุตรหลายคนให้สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ การออกมาตรการการป้องกันการกระทำรุนแรงในเด็ก เป็นต้น อย่างไรก็ตามความพยายามดังกล่าวยังไม่ได้รับการยอมรับว่าประสบความสำเร็จเท่าที่ควร อีกทั้งยังคงมีช่องว่างในการแก้ไขและพัฒนาต่อไป ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของจำนวนเงิน ช่วงเวลา ในการเบิกจ่าย ความสะดวกในการเข้าถึงการสนับสนุน ฯลฯ

สำหรับการเสริมสร้างโอกาสทางการศึกษานั้น แม้ว่าอาจจะยังได้รับเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากหลายฝ่ายว่ายังมีปัญหา และอุปสรรคอยู่มากมาย ตลอดจนถึงยังไม่สามารถตอบสนองกับ สถานการณ์ที่แท้จริงได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่าที่ควร แต่รัฐบาล ก็พยายามจัดสรรระบบทางการเงินเพื่อสนับสนุนการศึกษา ตั้งแต่ในวัยเด็กเล็กไปจนกระทั่งถึงระดับสูง ตัวอย่างเช่น

- ลดหรือยกเว้นค่าใช้จ่ายในระดับอนุบาลสำหรับ ครัวเรือนยากจนที่มีบุตรช่วงปฐมวัยมากกว่า 2 คน³²

³¹ เริ่มสิงหาคม 2016 เป็นการให้ความช่วยเหลือแก่บิดาหรือมารดาที่มี รายได้ต่ำกว่าค่ามาตรฐานการครองชีพ และต้องเลี้ยงบุตรลำพังเพียง คนเดียวอันเนื่องจากการหย่าร้างหรือเสียชีวิต ในปัจจุบันให้การช่วยเหลือ บุตรคนแรกไม่เกินเดือนละ 42,330 เยน คนที่ 2 ให้เพิ่มขึ้น 10,000 เยน ส่วนคนที่ 3 ขึ้นไป ได้เพิ่มขึ้นคนละ 6,000 เยน ต่อเดือน (厚生労働省, 平成28年8月から、児童扶養手当の第2子の加算額および第3子以降の加算額が変更されます, 2016)

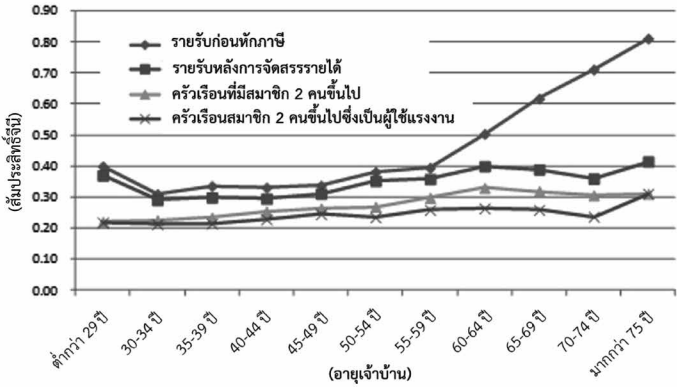
³² บุตรคนที่ 2 ได้ลดครึ่งหนึ่ง ส่วนคนที่ 3 เป็นต้นไปไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน

- การช่วยเหลือทางการเงินให้แก่ผู้ปกครองที่ขึ้นทะเบียนรับการคุ้มครองการดำรงชีพ เพื่อใช้เป็นค่าอุปกรณ์การเรียน ค่าอาหารกลางวัน ค่าเดินทางไปโรงเรียน ค่าเดินทางไปทัศนศึกษา ฯลฯ สำหรับเด็กที่อยู่ในการศึกษาภาคบังคับ (就学援助制度) โดยจากการสำรวจของกระทรวงศึกษาธิการ วัฒนธรรม กีฬา วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพบว่า อัตราเด็กที่รับการช่วยเหลือดังกล่าวมีเพิ่มขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 1995 (ร้อยละ 6.1) อย่างต่อเนื่องไปจนถึง ค.ศ. 2012 (ร้อยละ 15.64) หลังจากนั้นก็เริ่มลดลงทีละเล็กละน้อยจนล่าสุดใน ค.ศ. 2018 มีผู้รับการสนับสนุนทั้งสิ้น ร้อยละ 14.72 ซึ่งสาเหตุการลดลง ได้แก่ อัตราการเกิดที่ลดลงและสถานะทางการเงินที่เปลี่ยนแปลงไปของครัวเรือน (文部科学省, 2020)
- ทุนการศึกษาระดับมัธยมในโรงเรียนของรัฐ โดยเด็กนักเรียนในครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่ามาตรฐานการครองชีพจะได้รับการยกเว้นค่าเล่าเรียน ส่วนเด็กในครัวเรือนรายได้น้อยมีสิทธิในการได้รับทุนการศึกษา (คำนวณจากรายได้ของผู้ปกครองและจำนวนบุตร) โดยจะได้รับเงินช่วยเหลือ 9,900 เยนต่อเดือน นอกจากนี้ตั้งแต่เดือนเมษายน 2020 เป็นต้นมา ยังเริ่มมีระบบการยกเว้นค่าการศึกษาในโรงเรียนเอกชนสำหรับครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำอีกด้วย

- ทุ่การศึกษาในระดับอุดมศึกษาโดยองค์การบริการนักศึกษาแห่งประเทศไทยญี่ปุ่น (日本学生支援機構) มีลักษณะเป็นเงินกู้สำหรับเด็กที่ต้องการศึกษาต่อในระดับสูงแต่พ่อแม่มีฐานะยากจน โดยมีเงื่อนไขคือจะต้องเป็นผู้ที่ผู้ปกครองมีรายได้ต่อปีต่ำกว่า 3 ล้านเยน และหากศึกษาจบออกมาแต่ยังไม่สามารถมีรายได้ถึง 3 ล้านเยนต่อปี จะได้รับการผ่อนผันระยะเวลาในการคืนเงินออกไป

ค. นโยบายด้านการจัดสรรรายได้และสวัสดิการสังคม

นอกจากความพยายามในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการจ้างงานเพื่อสร้างเสริมโอกาสในการมีงานทำ และการมีรายได้ที่เท่าเทียมมากขึ้นแล้ว ยังมีมาตรการในการจัดสรรรายได้ หรือ *โชโตกุไซบุนไป* (所得再分配) ซึ่งเป็นหนึ่งในแนวทางสำคัญเพื่อแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในประเทศญี่ปุ่น ภายใต้ความพยายามที่จะจัดสมดุลทางรายได้ ด้วยการกระจายงบประมาณและโอกาสในการได้รับสวัสดิการสังคมสู่ผู้มีรายได้ต่ำกว่ามาตรฐานการดำรงชีพ ความพยายามดังกล่าวช่วยให้ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ในญี่ปุ่นมีลดน้อยลงดังเห็นได้จากค่าสัมประสิทธิ์จีนิ (Gini coefficient) ซึ่งแสดงถึงความเหลื่อมล้ำภายหลังจากจัดสรรรายได้มีลดลงอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประชากรช่วงอายุ 60 ขึ้นไป (รูป 19)

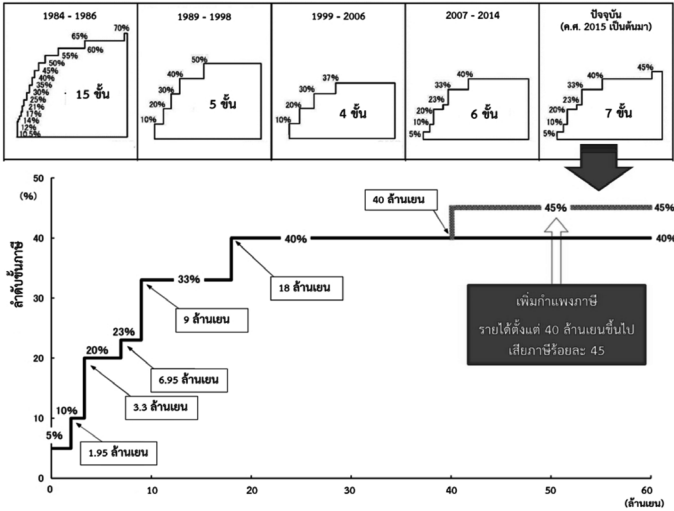
รูป 19 เปรียบเทียบค่าสัมประสิทธิ์จີนิจิจำแนกตามอายุเจ้าบ้าน
(三菱UFJリサーチ&コンサルティング, 2014)

การจัดสรรรายได้ในญี่ปุ่นรูปแบบหนึ่งคือการเก็บภาษีโดยภาครัฐไม่ว่าจะเป็น ภาษีเงินได้ ภาษีที่ดิน ภาษีบริโภค ฯลฯ และนำเงินที่ได้มาจัดสรรในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนทุกคนในสังคม ซึ่งหนึ่งในนั้นก็คือการจัดสรรรายได้ให้กับผู้ที่ด้อยโอกาสทางสังคม เป็นต้นว่า การจัดสรรเงินบำนาญหรือสวัสดิการด้านประกันสังคม (ทั้งในรูปแบบของเงินตอบแทนและในรูปแบบของสวัสดิการอื่น ๆ เช่น ในส่วนของการประกันสุขภาพ ได้แก่ สิทธิในการตรวจรักษา การรับยา การเข้ารับการรักษาพยาบาล ฯลฯ) ทั้งนี้การจัดสรรโดยภาครัฐเพื่อแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางรายได้ที่ชัดเจนมากที่สุด ได้แก่ การเก็บภาษีเงินได้ส่วนบุคคล โดยเป็นการคำนวณจากรายได้สุทธิ อันหมายรวมถึง รายได้จากการทำงาน (เช่น เงินเดือน) รายได้จากการดำเนินธุรกิจ รายได้จากรัพย์สิน (เช่น จากค่าเช่าที่ดิน) รายได้ส่วนบุคคล (เช่น เงินส่งเสียจากทางบ้าน

เงินบำนาญที่ได้รับจากบริษัทที่เคยทำงาน³³) ซึ่งอัตราภาษีจะมีระดับแตกต่างกันไปตามระดับรายได้ (รูป 20)

กำแพงอัตราภาษีเงินได้ในญี่ปุ่นเคยสูงสุดในช่วงทศวรรษ 1970 ถึงร้อยละ 75 ของรายได้สุทธิ แต่ด้วยเหตุผลทางด้านการกระตุ้นแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ทำให้อัตราการเก็บภาษีเงินได้ค่อย ๆ ถูกปรับลดลงมาจนกระทั่งใน ค.ศ. 2007 เหลืออยู่ที่เพียงร้อยละ 40 อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่ปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคม ทำให้การจัดสรรรายได้ด้วยการจัดเก็บภาษีเงินได้อัตราดังกล่าวถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นการเอาเปรียบประชาชนในระดับกลางถึงล่าง โดยเอื้อผลประโยชน์ให้แก่ผู้ที่มีความมั่งมีมั่งคั่งในสังคมและยึดเหนี่ยวหน้าที่การแบกรับภาระการทางสังคมมาไว้ที่คนกลุ่มนี้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการปรับโครงสร้างภาษีใหม่ใน ค.ศ. 2015 โดยกำหนดให้ผู้มีรายได้สุทธิสูงกว่า 40 ล้านเยนขึ้นไป ต้องจ่ายภาษีเงินได้ในอัตราร้อยละ 45 (รูป 20) ทั้งนี้ใน ค.ศ. 2016 ประชาชนญี่ปุ่นมากกว่าร้อยละ 80 เป็นผู้เสียภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาในอัตราร้อยละ 10 (หรือต่ำกว่า) ส่วนประชาชนที่จ่ายภาษีในอัตราร้อยละ 23 ขึ้นไป มีอยู่ทั้งสิ้นไม่ถึงร้อยละ 5 ของประชากรทั้งหมด (みずほ総合研究所, 2017:167-168)

³³ ไม่ใช่เงินบำนาญที่จัดสรรโดยภาครัฐ

รูป 20 การเปลี่ยนแปลงอัตรากาซีแบบขั้นบันไดในประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่ ค.ศ. 1986 จนถึงปัจจุบัน (財務省, 2020)

ประชากรในญี่ปุ่นซึ่งเป็นกลุ่มที่รับการจ้ดสรรและกระจายรายได้มากที่สุดในปัจจุบัน ได้แก่ กลุ่มครัวเรือนไบเลี้ยงเดี่ยว กลุ่มครัวเรือนผู้สูงอายุ และกลุ่มผู้รับการคุ้มครองการดำเนินชีวิต โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- กลุ่มครัวเรือนไบเลี้ยงเดี่ยวและครัวเรือนที่มีบุตรในวัยศึกษา เนื่องจากสถานการณ์ครัวเรือนไบเลี้ยงเดี่ยวเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนแม่ไบเลี้ยงเดี่ยว) ซึ่งครัวเรือนลักษณะดังกล่าวเป็นครัวเรือนที่ต้องประสบปัญหาความขัดสนในการดำรงชีพมากที่สุด ดังนั้นรัฐบาล

จึงมีมาตรการให้ความช่วยเหลือในหลายรูปแบบ³⁴ ไม่ว่าจะเป็น ค่าเลี้ยงดูบุตรสำหรับแม่ (หรือพ่อ) ใบเลี้ยงเดี่ยว (児童扶養手当) ที่มีบุตรอยู่ในช่วงอายุ 0-18 ปี ซึ่งการช่วยเหลือจะแตกต่างกันไปโดยคำนวณจากจำนวนบุตรและรายได้ของแม่ (หรือพ่อ) โดยจ่ายให้ปีละ 3 ครั้ง คือในเดือนสิงหาคม ธันวาคม และเมษายน ส่วนในด้านที่อยู่อาศัยจะมี เงินสนับสนุนค่าที่อยู่อาศัยสำหรับครอบครัวแม่ใบเลี้ยงเดี่ยว (母子家庭の住宅手当) ที่ประมาณเดือนละ 5,000-10,000 เยน และ เงินช่วยเหลือเบี้ยประกันสุขภาพสำหรับครอบครัวใบเลี้ยงเดี่ยว (ひとり親家庭の医療費助成制度)³⁵ นอกจากนี้ในระดับการปกครองส่วนท้องถิ่นยังมีค่าการศึกษาบุตร (児童育成手当) โดยเฉพาะสำหรับหญิงที่ต้องรับภาระดูแลบุตรเพียงลำพังและมีรายได้ต่ำกว่าระดับมาตรฐานการครองชีพ โดยจะได้รับเงินสนับสนุน 13,500 เยนต่อเดือน (อัตราเงินสนับสนุนแตกต่างกันไปตามพื้นที่อยู่อาศัย)

³⁴ สอดคล้องกับมาตรการรับมือกับความยากจนในเด็กที่กล่าวไปข้างต้น

³⁵ ทั้งเงินสนับสนุนค่าที่อยู่อาศัยสำหรับครอบครัวแม่ใบเลี้ยงเดี่ยว และเงินช่วยเหลือเบี้ยประกันสุขภาพสำหรับครอบครัวใบเลี้ยงเดี่ยว ให้การช่วยเหลือรวมถึงพ่อใบเลี้ยงเดี่ยวด้วย แต่เนื่องจากการช่วยเหลือที่ดำเนินการโดยองค์การปกครองระดับท้องถิ่น ดังนั้นในบางพื้นที่อาจไม่ให้การสนับสนุนในลักษณะนี้

เงินสนับสนุนในลักษณะนี้จะจ่ายให้ปีละ 3 ครั้ง คือในเดือนมิถุนายน ตุลาคม และกุมภาพันธ์ จากการจัดสรรดังกล่าวทำให้โดยเฉลี่ยแล้วในกรณีของแม่ใบเลี้ยงเดี่ยวซึ่งมีรายได้จากการทำงานอยู่ที่ประมาณ 2 ล้านเยนต่อปี จะมีรายรับเพิ่มจากการจัดสรรค่าเลี้ยงดูบุตรตลอดจนค่าสนับสนุนการศึกษาจากภาครัฐ ทำให้มีรายได้โดยรวมทั้งสิ้นราว 2.43 ล้านเยนต่อปี (ニフテ イ不動産編集部, 2019)

นอกจากการช่วยเหลือโดยเฉพาะให้กับครอบครัวใบเลี้ยงเดี่ยวที่ต้องดูแลเลี้ยงดูบุตรในช่วงอายุตั้งแต่ 0-18 ปีแล้ว รัฐบาลยังให้การช่วยเหลือแก่ครอบครัวลักษณะอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ครอบครัวใบเลี้ยงเดี่ยวด้วย เช่น ค่าเลี้ยงดูบุตร (児童手当) เป็นการให้การช่วยเหลือแก่เด็กอายุตั้งแต่ 0-15 ปีที่อาศัยอยู่ในประเทศญี่ปุ่น โดยสำหรับเด็กอายุ 0-3 ปี ให้เงินช่วยเหลือเหมารวม 15,000 เยน อายุ 3-12 ปี (คนแรกและคนที่ 2) 10,000 เยน อายุ 3-12 ปี (คนที่ 3 ขึ้นไป) 15,000 เยน อายุ 13-15 ปี (จนกระทั่งจบมัธยมศึกษาตอนต้น) เหมา 10,000 เยน โดยจ่ายให้ 3 ครั้งต่อปี ในเดือนมิถุนายน ตุลาคม และกุมภาพันธ์ นอกจากนี้ในระดับองค์กรส่วนท้องถิ่นยังมี เงินช่วยเหลือค่ารักษา

พยาบาลสำหรับเด็ก (こども医療費助成) ให้แก่ครอบครัวยากจน ซึ่งเงื่อนไขการช่วยเหลือแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น แต่โดยมากมักให้เฉพาะกับเด็กที่กำลังอยู่ในระดับประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาตอนต้นเท่านั้น

- กลุ่มครัวเรือนผู้สูงอายุ ส่วนในกรณีผู้สูงอายุซึ่งเกษียณอายุจากการทำงานแล้ว ญี่ปุ่นมีระบบเงินบำนาญ หรือ โคกูมินเนงคิง (国民年金) ซึ่งเป็นระบบการประกันสังคมประเภทหนึ่งที่ชาวญี่ปุ่นที่มีงานทำทุกคนจะมีชื่ออยู่ในระบบนี้ และต้องจ่ายเบี้ยประกันอย่างต่อเนื่อง จนเมื่ออายุครบ 60 ปี จะได้รับเบี้ยบำนาญเพื่อใช้ภายหลังเกษียณ³⁶ นอกจากนี้ยังมีระบบประกันบำนาญสาธารณสุขเพิ่มขึ้นมาสำหรับผู้ที่มีคุณสมบัติตรงตามกำหนด ซึ่งช่วยให้ผู้สูงอายุมีรายได้พอที่จะดำเนินบั้นปลายชีวิตได้ด้วยตนเอง

อัตราเงินบำนาญที่ผู้สูงอายุได้รับจะแตกต่างกันไปเนื่องจากสถานภาพการทำงานที่ต่างกัน ในวัยทำงาน นอกจากนี้สิทธิในการเข้าสู่ระบบการประกันสังคมหลายประเภทยังจำกัดอยู่แค่เพียงผู้ที่อยู่ในระบบการว่าจ้างที่มั่นคงเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ภาครัฐจึงมีมาตรการในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

³⁶ แต่จะปรับเปลี่ยนอายุการเริ่มรับบำนาญเป็น 65 ปี โดยผู้ชายจะเริ่มที่ ค.ศ. 2025 ส่วนผู้หญิงจะเริ่ม ค.ศ. 2030

ด้วยการปรับแก้เงื่อนไขคุณสมบัติในการเข้าสู่ระบบประกันบำนาญสาธารณะสุข (厚生年金保険) เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ที่ทำงานในบริษัทขนาดเล็ก หรือในลักษณะชั่วคราวสามารถเข้าสู่ระบบนี้ได้ เช่น ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2016 เป็นต้นมา มีการปรับแก้ระเบียบเงื่อนไขการสมัครเข้าสู่ระบบประกันบำนาญสาธารณะสุข โดยจากที่ต้องทำงานประจำไม่ต่ำกว่า 30 ต่อสัปดาห์ เป็น “อนุญาตให้ผู้ที่ทำงานในองค์กรที่มีพนักงานมากกว่า 501 คนขึ้นไป ที่ตรงตามเงื่อนไขต่อไปนี้คือ ก) ชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์มากกว่า 20 ชั่วโมง ข) ค่าตอบแทนการทำงานไม่ต่ำกว่า 88,000 เยน ต่อเดือน และ ค) เป็นพนักงานชั่วคราวที่ทำงานในองค์กรมาอย่างต่อเนื่องมากกว่า 1 ปีขึ้นไป สามารถเข้าเป็นสมาชิกในระบบดังกล่าวได้” และในเดือนเมษายน 2017 ยังเริ่มผ่อนผันให้พนักงานชั่วคราวที่ทำงานในบริษัทที่มีพนักงานต่ำกว่า 500 คน สามารถสมัครเป็นสมาชิกได้ (หากผู้ว่าจ้างยินยอม) จากการผ่อนผันเงื่อนไขดังกล่าวทำให้มีผู้เข้าเป็นสมาชิกในระบบประกันบำนาญสาธารณะสุขเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามยังมีข้อวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับระบบการจัดสรรรายได้ในปัจจุบันว่า ระบบดังกล่าวเป็นเพียงการถ่ายโอนรายได้จากคนหนุ่มสาวไปให้กับผู้สูงอายุเท่านั้น แต่แม้จะสามารถ

แก้ไขปัญหาค่าความเหลื่อมล้ำในกลุ่มผู้สูงอายุได้
ปัญหาค่าความเหลื่อมล้ำทางรายได้ที่เกิดขึ้นกับ
ประชาชนกลุ่มอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่ม
ประชากรที่อายุน้อย ไม่ว่าจะเป็นประชากรใน
วัยทำงาน หรือแม้กระทั่งเด็กและเยาวชนที่ต้อง
ประสบกับปัญหาค่าความยากจน กลับยังไม่ได้รับ
การจัดสรรรายได้อย่างทั่วถึง ประเด็นดังกล่าว
จึงเป็นประเด็นที่จำเป็นต้องหาแนวทางแก้ไขและ
พัฒนาต่อไป (小塩, 2015)

กลุ่มผู้รับการคุ้มครองการดำเนินชีวิต ในประเทศ
ญี่ปุ่นยังมีระบบคุ้มครองการดำเนินชีวิต หรือ
เซคัตสึโฮะโกะเซโดะ (生活保護制度) ซึ่งเป็น
ระบบให้การคุ้มครองแก่ผู้ที่พยายามดิ้นรนและ
ต่อสู้เพื่อความอยู่รอดแต่ก็ยังต้องตกอยู่ในสภาพ
ยากไร้และปราศจากหนทางรับการช่วยเหลือ
ในรูปแบบอื่น ๆ ให้สามารถประทังชีวิตอยู่ได้
อย่างถูกสุขลักษณะ และช่วยเหลือให้คนเหล่านั้น
สามารถกลับมายืนได้ด้วยตัวเองอีกครั้งหนึ่ง
การให้ความคุ้มครองเป็นไปในลักษณะการให้
ความช่วยเหลือทางการเงิน โดยครัวเรือนที่มีสิทธิ
ได้รับการคุ้มครองต้องเป็นครัวเรือนที่มีรายได้
โดยรวมต่ำกว่าระดับค่าใช้จ่ายพื้นฐานที่จำเป็น
ในการดำเนินชีวิต ทั้งนี้ระดับค่าใช้จ่ายพื้นฐาน
ที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตมีความแตกต่างกันไป

ตามแต่ละพื้นที่ (ตาราง 5) และจำนวนเงินที่ได้รับ จะคำนวณโดยหักลบระหว่างระดับค่าใช้จ่าย พื้นฐานที่จำเป็นในการดำเนินชีวิตกับรายได้ โดยรวมของครัวเรือนซึ่งหมายรวมถึงรายได้จาก เงินเก็บสะสม เงินสนับสนุนของครอบครัว

ตาราง 5 เปรียบเทียบระดับค่าใช้จ่ายพื้นฐานต่อปีที่จำเป็นในการ ดำเนินชีวิตระหว่างโตเกียวกับชนบท (ข้อมูล ณ วันที่ 1 เมษายน 2016) (みずほ総合研究所, 2017: 31)

	โตเกียวและ ปริมณฑล (เยน)	ชนบท (เยน)
ครัวเรือนสมาชิก 3 คน (พ่อ 33 ปี แม่ 29 ปี ลูก 4 ปี)	158,380	129,910
ผู้สูงอายุตัวคนเดียว (68 ปี)	79,790	64,480
ผู้สูงอายุสามีภรรยา (68 ปี และ 65 ปี)	119,200	96,330
ครัวเรือนแม่เลี้ยงเดี่ยว (30 ปี 4 ปี และ 2 ปี)	188,140	158,170

ภายใต้ระบบการคุ้มครองการดำเนินชีวิตนี้ ไม่เพียงแต่การให้ความช่วยเหลือเพื่อประทังชีพ (生活扶助) แล้ว ยังมีการให้ความช่วยเหลือทางด้านการเงินในด้านอื่น ๆ อีก ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือด้านที่พักสำหรับผู้ที่ไม่มียาได้เพียงพอสำหรับเช่าที่พักอาศัย การช่วยเหลือด้านการศึกษาเพื่อสนับสนุนค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาระดับมัธยมศึกษา การช่วยเหลือด้านการแพทย์และสาธารณสุข การช่วยเหลือด้านการดูแลผู้ป่วยและคนชรา เป็นต้น ทั้งนี้จำนวนครัวเรือนที่เข้ารับการคุ้มครองในระบบนี้มีเพิ่มขึ้นโดยตลอดนับตั้งแต่ ค.ศ. 1994 โดยใน ค.ศ. 2015 มีครัวเรือนที่เข้ารับการคุ้มครองทั้งสิ้นราว 1,620,000 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนผู้สูงอายุ 790,000 ครัวเรือน ครัวเรือนผู้ป่วย/ผู้พิการ 450,000 ครัวเรือน ครัวเรือนแม่โสดเพียงคนเดียว 110,000 ครัวเรือน และ อื่น ๆ (รวมถึงครัวเรือนคนหนุ่มสาวในวัยทำงาน) 270,000 ครัวเรือน เป็นที่น่าสังเกตว่าครัวเรือนในลักษณะอื่น ๆ ที่ขอรับการคุ้มครองในระบบการดำเนินชีวิตมีเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นับตั้งแต่ ค.ศ. 2010 เป็นต้นมา

ความพยายามจากภาคประชาสังคม

ไม่เพียงแต่ภาครัฐเท่านั้น แต่ภาคประชาสังคมในญี่ปุ่นก็ได้แสดงให้เห็นถึงความไม่นิ่งนอนใจในการเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเหลือคนยากจน ไม่ว่าจะเป็นการทำอาหารแจกให้แก่ผู้ไร้บ้าน การออกตระเวนยามค้าคืนเพื่อดูแลความปลอดภัย การให้ที่พักพิง การดูแลทางการแพทย์ การให้คำปรึกษาชีวิต ฯลฯ โดยจากการสำรวจแค่เพียงในพื้นที่กรุงโตเกียว เขตโยโกฮามะ และเขตคาวาซากิ พบว่ามีองค์กรภาคประชาสังคมที่มีสมาชิกมากกว่า 2 คนขึ้นไป ทั้งที่ขึ้นทะเบียนเป็นนิติบุคคลและไม่ขึ้นทะเบียน (ไม่รวมกิจกรรมที่จัดทำโดยบุคคล) ซึ่งดำเนินกิจกรรมการให้ความช่วยเหลือผู้ยากไร้ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งอย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรมทั้งสิ้นถึง 111 องค์กร³⁷ โดยมากผู้เข้าร่วมในกิจกรรมกว่าร้อยละ 40 เป็นอาสาสมัคร และมีการประสานงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น สำนักงานสวัสดิการ ตำรวจฉุกฉิน ฯลฯ ในกรณีที่จำเป็น (日本総合研究所, 2011)

นอกจากกิจกรรมโดยองค์กรไม่แสวงหาผลกำไรแล้ว ยังมีกิจกรรมที่ริเริ่มโดยประชาชนในพื้นที่ หรือ *คุชะโนะนะคะ คัตสึโด* (草の根活動) ตัวอย่างเช่น *โคโดโมะ โชกุโด*: โรงอาหารสำหรับเด็ก (子ども食堂) ซึ่งมีการดำเนินการใน

³⁷ จากการสำรวจเบื้องต้นพบว่าเมืองคอร์กที่เข้าข่ายในลักษณะดังกล่าวทั้งสิ้นถึง 218 แห่ง แต่เนื่องจากเมืองคอร์กที่ไม่ได้ดำเนินการให้ความช่วยเหลือผู้ยากไร้อย่างต่อเนื่อง ไม่สามารถหาที่อยู่ติดต่อก็ได้ หรือไม่ให้ความร่วมมือในการสำรวจ จึงทำให้เหลือองค์กรที่มีข้อมูลที่ชัดเจนเพียง 111 แห่ง

กว่า 150 พื้นที่ทั่วประเทศญี่ปุ่น³⁸ เป็นการให้บริการอาหารที่มีคุณค่าสารอาหารครบห้าหมู่ โดยไม่คิดค่าใช้จ่ายหรือคิดค่าใช้จ่ายในราคาถูกลง เพื่อบรรเทาปัญหาความยากจนในเด็ก และปัญหาเด็กขาดสารอาหาร โครงการดังกล่าวเริ่มต้นใน ค.ศ. 2012 โดยผู้หญิงชื่อ คนโด ฮิโรโกะ เจ้าของร้านอาหารแห่งหนึ่งในโตเกียว เนื่องจากเธอได้รับรู้ว่าในประเทศญี่ปุ่นยังมีเด็กที่ไม่มีอาหารทานได้เหมือนคนทั่ว ๆ ไปอยู่มากมาย เธอจึงริเริ่มทำร้านอาหารสำหรับเด็กขึ้นนับแต่นั้นเป็นต้นมา เป็นจุดเริ่มต้นให้ประชาชนในพื้นที่อื่น ๆ นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในพื้นที่ของตน จนแพร่หลายไปทั่วประเทศอย่างรวดเร็ว กิจกรรมในลักษณะดังกล่าวมักเกิดขึ้นจากจิตอาสาของประชาชนในพื้นที่นั้น ๆ (NPOカタリバ, 2017)

นอกจากจะให้ความช่วยเหลือด้านการดำรงชีพแล้ว ภาคประชาสังคมยังแสดงความพยายามในการรับมือกับสถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน โดยเห็นได้จาก *กรณีศึกษานิตยสารบิ๊กอิชชู* (Big Issue) ซึ่งดำเนินการในรูปแบบวิสาหกิจเพื่อสังคม (social enterprise) นิตยสารบิ๊กอิชชูเริ่มต้นดำเนินกิจการครั้งแรกในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ใน ค.ศ. 1991 จากนั้นในเดือนพฤษภาคม 2003 จึงมีการริเริ่มดำเนินการในญี่ปุ่น โดยเปิดเป็นบริษัทบิ๊กอิชชู เจแปน จำกัด มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอ นิตยสารคุณภาพที่มีเนื้อหาที่ให้ความสนุกสนาน ตรงไปตรงมา และ

³⁸ พบมากที่สุดที่บริเวณโตเกียวและปริมณฑล (โตเกียว 68 แห่ง คานากาวะ 19 แห่ง ชิบะ 16 แห่ง ไฮตามะ 14 แห่ง)

ช่วยสร้างสังคมที่ผู้คนโดยเฉพาะคนหนุ่มสาวสามารถมีชีวิตอยู่ด้วยความสุขสบายและมีความหวัง อีกทั้งยังเป็นการสร้างงานสร้างรายได้ให้กับประชาชนที่ประสบกับปัญหาการไร้ที่อยู่อาศัย กล่าวคือผู้มีสิทธิจำหน่ายนิตยสารนี้ได้ จะต้องเป็นบุคคลที่อาศัยอยู่ตามท้องถนนหรือไร้ที่อยู่อาศัยพักพิงอย่างเป็นทางการเป็นหลักแหล่ง³⁹ คนเหล่านี้จะได้รับนิตยสาร (จำหน่ายในราคาปกติที่ 450 เยน) โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายรวมทั้งสิ้น 10 เล่ม ดังนั้นหากสามารถจำหน่ายได้หมด จะทำให้มีรายได้ 4,500 เยน และหากจำหน่ายได้มากกว่านั้น บริษัทจะหักค่าต้นทุนเล่มละ 220 เยน และเป็นกำไรให้ผู้ขาย 230 เยน รูปแบบการดำเนินการดังกล่าวจึงไม่ใช่การบริจาคเงิน แต่เป็นการเสริมสร้างอาชีพและส่งเสริมให้คนเหล่านี้สามารถยืนหยัดได้ด้วยตัวเองทางหนึ่ง⁴⁰

ในปัจจุบัน (ข้อมูลล่าสุดเดือนพฤศจิกายน 2019) นิตยสารบิกอิชชู่มีการเผยแพร่ 2 ครั้ง คือในวันที่ 1 และ 15 ของทุกเดือน โดยมีจำหน่ายในซิปโปโร เช่นโด คานาซาวะ โตเกียว คานากาวะ นาโงย่า โอซาก้า เกียวโต นารา เฮียวโกะ โอคุยามะ ฟูกูโอกะ คูมาโมโตะ คาโกชิมะ⁴¹ มีผู้ขึ้นทะเบียน

³⁹ ผู้ที่มีสิทธิในการจำหน่ายนิตยสารอย่างถูกต้อง จะมีบัตรประจำตัวที่แสดงภาพถ่ายและหมายเลขสมาชิกคล้องไว้ที่คอระหว่างทำการจำหน่ายนิตยสาร และคนเหล่านี้ต้องรักษากฎระเบียบและข้อควรปฏิบัติของบริษัทอย่างเคร่งครัด

⁴⁰ ดังนั้นแม้ว่าบางคนจะหลุดพ้นจากสถานะคนไร้บ้านด้วยการร่วมดำเนินการกิจกรรมดังกล่าว แต่ก็ยังสามารถดำเนินการจำหน่ายนิตยสารต่อไปได้

⁴¹ ปัจจุบันงดการจำหน่ายในจังหวัดฟูกูโอกะและคาโกชิมะ

เป็นผู้จำหน่ายในปัจจุบันทั้งสิ้น 102 คน รวมผู้เคยขึ้นทะเบียนทั้งหมด 1,911 คน สามารถพึ่งพาตัวเองได้แล้ว 203 คน บริษัทมีพนักงานทั้งสิ้น 21 คน เป็นพนักงานประจำ 12 คน และพาร์ทไทม์ 9 คน (ビッグイシュー日本, 2020)

สรุป: ทางออกของความเหลื่อมล้ำ

โลกยุคร่วมสมัยได้มีความพยายามนำระบอบประชาธิปไตยและทุนนิยมเสรีเข้ามาแทนที่สังคมนิยมที่แบ่งแยกชนชั้นวรรณะ หรือระบบเศรษฐกิจที่ผูกขาดทางการค้า โดยหวังว่าระบบดังกล่าวจะเป็นระบบที่ดีที่สุดที่จะนำมาซึ่งเสรีภาพ โอกาส และความเท่าเทียมกันของผู้คนในสังคม แต่สถานการณ์ที่มีให้เห็นในปัจจุบันกลับกลายเป็นความเหลื่อมล้ำเรื้อรังที่เกิดขึ้นในหลายประเทศทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นในกลุ่มประเทศที่กำลังพัฒนา หรือแม้แต่ประเทศที่พัฒนาแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ไม่อาจถูกมองข้ามไปได้ก็คือ ภายใต้ระบบทุนนิยมเสรีที่เกิดขึ้นจากความคาดหวังที่จะให้โอกาสทางเศรษฐกิจแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียม โดยมุ่งเน้นการแข่งขันและการบริโภคที่เข้มข้นดังเช่นในปัจจุบัน เราจะมีมาตรการอย่างไรเพื่อยับยั้งไม่ให้ความเหลื่อมล้ำอันเป็นเสมือนผลผลิตด้านลบที่เกิดขึ้นจากระบบดังกล่าวกลับกลายเป็นปัญหาเรื้อรังที่ยากเกินเยียวยา หรือในอีกนัยหนึ่งก็คือเพื่อป้องกันไม่ให้ความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น นำพาไปสู่ความเป็นสังคมที่มีการแบ่งแยกทางชนชั้นอย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง บนพื้นฐานความแตกต่างที่ยึดติดอยู่กับระบบการเงิน (monetary system)

นอกจากนี้เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต เราจะมีแนวทางในการรับมือกับสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำที่ขยายวงกว้างมากขึ้น ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำอย่างไร เนื่องจากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อทุกคนในสังคม ไม่ว่าจะในประเทศที่กำลังพัฒนาหรือประเทศที่พัฒนาแล้วก็ตาม โดยจากข้อมูลทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นล้วนเป็นบทพิสูจน์ที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสวนทางกับภาพสามัญทัศน์ที่คนทั่วไปมีมาเป็นเวลายาวนาน สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่นทวีความรุนแรงมากขึ้นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่การก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมเสรีอย่างเต็มตัว

ความเหลื่อมล้ำในญี่ปุ่นปัจจุบัน นำไปสู่ความสั่นคลอนทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งยังทำให้สังคมขาดสมดุลและขาดความเป็นเอกเทศอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้ภาวะความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นไม่เพียงเกี่ยวข้องกับเรื่องของสิทธิมนุษยชนและความมั่นคงของมนุษย์ รวมถึงปัญหาการจัดการด้านสวัสดิการสังคมเท่านั้น แต่หากคนที่ต้องตกอยู่ในสภาวะ “ผู้แพ้” ในสังคมเหล่านี้ต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่กดดันจนต้องถูกกีดกันออกจากสังคม ไม่มีตัวตน และไม่ได้รับความสนใจจากสังคมแล้ว โอกาสที่คนเหล่านั้นจะก่อเหตุอันน่าสลดก็จะมีเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับปัจเจกบุคคล ตลอดจนต่อคนหมู่มากในสังคม ด้วยเหตุนี้ความจำเป็นในการปกป้องรักษาตัวตนและส่งเสริมการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมให้กับกลุ่มคนที่ถูกผลักดันให้กลายเป็น

ผู้อ่อนแอทางสังคมจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นการจะเสริมสร้างสังคมที่พึงประสงค์และเป็นสังคมที่น่าอยู่อย่างยั่งยืนของทุกคน จึงไม่ใช่เพียงการทุ่มเทงบประมาณจำนวนมหาศาลไปกับการพัฒนาระบบรักษาความปลอดภัยที่เข้มแข็ง หรือการที่ปัจเจกให้ความสำคัญกับความพยายามรักษาสีทิวทัศน์ของตัวเองเพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องเล็งเห็นถึงหน้าที่ในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของสังคม ที่จะต้องช่วยกันนำสิทธิและการมีตัวตนในฐานะมนุษย์คนหนึ่งกลับคืนมาให้กับกลุ่มคนที่อ่อนแอในสังคม โดยสร้างความมั่นใจให้แก่คนเหล่านี้ว่าพวกเขาจะสามารถติดต่อสื่อสารและมีความสัมพันธ์อย่างสร้างสรรค์กับสังคมอย่างแท้จริง เพื่อฟื้นฟูและเสริมสร้างประชาสังคมที่มีความเข้มแข็งเป็นหนึ่งเดียว

ข้อเสนอแนะในการรับมือกับปัญหาทางสังคมอันเกิดจากความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย

จากการทบทวนสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหลื่อมล้ำทางรายได้ รวมถึงปัญหาและผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น สามารถนำมาเป็นข้อเสนอแนะหลายประการ ให้กับสังคมไทยที่ภาวะความเหลื่อมล้ำมิให้เห็นอยู่อย่างชัดเจนด้วยเช่นกัน โดยสามารถสรุปข้อเสนอแนะจากการศึกษาที่ได้ในครั้งนี้ออกมาเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ก. เก็บข้อมูลและทำความเข้าใจกับสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำอย่างลึกซึ้ง แม้ว่าความตระหนักต่อสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำจะมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง แต่ก่อนที่จะหาแนวทางแก้ไขหรือให้ความช่วยเหลือใด ๆ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายควรให้ความสำคัญกับการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้นให้ครอบคลุมและลึกซึ้งในทุกด้าน เพื่อสร้างความเข้าใจถึงสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำอย่างถ่องแท้ เนื่องจากความเหลื่อมล้ำด้านต่าง ๆ ล้วนมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้สมาชิกทุกคนในสังคมก็ควรใส่ใจกับสถานการณ์ดังกล่าวอย่างจริงจังเช่นกัน
- ข. เล็งเห็นถึงผลกระทบทางสังคมอันเกิดจากความเหลื่อมล้ำ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนควรมีความตระหนักอย่างจริงจังถึงความน่ากังวลของผลกระทบอันเกิดจากภาวะความเหลื่อมล้ำด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และทำการศึกษาเพื่อเร่งหาหนทางยับยั้งไม่ให้สถานการณ์มีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นกว่าที่เป็น เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาสังคมที่อาจเกิดขึ้นจากความเหลื่อมล้ำในปัจจุบัน ไม่ว่าจะปัญหาด้านพัฒนาการของเด็กและเยาวชน ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาด้านสวัสดิการสังคม รวมถึงปัญหาการฝืดเคืองทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ทั้งนี้ภาคเอกชน ตลอดจน

เครือข่ายประชาสังคมก็ควรเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างจริงจัง โดยไม่คาดหวังแต่เพียงการดำเนินการของรัฐเพียงฝ่ายเดียว

- ค. พยายามยับยั้งภาวะเรื้อรังของวงจรรวมความเหลื่อมล้ำ แม้ปัญหาความเหลื่อมล้ำและความยากจนจะถูกพูดถึงอย่างกว้างขวางในสังคมไทย แต่ก็ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าความตระหนักและความจริงจังในการพยายามแก้ไขปัญหาด้านความรุนแรงและผลกระทบที่เกิดจากสถานการณ์ดังกล่าวทั้งโดยภาครัฐและภาคเอกชน เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นเหตุให้วงจรรวมความเหลื่อมล้ำในประเทศไทยมีความเรื้อรังมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้นเพื่อไม่ให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมที่ “ยอมรับ” ความเหลื่อมล้ำ เฉกเช่นที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่น ทุกฝ่ายจึงควรร่วมมือกันเร่งหาหนทางเพื่อยับยั้งวงจรรวมความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างอย่างจริงจัง
- ง. หามาตรการรับมือกับความไม่มั่นคงของกลุ่มผู้ใช้แรงงานแบบไม่ประจำ เนื่องจากผู้ใช้แรงงานชั่วคราวคือกลุ่มที่มีความมั่นคงทางรายได้ต่ำ และมีความเสี่ยงสูงสุดที่จะต้องตกอยู่ในภาวะความเหลื่อมล้ำทางรายได้เป็นกลุ่มแรก ดังนั้นภาครัฐควรพิจารณาถึงความเสี่ยงของภาวะความเหลื่อมล้ำเรื้อรัง และผลกระทบทางสวัสดิการ

สังคมในอนาคต อันสืบเนื่องจากสถานการณ์ การว่าจ้างแรงงานแบบไม่ประจำที่มีให้เห็นมาก ขึ้นเช่นกันในสังคมไทย และควรเตรียมมาตรการ รองรับหรือแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าวอย่างจริงจัง ก่อนที่ปัญหาดังกล่าวจะกลายเป็นปัญหาที่ยาก จะแก้ไขเฉกเช่นในสังคมญี่ปุ่น

- จ. พัฒนานโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจน “เชิงโครงสร้าง” ไม่เพียงแต่ดำเนินนโยบายด้าน ประชาชนियมเท่านั้น แต่รัฐควรผลักดันนโยบาย การแก้ไขปัญหาความยากจนแบบครบวงจร ไม่ว่าจะเป็น การปรับระบบการจัดเก็บภาษี การปฏิรูประบบการจ้างงาน การปฏิรูปการศึกษา ฯลฯ เนื่องจากภาวะความยากจน เป็นปัญหาที่ เกิดขึ้นจากวงจรความไม่เท่าเทียมเชิงระบบซึ่ง มีสาเหตุมาจากปัจจัยต่าง ๆ มากมายที่มีความ สัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง
- ฉ. จัดสวัสดิการสังคมให้ครอบคลุมแก่ผู้มีความจำเป็น ทุกกลุ่ม ปัญหาหลักด้านการจัดสรรรายได้และ สวัสดิการสังคมที่ชัดเจนในกรณีของประเทศญี่ปุ่น ได้แก่ การที่ความช่วยเหลือโดยมากไปกระจุกอยู่ ที่กลุ่มผู้สูงอายุ จนทำให้ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน กลุ่มอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเด็กและคนทำงาน ยังได้รับการจัดสรรน้อยกว่ามาก ดังนั้นจึงควรนำ บทเรียนนี้มาเป็นแนวทางในการจัดสรรรายได้

และสวัสดิการสังคมในประเทศไทย โดยคำนึงถึงการจัดสรรอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม ไม่ใช่เพียงให้ความสำคัญกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมากเป็นพิเศษจนทำให้บางกลุ่ม เช่น กลุ่มคนในวัยทำงานที่ต้องประสบปัญหาความยากจน (working poor) กลุ่มครัวเรือนโบลีเยงเดี่ยวอันเกิดขึ้นจากปัญหาการหย่าร้างที่มีเพิ่มขึ้นเช่นกันในประเทศไทย ไม่ได้รับการดูแลอย่างทั่วถึง

- ช. จัดสรรระบบสวัสดิการสังคมที่โปร่งใสและมีประสิทธิภาพ รัฐควรมีการจัดสรรและกระจายรายได้จากการเก็บภาษี มาใช้ในงานด้านสวัสดิการสังคมให้เป็นระบบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ที่มีความต้องการรับการ จัดสรรอย่างครอบคลุมกับความจำเป็นพื้นฐานด้านต่าง ๆ อีกทั้งกำหนดหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบดูแลสวัสดิการของกลุ่มคนที่มีความจำเป็นต้องได้รับการคุ้มครองการดำรงชีพอย่างใกล้ชิด เพื่อป้องกันปัญหาร้ายแรงที่อาจเกิดจากภาวะความเหลื่อมล้ำ

บรรณานุกรม

นรินทร์ ดำรงชัย. (2562). *ญี่ปุ่นยุคร่วมสมัย: การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

Ministry of Tourism and Sports. (2560). *Outbound Tourism*. Retrieved from Thailand Tourism Intelligence Center: <https://thailandtic.com/th/graph/outbound/index>

OECD Social Policy Division. (2020, May 2). *OECD Family Database-Child poverty*. Retrieved from OECD: http://www.oecd.org/els/soc/CO_2_2_Child_Poverty.pdf

OECD. (2020, April 26). *Poverty rate*. Retrieved from Organisation for Economic Co-operation and Development: <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm>

荒川和久. (2017 年 January 月 20 日). 2035 年「人口の 5 割が独身」時代がやってくる. 参照先: 東洋経済オンライン: <https://toyokeizai.net/articles/-/154262?page=2>

岩崎博光. (2019 年 1 月 22 日). 日本がはまり込んだ深刻な「貧富格差」の現実. 参照先: 東洋経済オンライン: <https://toyokeizai.net/articles/-/260891>

- 岩下明日香. (2019 年January 月24 日). 激増する中年パラサイト・シングル 将来は「下流かつ孤立老人」に? 参照先: AERA: <https://dot.asahi.com/wa/2019012300010.html?page=1>
- 碓井敏正. (2008). 格差とイデオロギー. 東京: 大月書店.
- 内田樹. (2009). 下流志向: 学ばない子どもたち働かない若者たち. 東京: 講談社文庫.
- NHK 放送文化研究所. (2015). 現代日本人の意識構造. 東京: NHK 出版.
- NPO カタリバ. (2017 年November 月2 日). 【子ども食堂】現状と課題. 参照先: NPO カタリバ: <https://www.katariba.or.jp/news/2017/11/02/9882/>
- 大竹文雄, 小原美紀. (2019 年12 月6 日). 所得格差. 参照先: 経済社会総合研究所: http://www.esri.go.jp/jp/others/kanko_sbubble/analysis_06_08.pdf
- 小沢雅子. (1985). 新「階層消費」の時代—消費市場をとらえるニューコンセプト. 東京: 日本経済新聞出版.
- 小塩隆士. (2015 年July 月17 日). 所得格差・貧困・再分配政策. 参照先: 内閣府: https://www.cao.go.jp/zei-cho/content/20150716_27zen14kai5.pdf

- 加藤諦三. (2020 年April 月22 日). 秋葉原無差別殺傷事件に見る成熟格差社会. 参照先: 加藤諦三: <https://www.katotaizo.com/murder/7>
- 金子元久. (2009 年September 月). 所得格差」が「教育格差」を生む冷酷な現実. 参照先: 日経 BP: <http://www.nikkeibp.co.jp/article/column/20091013/188159/?P=1>
- 川上憲人. (2006). 社会格差と健康—社会疫学からのアプローチ. 東京: 東京大学出版会.
- 神林博史. (2012). 「総中流」と不平等をめぐる言説: 戦後日本における階層帰属意識に関するノート. 東北学院大学教養学部論集 第161号, 67-90.
- 経産省若手プロジェクト. (2017). 不安な個人、立ちすくむ国家. 東京: 文藝春秋.
- 厚生労働省職業安定局. (2007). *住居喪失不安定就労者等の実態に関する調査報告書*. 東京: 厚生労働省.
- 厚生労働省政策統括官. (2018). 平成 30 年グラフでみる世帯の状況—国民生活基礎調査(平成28 年)の結果から—. 東京: 政府統計. 参照先: https://www.mhlw.go.jp/toukei/list/dL/20-21-h28_rev2.pdf
- 厚生労働省. (2011). *平成 23 年版 労働経済の分析*. 東京: 日経印刷.

- 厚生労働省. (2016). *平成 28 年 国民生活基礎調査*. 東京: 大臣官房統計情報部.
- 厚生労働省. (2016 年August 月1 日). 平成 28 年 8 月から、児童扶養手当の第 2子の加算額および第 3子以降の加算額が変更されます。参照先: 児童扶養手当について: <https://www.mhlw.go.jp/bunya/kodomo/osirase/dl/150523-1a.pdf>
- 厚生労働省. (2017, September 19). 「ホームレスの実態に関する全国調査 (生活実態調査) の調査結果 (全体版)」を公表します。Retrieved from 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/stf/houdou/0000177700.html>
- 厚生労働省. (2017 年May 月11 日). 生活保護制度の現状について. 参照先: 厚生労働省: https://www.mhlw.go.jp/file/05-Shingikai-12601000-Seisakutoukatsukan-Sanjikanshitsu_Shakaihoshoutantou/0000164401.pdf
- 厚生労働省. (2019, 12 6). 貧困・格差の現状と分厚い中間層の復活に向けた課題。Retrieved from 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/wp/hakusyo/roudou/12/dl/02-1.pdf>
- 厚生労働省. (2019, 12 6). *平成 22 年国民生活基礎調査の概況*. Retrieved from 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/toukei/saikin/hw/k-tyosa/k-tyosa10/>

- 厚生労働省. (2019, April 26). ホームレスの実態に関する全国調査 (概数調査) 結果について. Retrieved from 厚生労働省: https://www.mhlw.go.jp/stf/newpage_04461.html
- 厚生労働省. (2020 年 April 月 26 日). 世帯類型別生活保護受給世帯数の年次推移. 参照先: 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/wp/hakusyo/kousei/17/backdata/01-03-01-23.html>
- 厚生労働省. (2020 年 April 月 26 日). 令和元年賃金構造基本統計調査 結果の概況. 参照先: 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/toukei/itiran/roudou/chingin/kouzou/z2019/dl/06.pdf>
- 厚生労働省. (2020 年 April 月 27 日). 平成 28 年度全国ひとり親世帯等調査結果. 参照先: 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/file/06-Seisakujouhou-11920000-Kodomokateikyoku/0000188157.pdf>
- 厚生労働省. (2020 年 May 月 2 日). 生活保護制度. 参照先: 厚生労働省: https://www.mhlw.go.jp/stf/seisakunitsuite/bunya/hukushi_kaigo/seikatsuhogo/seikatuhogo/index.html

- 厚生労働省. (2020 年 May 月 2 日). 平成 28 年度全国ひとり親世帯等調査結果報告: 主な調査結果. 参照先: 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/file/06-Seisakujouhou-11920000-Kodomokateikyoku/0000188150.pdf>
- 厚生労働省. (2020 年 May 月 4 日). 第1-(2)-16 図 不本意非正規雇用労働者の割合・人数の推移. 参照先: 厚生労働省: <https://www.mhlw.go.jp/wp/hakusyo/roudou/18/backdata/1-2-16.html>
- 近藤克則. (2005). 健康格差社会—何が心と健康を蝕むのか. 東京: 医学書院.
- 佐々木嬉代三. (1998). 社会病理学と社会的現実. 東京: 学文社.
- 佐藤俊樹. (2000). 不平等社会日本—さよなら総中流. 東京: 中公新書.
- 財務省. (2020 年 May 月 5 日). 所得税の税率の推移. 参照先: 財務省: https://www.mof.go.jp/tax_policy/summary/income/033.htm
- J-CAST. (2008, กรกฎาคม 23). 無差別殺人犯は「派遣」と「無職」これは「格差社会のせい」なのか. Retrieved from J-CAST: <https://www.jcast.com/2008/07/23023981.html?p=all>

- 時事ドットコム. (2020, May 28). 青葉容疑者、非正規の職転々 家族と疎遠、「社会に嫌気」—京アニ事件. Retrieved from 時事通信社: <https://www.jiji.com/jc/article?k=2020052700680&g=soc>
- 総務省統計局. (2019, 12 6). 労働力調査 長期時系列データ. Retrieved from 統計局ホームページ: https://www.stat.go.jp/data/roudou/longtime/03roudou.html#hyo_1
- 総務省統計局. (2020 年 April 月 19 日). 労働力調査 特別調査. 参照先: 労働力調査 長期時系列データ: <https://www.stat.go.jp/data/roudou/longtime/zuhyou/lt01-b30.xlsx>
- 総務省統計局. (2020 年 April 月 30 日). 平成 27 年 国勢調査. 参照先: 総務省統計局: <https://www.stat.go.jp/data/kokusei/2015/kekka.html>
- 総務省. (2016). 平成 28 年版 情報通信白書. 東京: 総務省.
- 高田創. (2015 年 8 月 28 日). 日本の格差に関する現状. 参照先: 内閣府: https://www.cao.go.jp/zei-cho/content/20150827_27zen17kai7.pdf
- 橘木俊詔. (1998). 日本の経済格差—所得と資産から考える. 東京: 岩波新書.
- 橘木俊詔. (2006). 格差社会—何が問題なのか. 東京: 岩波新書.

- 橘木俊詔. (2016). 21 世紀日本の格差. 東京: 岩波書店.
- 辻明子. (2008). 就職氷河期世代のきわどさ—高まる雇用リスクにどう対応すべきか—. 東京: 総合研究開発機構.
- 東京都監察医務院. (2020 年 May 月 20 日). 東京都監察医務院で取り扱った自宅住居で亡くなった単身世帯の者の統計 (平成 30 年). 参照先: 東京都福祉保健局: <https://www.fukushihoken.metro.tokyo.lg.jp/kansatsu/kodokushitoukei/kodokushitoukei30.html>
- 東京都福祉保健局生活福祉部生活支援課. (2018). 住居喪失不安定就労者等の実態に関する調査報告書. 東京: 東京都.
- 内閣府. (2008 年 8 月). 平成 19 年度年次経済財政報告. 参照先: 内閣府: <https://www5.cao.go.jp/j-j/wp/wp-je07/07b03040.html>
- 中野麻美. (2006). 労働ダンピング—雇用の多様化の果てに. 東京: 岩波新書.
- 西日本新聞. (2020 年 April 月 27 日). 所持金 30 円... 「3 日間何も食べていない」 ネットカフェ難民の困窮. 参照先: 西日本新聞: <https://news.yahoo.co.jp/articles/4d24a0a3b2422df-26190f6e74a5f1887710edf9e?page=1>

- ニフティ不動産編集部. (2019 年 August 月13 日). シングルマザー (母子家庭) の仕事・生活・住宅形態のリアルを調査. 参照先: ニフティ不動産: <https://myhome.nifty.com/column/rent/190619277401/>
- 日本政府観光局. (2019). ビジット・ジャパン事業開始以降の訪日客数の推移 (2003 年～2018 年). 参照先: 日本政府観光局: https://www.jnto.go.jp/jpn/statistics/marketingdata_tourists_after_vj.pdf
- 日本総合研究所. (2011). 平成 22 年度 ホームレス等生活困窮者の支援の現状に関する調査事業 報告書. 東京: 株式会社日本総合研究所.
- 橋本健二. (2018). 新・日本の階級社会. 東京: 講談社現代新書.
- ビッグイシュー日本. (2020 年 May 月6 日). ビッグイシュー日本とは. 参照先: ビッグイシュー日本: <https://www.bigissue.jp/about/>
- 福沢諭吉. (2009). 学問のすすめ 現代語訳. 東京: 筑摩書房.
- 藤森克彦. (2019 年 September 月). 親と同居する中年未婚者の増加と生活上のリスクへの対策. 参照先: みずほ情報総研: https://www.mizuhoir.co.jp/publication/contribution/2019/seikatsukeizai1908_01.html

- 平均年収.jp. (2020 年 April 月 23 日). 低所得者 (貧困層) の年収を解説. 参照先: 平均年収.jp: <https://heikinnenshu.jp/tokushu/lowincome.html>
- 法務省. (2019). 【平成30年末】公表資料. 参照先: 法務省: <http://www.moj.go.jp/content/001289225.pdf>
- 堀池喜一郎. (2014 年 December 月 29 日). 日本の地域経済力と格差 > 興味深い図から想う. 参照先: 堀池喜一郎 すこやの工作室 日記: <http://blog.livedoor.jp/sukoya2008/archives/1696475.html>
- 松村迪雄. (2011). 国勢調査による最近の有配偶無子女性の動向. 東京: 総務省統計研修所. 参照先: https://www.stat.go.jp/training/2_kenkyu/census/pdf/201108.pdf
- 三浦展. (2005). 下流社会 新たな階層集団の出現. 東京: 光文社新書.
- みずほ総合研究所. (2017). データブック: 格差で読む日本経済. 東京: 岩波書店.
- 三菱UFJ リサーチ&コンサルティング. (2014 年 March 月 10 日). 所得分配を考える. 参照先: 三菱UFJ リサーチ&コンサルティング: https://www.murc.jp/report/rc/column/search_now/sn140310/

- 文部科学省. (2020 年 March 月). 就学援助実施状況等調査結果. 参照先: 平成 30 年度に実施した調査: https://www.mext.go.jp/content/20200327-mxt_shuugaku-100001991_2.pdf
- 矢口新. (2017 年 6 月 20 日). 日本はなぜ超格差社会になったのか? その「制裁」は 1989 年に始まった. 参照先: Money Voice: <https://www.mag2.com/p/money/246725>
- 山田昌弘. (2007). 希望格差社会—「負け組」の絶望感が日本を引き裂く. 東京: ちくま文庫.
- 山野良一. (2008). 子どもの最貧国・日本. 東京: 光文社新書.
- 吉川徹. (2019). 学歴と格差不平等: 成熟する日本型学歴社会 (増補版). 東京: 東京大学出版会.
- 吉見俊哉. (2014). *ポスト戦後社会*. 東京: 岩波新書.
- 読売新聞. (2019, July 20). *京アニ放火、殺人死者数で戦後でも最悪か*. Retrieved from 読売新聞: <https://www.yomiuri.co.jp/national/20190720-OYT1T50135/>

労働新聞. (2019 年 February 月7 日). 低賃金で県外流出 若者の 3 割超が訴え 宮崎県. 参照先: 労働新聞: <https://www.rodco.jp/news/63522/>

Works Human Intelligence. (2018 年 July 月6 日). 働き方改革関連法で変わる業務とは? 【対策ポイントは5 つ】. 参照先: Works Human Intelligence: <https://www.works-hi.co.jp/trend/blog/work-change-point>

พิมพ์ที่

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ 0-2218-3557 โทรสาร 0-2218-3547

<http://www.cupress.chula.ac.th>

E-mail: cuprint@hotmail.com

เมื่อพูดถึง “ญี่ปุ่น” หลายคนคงนึกถึงภาพดินแดนแห่งความเจริญก้าวหน้า ดินแดนแห่งความอยู่ดีมีสุขของคนในสังคม อีกหลายคนอาจนึกถึงภาพของสังคมที่มีคุณภาพชีวิตสูงสวนทางกับความแตกต่างระหว่างชนชั้นที่มีอยู่ต่ำ.... อย่างไรก็ตามนับแต่ต้นทศวรรษ 1990 ภายหลังจากที่เข้าสู่ทศวรรษแห่งการสูญเสีย การต้องเผชิญกับภาวะความตกต่ำทางเศรษฐกิจเป็นเวลายาวนานอย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ทำให้ระบบเศรษฐกิจ สังคม และค่านิยมภายในดินแดนแห่งนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก หนังสือเล่มนี้เป็นการสรุปเรื่องราวเพื่อให้ผู้อ่านเห็นว่า สถานการณ์ดังกล่าวเป็นตัวเร่งให้ญี่ปุ่นกลายเป็นสังคมแห่งความเหลื่อมล้ำเรื้อรังได้อย่างไร และความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นนั้นขัดกับภาพสามัญทัศน์ที่ผู้คนทั่วโลกมีต่อประเทศนี้เพียงใด